

Free

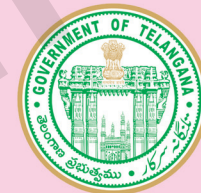
9

संस्कृतकौमुदी

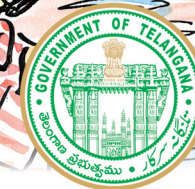
नवमी कक्षा

(प्राच्यपाठशालानाम्)

9th Sanskrit Reader
(Main Language)

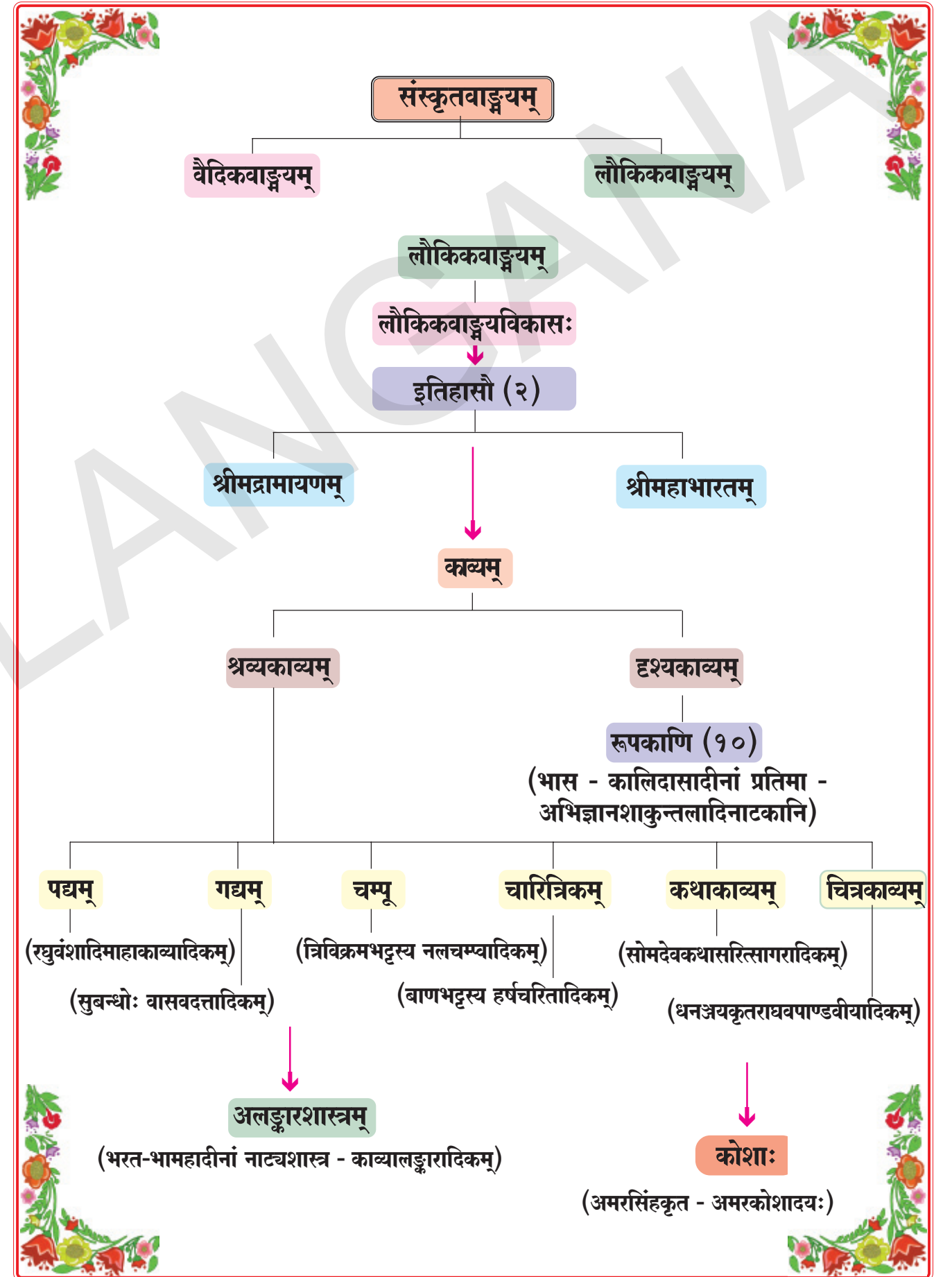
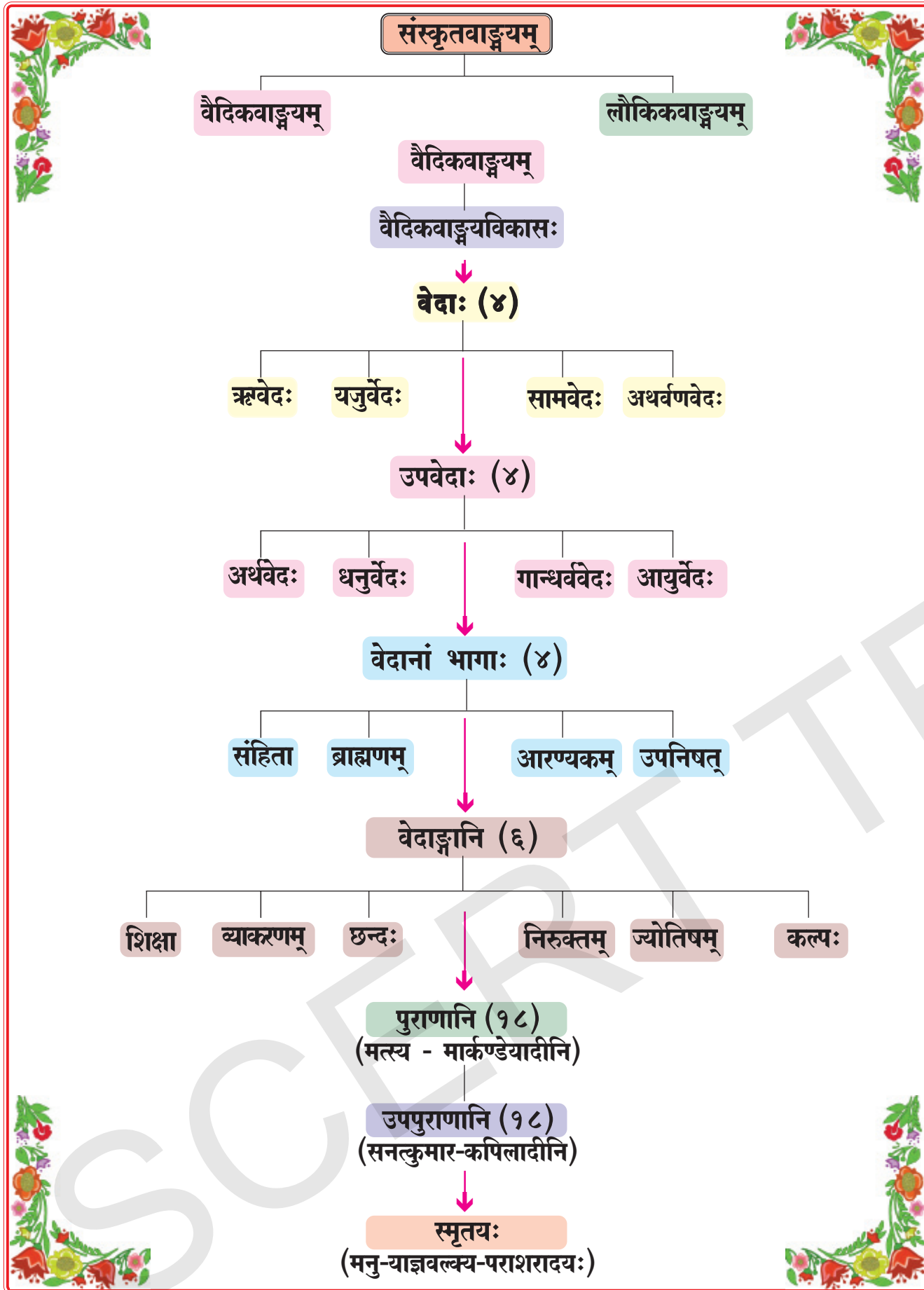
तेलंगाणप्रभुत्वप्रकाशनम्
हैदराबाद्

तेलंगाणप्रभुत्वप्रकाशनम्
हैदराबाद्

तेलंगाणप्रभुत्वस्य निशुल्कवितरणम्

तेलंगाणप्रभुत्वस्य निशुल्कवितरणम्

संस्कृतकौमुदी नवमी कक्ष्या (प्राच्यपाठशालानाम्)

9th Sanskrit Reader (Main Language)

सम्पादकमण्डली

आचार्य विरिवेण्टि मुरलीधरशर्मा डा. दोर्बल प्रभाकरशर्मा

शिक्षाविभागः

राष्ट्रीयसंस्कृतविद्यापीठम्
(मानितविश्वविद्यालयः)तिरुपतिः

विश्रान्तप्राचार्यः

श्री वाङ्मेवु जोगम्म वेदसंस्कृतकलाशाला
कोबूरु, पश्चिमगोदावरी जिल्ला

विद्वान् तिगुल्ल श्रीहरिशर्मा

विश्रान्तप्राचार्यः

श्रीराजराजेश्वरसंस्कृतकलाशाला
वेमुलवाडा, करीमनगरजिल्ला

संयोजिका

श्रीमती के.आर्.टि.एल्.ज्योतिर्मयी

उपन्यासिका

राज्यविद्यापरिशोधनशिक्षणसंस्था
हैदराबाद्

विषयनिपुणौ

आचार्य रमाकान्त अग्निहोत्री

विश्रान्तप्रवाचकः

दिल्लीविश्वविद्यालयः, नवदेहली

सुवर्ण विनायकः

संयोजकः

राज्यविद्यापरिशोधनशिक्षणसंस्था,
हैदराबाद्

पाठ्यपुस्तकविकासमुद्रापकसमितिः

प्रधाननिर्वहणाधिकारी

श्री.डा.सत्यनारायणरेड्डी

सञ्चालकः

राज्यविद्यापरिशोधनशिक्षणसंस्था
हैदराबाद्

निर्वाहकः

आचार्य नन्नूरु उपेन्द्र रेड्डी

आचार्यः, विद्याप्रणालिकापाठ्यपुस्तकविभागः
राज्यविद्यापरिशोधनशिक्षणसंस्था,
हैदराबाद्

प्रधानव्यवहारनिर्वाहकः

श्री बि.सुधाकरः

सञ्चालकः

प्रभुत्वपाठ्यपुस्तकमुद्रणालयः,
हैदराबाद्

सत्यमेव जयते
विद्या ददाति विनयम्

तेलंगाणप्रभुत्वप्रकाशनम्

धर्मो रक्षति रक्षितः
कृषितो नास्ति दुर्भिक्षम्

© Government of Telangana, Hyderabad

First Published 2013
New Impressions 2014, 2015, 2016, 2017, 2018

All rights reserved

No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means without the prior permission in writing of the publisher, nor be otherwise circulated in any form of binding or cover other than that in which it is published and without a similar condition including this condition being imposed on the subsequent purchaser.

The copy right holder of this book is the Director of School Education, Hyderabad, Telangana.

This Book has been printed on 70 G.S.M. SS Maplitho
Title Page 200 G.S.M. White Art Card

तेलंगाणप्रभुत्वस्य निश्शुल्कवितरणम् 2018-19

Printed in India
at the Telangana Govt. Text Book Press,
Mint Compound, Hyderabad,
Telangana.

पुरोवाक्

संस्कृतं भारतीयानां सांस्कृतिकवैज्ञानिकभाषात्वेन परिगणय्य प्राथमिकस्तरे पाठ्यपुस्तकानां रूपकल्पनं “संस्कृतकौमुदी” इति नाम्ना सर्वकारेण 2011-12 तमे विद्यासंवत्सरे आरब्धम् । प्राथमिकस्तरे तृतीयकक्षातः संस्कृते श्रवणभाषणपठनलेखनकौशलानाम् अधिगमनं प्राच्यपाठशालासु भवति । यद्यपि तृतीय-चतुर्थ-पञ्चमकक्षाणां पाठ्यपुस्तकानि तेलुगुलिप्या निबद्धानि तथापि षष्ठकक्षातः देवनागर्या एव तानि उपनिबद्धानि ।

छात्रेषु व्यक्तित्वनिर्माणं, साहित्याभिरुचिः, सामाजिकचिन्तनं, मानवीयमूल्यानि इत्यादीनां आधृत्य इदं पाठ्यपुस्तकं निर्मितमस्ति । तदनुगुणं प्राचीनार्वाचीनसाहित्यतः, निबन्धः, आत्मकथा, दण्डकं, वचनकविता इत्यादीनां भाषाविषयिकाणां प्रक्रियाणां परिचयः अत्र कृतः वर्तते । तदर्थं विविधप्रान्तीयानां रचयितृणां रचनाः अत्र स्वीकृताः सन्ति ।

RTE 2009 अनुसृत्य छात्रैः सर्वैः साधनीयानि सामर्थ्यानि दृष्टौ निधाय प्रत्येकमपि पाठ्यांशस्य अन्ते अभ्यासाः सज्जीकृताः। एते अभ्यासाः छात्रेषु आलोचनशक्तिं, विश्लेषणपाठवं, विभिन्नदृष्ट्या एकस्य विषयस्य अवगमनकौशलं, समकालिकसामाजिकांशानां समन्वयावगमननैपुण्यम् इत्यादिबहुविधान् मानसिक-बौद्धिक-भाषिक-सांस्कृतिकविकासान् छात्रेषु वर्धयन्तीति आशास्महे ।

पाठशालादशायाम् इमाः कक्षाः उन्नताः इत्यतः भाषाविषये विशिष्टानपि अंशान् अवगन्तुम् अपेक्षिताः व्याकरणांशाः अत्र उपनिबद्धाः । व्याकरणम् अल्पप्रयासेन अवगन्तुं कण्ठस्थीकरणेन विना स्वयमेव सूत्राणि च सज्जीकर्तुम्, उदाहरणेषु तानि समन्वयितुं च अभ्यासाः समारचिताः सन्ति । पाठ्यपुस्तकस्य अन्तेऽपि ‘पदकोशः’ इति नाम्ना निघण्टुः उपनिबद्धः अस्ति ।

कक्षाप्रकोष्ठे उपाध्यायैः आनुकूल्येन बोधयितुम् अत्र सोपानक्रमानुसारं पाठ्यांशाः आयोजिताः। छात्रेषु पठनाभिरुचेः वर्धनाय सर्वस्यापि पाठस्य आरम्भे श्लोकाः, प्रश्नाः, घटनाः, कथाः, चित्राणि इत्यादीनि उपनिबद्धानि ।

भाषोपाध्यायैः - यथा छात्राः भाषां कक्ष्यायां स्वेच्छया उपयुञ्जीरन् तथा समुचितं वातावरणं कक्षाप्रकोष्ठे कल्पनीयम् । छात्राणां भावव्यक्तीकरणस्वेच्छा च तैः कल्पनीया । तथैव प्रश्नकरणाय अवसरश्च तेभ्यः पर्याप्ततया दातव्यः। पाठ्यांशगतस्य विषयस्य यथातथं विवरणस्य अपेक्षया भावस्य, विशेषांशानां मूल्यानां, कविहृदयस्य च अवगमनाय कक्ष्यायां चर्चाः आयोजनीयाः। गणकृत्यसदृशीभिः भागग्रहणानुकूलपद्धतिभिः बोधनाभ्यसनप्रक्रियायाः निर्वहणं करणीयम् । विशिष्टपदप्रयोगाः, सन्देशात्मकवाक्यानि, विचारजनकाश्च घटनाः पाठ्यांशेषु वर्तन्ते । एताः भाषाधिगमनं सार्थकं कल्पयन्त्यः छात्रेषु साहित्यविमर्शने प्राथमिकावगमनम् अभिवर्धयितुं सहकुर्वन्ति । तत्सन्दर्भेषु अभ्यासानामनुसारं चर्चाः यथा भवेयुः, तत्र सर्वे छात्राः यथा भागं स्वीकुर्युः स्वाभिप्रायान् च यथा स्वेच्छया प्रकटयेयुः तथा अध्यापकैः ते प्रोत्साहनीयाः।

पाठ्यांशानाम् अनुबन्धतया ग्रन्थालयपुस्तकानि, परामर्शग्रन्थाः, साहित्येतिहासः, कवीनां चरितानि इत्यादीनां पठनार्थं समुचितं वातावरणं विद्यालये कल्पनीयम् । तदर्थं पाठशालायाः ग्रन्थालयाः पोषणीयाः।

एतस्य पाठ्यपुस्तकस्य रूपकल्पने उपकृतवद्भ्यः, उपाध्यायेभ्यः, उपन्यासकेभ्यः, विषयनिपुणेभ्यः, चित्रकारेभ्यः, कार्यसंयोजकेभ्यः, उद्दृष्टकेभ्यः, चित्रसंयोजकेभ्यः, पाठ्यप्रणालिकासदस्येभ्यः, मार्गदर्शनं कृतवद्भ्यः देहली विश्वविद्यालयस्य निवृत्ताचार्येभ्यः रमाकान्त-अग्निहोत्रिमहोदयेभ्यः सम्पादकमण्डल्याः सदस्येभ्यः च हार्दाः कृतज्ञताः।

एतस्मिन् पाठ्यपुस्तके पाठ्यांशतया स्वप्रकाशनेभ्यः विविधरचनाः सङ्गृहीतुम् अनुमतिं प्रदाय उपकृतवत्स्यै **संस्कृतभारत्यै** विशेषधन्यवादाः। पाठ्यपुस्तकमिदं छात्रेषु भाव्यधिगमाय आवश्यकानि सामर्थ्यानि, पाठवं च वर्धयतीति आशास्महे ।

सञ्चालकः

राज्यविद्यापरिशोधनशिक्षणसंस्था,

हैदराबाद्

अध्यापकेभ्यः सूचनाः

- ❖ पाठ्यपुस्तकस्य उपयोगात् पूर्वमेव पाठ्यपुस्तके निर्दिष्टानि सामर्थ्यानि ज्ञातव्यानि । तदर्थं पुरोवाक्, विषयसूची, अध्यापकेभ्यः सूचनाः इति शीर्षिकास्थान् विषयान् अध्यापकाः अवश्यं पठेयुः ।
- ❖ पाठ्यपुस्तकस्थं पद्यभागं, गद्यभागं च बोधयितुं प्रतिदिनम् प्रत्येकम् एकः कालांशः भवति । इत्थम् एकस्मिन् विद्यासंवत्सरे पद्यभागस्य गद्यभागस्य च बोधनार्थं 220 कालांशाः भवन्ति ।
- ❖ अत्रत्यः पद्यभागः, गद्यभागो वा 150 कालांशेषु यथा बोधयितुं शक्येत तथा उपनिबद्धः अस्ति ।
- ❖ एकस्य पाठ्यांशस्य बोधनार्थं 12-15 कालांशाः उपयोक्तव्याः। तदनुगुणमत्र अभ्यसनस्य रूपकल्पनं करणीयम् ।
- ❖ पाठ्यभागस्य बोधनाय कालांशविभजनम् एवं कर्तुं शक्नुमः -
उन्मुखीकरणार्थम् (1), विद्यार्थिनाम् अनुवाचनार्थम् (1), पाठ्यांशबोधनार्थम् (3), शृण्वन्तु-विचिन्त्य वदन्तु - इत्यस्य कृत्यस्य कृते (1), पठन्तु-अवगच्छन्तु - व्यक्तीकुर्वन्तु इत्यस्य कृत्यस्य कृते (1), सर्जनात्मकव्यक्तीकरणाय (1), स्वीयरचनार्थं (2), पदजालाभिवृद्धये (1), व्याकरणांशानां कृते (2), प्रशंसाकार्यार्थं (1), परियोजनाार्थम् (1), आहत्य 15 कालांशान् विनियोक्तुं शक्नुमः।
- ❖ पाठ्यांशस्य बोधनं नाम “उन्मुखीकरणम्” इत्यारभ्य “भाषांशाः” इति शीर्षिकापर्यन्तं भवति इति विषयः मनसि स्थापनीयः।
- ❖ पाठ्यांशबोधनं नाम केवलं सारांशस्य बोधनं न, परन्तु निर्दिष्टे सर्वस्मिन्नपि अंशे छात्राणाम् अवगमनम्, अधिकारश्च यथा जायेयाताम् तादृशवातावरणस्य प्रकल्पनमेव ।
- ❖ सर्वस्यापि पाठ्यांशस्य बोधनार्थम् अधिकाधिकं चत्वारः कालांशाः उपयोक्तव्याः । अन्यकालांशाः अभ्यासानां साधनाय उपयोक्तव्याः।
- ❖ पाठ्यांशबोधनसमये एतानि चत्वारि सोपानानि अनुसरणीयानि ।
(अ) **उन्मुखीकरणम्** - एतदर्थं चित्राणि, घटनाः, कथाः, गीतानि, श्लोकाः, प्रश्नाः इत्यादयः निर्दिष्टाः।
- चर्चया उन्मुखीकरणं करणीयम् । अत्र छात्रेषु सर्जनात्मकता यथा वर्धेत तथा प्रयत्नः करणीयः ।
- चर्चया प्रश्नैः च शीर्षिकाप्रकटनं करणीयम् ।
- पाठ्यांशचित्राणाम् आधारेण पाठ्यांशगतं विषयं यथा छात्राः ऊहेरन् तथा उपाध्यायैः प्रश्नाः करणीयाः।
आ) **अर्थसङ्ग्रहणम् - पठनकृत्यम्**
“छात्रेभ्यः सूचनाः” इति शीर्षिकागतस्य विषयस्य आधारेण छात्रैरेव विषयावगमनं कारयितव्यम् ।
इ) **पाठ्यांशविषये चर्चा - अवगमनम्**
उपाध्यायः बोधनव्यूहेन पाठ्यांशविषयाणाम् अवगमनं कल्पयितुं चर्चा निर्वहेत् ।
ई) **अभ्यासानां साधनम्** - “एतानि कुर्वन्तु” इति शीर्षिकया अभ्यासानाम् आरम्भः भवति । सर्वेऽपि छात्राः अभ्याससम्पादने यथा श्रद्धां कुर्युः तथा अध्यापकैः प्रयतनीयम् ।
- ❖ पाठस्थानां विविधसन्दर्भाणां विषये छात्राः यथा स्पन्दनं, विश्लेषणं, समन्वयनं च कुर्युः, स्वीयवाक्यैः स्वयं वक्तुं च शक्नुयुः तथा अध्यापकेन कक्ष्यायां वातावरणं कल्पनीयम् ।
- ❖ “शृण्वन्तु-विचिन्त्य वदन्तु” इति कृत्यं पूर्णतया कक्ष्याप्रकोष्ठस्य कृत्यरूपेण कारयितव्यम् ।
- ❖ **पठन्तु-अवगच्छन्तु**, इत्यत्र स्थिताः अभ्यासाः गणशः कारयितव्याः। व्यक्तिशः कारयितुमपि अवसरः अस्ति ।
- ❖ व्याकरणांशानां बोधनसमये योग्यैः उदाहरणैः अवगमनं सम्पादनीयम् ।
- ❖ **स्वीयरचना, सर्जनात्मकव्यक्तीकरणम्, परियोजनाकार्यम्, प्रशंसा** इत्येतानि सामर्थ्यानि उद्दिश्य

लेखनार्थं सम्पूर्णकक्ष्यायां सूचनाः देयाः । तदनन्तरं छात्रैः एतानि सामर्थ्यानि कारयितव्यानि । छात्रः लेखनानन्तरं चर्चापद्धत्या समीकुर्यात् । तदनन्तरं स्वीयपुस्तिकासु लेखितुं समादिशेत् ।

- ❖ प्रत्येकमपि पाठेन साधितव्यानां सामर्थ्यानां साधनाय प्रणाली संरचनीया । संस्कृते पाठ्यप्रणाली अधो दत्तप्रकारेण निर्मातव्या ।

१. पाठस्य नाम -
२. पाठं बोधयितुम् आवश्यककालांशः -
३. साधितव्यानि सामर्थ्यानि -
४. कालांशानुसारं विभागः -

कालांश-सङ्ख्या	बोधनांशः	बोधनव्यूहाः	सामग्री / संसाधनानि	छात्रेभ्यः दीयमानः अभ्यासः, गृहकार्यञ्च

५. पाठ्यबोधनार्थम् आवश्यकतातिरिक्तसमाचारसङ्ग्रहणम् (अध्यापककृत्यम्)।
 ६. पाठ्यबोधनानन्तरम् अध्यापकस्य प्रतिस्पन्दनानि (अनुभवाः, अनुभूतयश्च) ।
- ❖ एवम् 'एतानि कुर्वन्तु' इति शीर्षिकागतांशेषु एकैकं कतिभिः छात्रैः कृतमिति परिशीलयेत् । आवश्यकतानुसारं प्रत्याम्नायबोधनं निर्वोढव्यम् ।
 - ❖ सामर्थ्यसाधनार्थं कदापि मार्गदर्शिकाम् (Guide), अध्ययनसामग्रीं (Study material) दृष्ट्वा प्रश्नाणां समाधानानाम् अभ्यासानां च लेखनं न कारयेत् । यद्येवं दृष्ट्वा लिख्यते तर्हि अङ्कः न प्रदीयन्ते इति वदेत् । स्वीयबुद्ध्या लिखितांशानेव परिशीलयेत् ।
 - ❖ निरन्तरसमग्रमूल्याङ्कनविधयानुसारं छात्रप्रगतिं प्रतिदिनं पञ्जीकुर्यात् । एतदर्थं प्रत्येकपञ्जीकरणपुस्तिका स्थापनीया।
 - ❖ छात्रप्रगतिं निर्धारितसामर्थ्यानां प्रकारेण सूचयेत् ।
 - ❖ निरन्तरसमग्रमूल्याङ्कनविधानेन जूलै, आगस्ट्, नवम्बर्, फिब्रवरीमासेषु आयोज्यमाननिर्माणात्मकमूल्याङ्कनेषु छात्राणां भागग्रहणपरिशीलनं (१०अङ्काः), लिखितविषयाः (१०अङ्काः), कृतपरियोजनाकार्याणि (१०अङ्काः), लघुपरीक्षा (२०अङ्काः) चेति एतैः चतुर्भिः छात्रप्रगतिं निर्धार्य छात्रप्रगतिसूचकपुस्तिकासु पञ्जीकरणं कुर्यात्। एतदर्थं प्रत्येकच्छात्रप्रगतिपञ्जीकरणपुस्तिका समुपस्थापनीया ।
 - ❖ सेप्टेम्बर्/अक्टोम्बर्, डिसेम्बर्/जनवरी, एप्रिल्मासेषु आयोज्यमानसङ्ग्रहणात्मकमूल्याङ्कनार्थम् अध्यापकैरेव स्वयं सामर्थ्याधारितप्रश्नपत्रं निर्मातव्यम् ।
 - ❖ पाठ्यांशानाम् आधारेण यथावकाशं मानवीयमूल्यानि, पर्यावरणम्, कलाः, अनुभवः, जीववैविध्यम् इत्यादिविषयाः कक्ष्यायां चर्चनीयाः।
 - ❖ संस्कृतसाहित्ये अभिरुच्युत्पादनार्थं पाठशालाग्रन्थालये संस्कृतस्य प्राचीनग्रन्थाः आधुनिकग्रन्थाः च स्थापनीयाः।
 - ❖ छात्रस्तरस्य ऊहने लेखनपरीक्षाः विना तेषां सर्जनात्मकशक्तिः, प्रतिस्पन्दनं, प्रवर्तनं, कार्यनिर्वहणदक्षता, व्यक्तित्वं, भाषाभिरुचिः इत्याद्यंशाः आधारत्वेन स्वीकरणीयाः । अत्र अध्यापकेन समुचितं प्रोत्साहनं देयम् । छात्राः परीक्षासु यथा स्वप्रतिभां पूर्णतया उपयुञ्जीरन् तथा अभ्यासाः तैः कारयितव्याः।
 - ❖ जीवने विविधसन्दर्भेषु भाषाम् उपयोक्तुम् आवश्यकं शिक्षणं छात्रेभ्यः दातव्यम् । (उदा - सभानिर्वहणं, प्रसङ्गः, चर्चासु भागग्रहणं, लेखानां लेखनं, अपरिचितान् अंशान् पठित्वा अवगमनं, विषयविशेषस्य विश्लेषणात्मकं विवरणम् इत्यादिकम्)

वन्दे मातरम्

- बंकिचन्द्र छटर्जी

वन्दे मातरं, वन्दे मातरम्
सुजलां सुफलां मलयजशीतलाम्
सस्यश्यामलां मातरं वन्दे मातरम्
शुभ्रज्योत्स्नापुलकितयामिनीम्
फुल्लकुसुमितद्रुमदलशोभिनीम्
सुहासिनीं सुमधुरभाषिणीम्
सुखदां वरदां मातरं वन्दे मातरम् ।

पठत संस्कृतम्

- श्री मञ्जुनाथशर्मा

पठत संस्कृतं, वदत संस्कृतम्
लसतु संस्कृतं चिरं गृहे गृहे च पुनरपि

॥ पठत ॥

ज्ञानवैभवं वेदवाङ्मयम्
लसति भवभयापहारि यत्र मुनिभिरार्जितम्
कीर्तिरार्जिता यस्य प्रणयनात्
व्यास-भास-कालिदास-बाणमुख्यकविभिः

॥ पठत ॥

स्थानमूर्जितं यस्य मन्वते
वाग्विचिन्तका हि वाक्षु यस्य वीक्ष्य मधुरताम्
यद्विना जना नैव जानते
भारतीयसंस्कृतिं सनातनाभिधां वराम् ॥

॥ पठत ॥

जयतु संस्कृतं संस्कृतिस्तथा
संस्कृतस्य संस्कृतेश्च प्रणयनाच्च मनुकुलम्
जयतु संस्कृतं, जयतु मनुकुलम्
जयतु जयतु संस्कृतं, जयतु जयतु मनुकुलम् ॥

॥ पठत ॥

राष्ट्रियगीतम्

- रवीन्द्रनाथ् ठागूर

जनगणमन अधिनायक जय हे !
भारतभाग्यविधाता !
पञ्जाब सिन्धु गुजरात मराठा,
द्राविड उत्कल वङ्गा !
विन्ध्य हिमाचल यमुना गङ्गा,
उच्चलजलधितरङ्गा !
तव शुभ नामे जागे !
तव शुभ आशिष मागे !
गाहे तव जय गाथा !
जनगणमङ्गलदायक जय हे
भारतभाग्यविधाता !
जय हे ! जय हे ! जय हे !
जय जय जय जय हे !

प्रतिज्ञा

- पैडिमरि वेंकट सुब्बारावु

भारतदेशः मम मातृभूमिः। भारतीयास्सर्वे मम सहोदराः।
अहं मम देशं प्रीणामि । सुसम्पन्ना बहुविधा भारतीया सांस्कृतिकसम्पत् मम गर्वकारणम् ।
तस्याः योग्यजनो भवितुं सर्वदा अहं परिश्रमं करोमि ।
मम मातापितरौ, उपाध्यायान्, ज्येष्ठान् सर्वान् च पूजयामि । सर्वैः सह सगौरवं
व्यवहरामि ।
मम देशस्य विषये, प्रजानां च विषये सेवानिरतिं भजामि । जन्तूनां विषये दयालुः
भवामि इति प्रतिज्ञां करोमि ।
सर्वेषां श्रेयोऽभिवृद्धयः एव मम आनन्दस्य कारणम् ।

पाठ्यपुस्तकरूपकर्तारः

श्रीमती के.आर्.टि.एल्.ज्योतिर्मयी

उपन्यासिका
राज्यविद्यापरिशोधनशिक्षणसंस्था
हैदराबाद्

श्रीमती पि.माधवी

अध्यापिका
त्रिलियन्द् ग्रामर् उन्नतपाठशाला
दिलशुक् नगर, हैदराबाद्

श्री सि.हेच. वेङ्कटसाम्बशिवरावः

शिक्षितस्नातकाध्यापकः (संस्कृतम्)
आन्ध्रप्रदेशावासविद्यालयः, सिद्धिपेट, मेदक् जिल्ला

श्री डा. मरुधूरि नरसिंहाचार्यः

सहाध्यापकः (संस्कृतम्)
नगरपालकोन्नतपाठशाला
विजयवाडा, कृष्णाजिल्ला

श्री डा. विरिवेण्टि सुब्रह्मण्यम्

उपसञ्चालकः
संस्कृत अकाडमी
उस्मानिया विश्वविद्यालयः, हैदराबाद्

श्री भुवनगिरि वेङ्कटलक्ष्मीनारायणः

परिशोधनाधिकारी
श्रीवेङ्कटेश्वरवेदविश्वविद्यालयः
तिरुपतिः, चित्तूरुजिल्ला

श्री के रङ्गराजु

सहाध्यापकः
जिल्लापरिषत् उन्नतपाठशाला
रङ्गापुरम्, रङ्गारेड्जिल्ला

श्रीमती पि. श्रीवल्ली

उपन्यासिका
प्रभुत्वकलाशाला
राजमण्डी, तूर्पुगोदावरी जिल्ला

श्री डा. इक्कुर्ति वेङ्कटेश्वर्लु

उपन्यासकः
गेट् शिक्षकप्रशिक्षणकलाशाला
तिरुपतिः, चित्तूरु जिल्ला

श्री कोम्पल्लि शिवकुमारः

सहाध्यापकः
जिल्लापरिषत् उन्नतपाठशाला
पर्लपल्लि, करीनगर जिल्ला

श्री तिरुनगरि. लक्ष्मणस्वामी

सहाध्यापकः (संस्कृतम्)
श्रीराजराजेश्वरसंस्कृतपाठशाला
वेमुलवाडा, करीनगर जिल्ला

श्री आर्. राजेश् प्रभुः

सहाध्यापकः (संस्कृतम्)
जिल्लापरिषत् प्राच्योन्नतपाठशाला
वरिगोण्डा, नेल्लूरुजिल्ला.

श्री नमिलिकोण्ड. हरिप्रसाद्

विश्रान्तप्रधानोपाध्यायः
श्रीराजराजेश्वरसंस्कृतपाठशाला
वेमुलवाडा, करीनगरजिल्ला

श्रीमती मादिराजु विजयलक्ष्मीः

विश्रान्तसंस्कृताध्यापिका
श्री मलयालस्वामिसंस्कृतपाठशाला
कोवेलकुण्डल, कर्नूल जिल्ला

श्रीमती डा. वै.नागेन्द्रम्मा

संस्कृतोपन्यासिका
प्रभुत्व जूनियर् कलाशाला
पेनुकोण्ड, अनन्तपुरम् जिल्ला.

श्री डा. धूलिपाल रामकृष्णः

संस्कृतविभागाध्यक्षः
मारिस् टेला कलाशाला
विजयवाडा, कृष्णा जिल्ला

श्री जि.वि.वि. सुब्रह्मण्यम्

प्रधानोपध्यायः
एस्.एम्.एस्. संस्कृततोनन्नतपाठशाला
कोव्वूरु, पश्चिमगोदावरी जिल्ला

श्री ए. गिरिहरनाथवाबु

सहाध्यापकः (संस्कृतम्)
प्रभुत्वोन्नतपाठशाला
वेङ्गलरावुनगर, हैदराबाद्

श्री जे. चन्द्रशेखरः

संस्कृतोपन्यासकः
श्री माजेटि गुरवच्य जूनियर् कलाशाला,
गुण्टूर जिल्ला

श्री डा. उपद्रष्ट वेंकटरमणमूर्तिः

संस्कृतोपन्यासकः
शारदाकलाशाला
विजयवाडा, कृष्णा जिल्ला

श्री तुर्लपाटि शिवरामकृष्णः

संस्कृताध्यापकः
दिल्ली पब्लिक् स्कूल्
नाचारम्, हैदराबाद्

कुमारी सुमेधा

शोधच्छात्रा
राष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठम्
तिरुपतिः

चित्रकाराः

- के. सुरेन्द्र**, प्रधानाचार्यः, स्रवन्ति उपाध्यायविद्याकलाशाला, वरंगल् जिल्ला
कूरेल्ल श्रीनिवास्, प्रधानाध्यापकः, जिल्लापरिषत् उन्नतपाठशाला, कुर्मेडु, नल्लगोण्ड जिल्ला
के.बाबु, प्रधानाध्यापकः, जिल्लापरिषत् उन्नतपाठशाला, वज्रुपल्लि, निजामाबाद् जिल्ला.
टि.वि. रामकृष्णः, चित्रलेखनाध्यापकः, जि.प.उ. पाठशाला, दुदुडेड, मेदक् जिल्ला.
वड्डेपल्लि वेंकटेश्वर्लु, अध्यापकः, प्राथमिकपाठशाला, सोमवारं नल्लगोण्ड जिल्ला.
ए. गौरय्या, (गौतम्) चित्रलेखकः, कुरुपां, विजयनगरम् जिल्ला.
बि.वि.आर्.चारी, चित्रकारः, निर्मल, आदिलाबाद् जिल्ला

विषयसूची

पद्यभागः

	पाठस्य नाम	प्रक्रिया	मासः	पृष्ठसङ्ख्या
प्रथमभागः	१. देशमिह प्रीणीहि	(अनुवादगीतम्)	जून	03 - 10
	२. दानप्रशंसा	(नीतिश्लोकाः)	जुलै	11 - 18
	३. विनोदः	(चाटुश्लोकाः)	जुलै	19 - 27
द्वितीयभागः	४. नित्यविधयः	(प्राचीनश्लोकाः)	आगष्ट्	28 - 36
	५. हिमवद्वर्णनम्	(प्राचीनकाव्यश्लोकाः)	सेप्टेम्बर्	37 - 46
	६. जागृहि त्वं भारतीय !	(प्रबोधार्थकगीतम्)	अक्टोबर्	47 - 54
तृतीयभागः	७. श्रीकृष्णकर्णामृतम्	(चमत्कारश्लोकाः)	नवम्बर्	55 - 63
	८. शङ्करावः	(कविता)	डिसेम्बर्	64 - 70
	९. मनुजधर्माः	(आधुनिकश्लोकाः)	जनवरी	71 - 78
	१०. सुभाषितानि	(नीतिश्लोकाः)	फिब्रवरी	79 - 88
	पुनश्चरणम्		मार्चि-एप्रिल्	
गद्यभागः				
प्रथमभागः	१. शब्दमात्रात्रय भेतव्यम्	(कथा)	जून	91 - 98
	२. क्रीडायां आनन्दः	(कथा)	जुलै	99 - 105
	३. नाटकचक्रवर्ती भासः	(निबन्धः)	जुलै	106 - 112
द्वितीयभागः	४. एम्. एस्. सुब्बुलक्ष्मीः	(सम्भाषणम्)	आगष्ट्	113 - 119
	५. नाक्षिपेत् विपरीताङ्गान्	(निबन्धः)	सेप्टेम्बर्	120 - 126
	६. चिरायुषा वर्धस्व !	(निबन्धः)	अक्टोबर्	127 - 134
तृतीयभागः	७. आतिथ्यम्	(सम्भाषणम्)	नवम्बर्	135 - 142
	८. सङ्गच्छध्वम्	(निबन्धः)	डिसेम्बर्	143 - 149
	९. सोमनाथो विजयते	(लेखः)	जनवरी	150 - 158
	१०. मातङ्गकथा	(प्राचीनगद्यम्)	फिब्रवरी	159 - 166
	पुनश्चरणम्		मार्चि-एप्रिल्	
अनुबन्धः				
	शब्दाः			167 - 169
	धातवः			170 - 177
	पदकोशः			178 - 181
	क्रियापदकोशः			182

☞ अध्यापकः पाठ्यांशस्थान् नक्षत्रचिह्नितान् श्लोकान् छात्रैः कण्ठस्थान् कारयेत् । तेषां प्रतिपदार्थं भावञ्च बोधयेत् ।

విద్యార్థులకు సూచనలు

పిల్లలూ !

- ◆ మీరందరూ ధారాళంగా చదవగలగాలి. తెలిసిన దాని గురించి సొంతంగా రాయగలగాలి. ఒకవేళ మీరు చదవడం, రాయడం చేయలేకుంటే మీ ఉపాధ్యాయుల సాయంతో చదవడం, రాయడం నేర్చుకోండి.
- ◆ మీకోసం మీరు నేర్చుకోవలసిన అంశాలను దృష్టిలో పెట్టుకొని సంస్కృతపుస్తకాన్ని రూపొందించారు. ఈ పుస్తకంలో మీరు సాధించాల్సిన సామర్థ్యాల గురించి రెండవ పేజీలో ఇచ్చారు. విద్యా సంవత్సరం పూర్తయ్యేసరికి మీరు వీటిని చేయగలగాలి. వాటిని చదవండి.
- ◆ ప్రతిపాఠం ప్రారంభంలో అనుచ్ఛేదం/సంభాషణం/శ్లోకం ఉంటుంది. వాటి గురించి మాట్లాడండి. ప్రశ్నలకు జవాబులను చెప్పండి.
- ◆ 'చాత్రేభ్యః సూచనాః' అనే గడిలోని సూచనలు చదవండి. వాటి ప్రకారం చేయండి.
- ◆ మీ ఉపాధ్యాయుడు పాఠంలోని విషయం గురించి బోధించేటప్పుడు తప్పనిసరిగా మీకు తెలియని పదాలు, వాక్యాలు, విషయాల గురించి ప్రశ్నించండి. చర్చించి తెలుసుకోండి.
- ◆ అభ్యాసాల గురించి తరగతిగదిలో చర్చలు జరుగుతున్నప్పుడు, జట్టుపనులలో పాల్గొన్నప్పుడు మీరు కూడా మాట్లాడాలి. అవసరం అయితే ప్రశ్నించాలి.
- ◆ పాఠం తర్వాత 'ఏతాని కుర్వంతు' అనే పేరుతో అభ్యాసాలు ఉన్నాయి. వీటిని మీరు సొంతంగా ఆలోచించి చేయాలి. జవాబులు చూసి రాయకూడదు. ఒక వేళ అలా రాస్తే ఫార్మేటివ్ మూల్యాంకనంలో మీకు మార్కులు ఇవ్వరు.
- ◆ పాఠంలోని ప్రాజెక్టుపనులను, ప్రశంసకు సంబంధించిన ప్రశ్నలను మీరు మీ మిత్రుల సహాయంతో చేయవచ్చు. వీటిని ఎలా చేయాలో మీ ఉపాధ్యాయుని అడిగి తెలుసుకోండి. వీటిని చేసిన తర్వాత మీరు ఎలా చేశారు? ఏం చేశారు? ఎలా నేర్చుకున్నారు? మీరే సొంతంగా చెప్పాల్సి ఉంటుంది.
- ◆ స్వీయరచనా, సర్జనాత్మకత, పరియోజనాకార్యమ్, ప్రశంసలకు సంబంధించిన అభ్యాసాల గురించి ముందుగా ఉపాధ్యాయుడు చర్చ నిర్వహిస్తాడు. మీరు ఆ చర్చలో పాల్గొనండి. తెలియని విషయాలు అడిగి తెలుసుకోండి. మీరే స్వంతంగా అభ్యాసాలను రాయండి. అవసరమైతే మీ తోటి వారితో కలిసి చేయండి.
- ◆ పఠంతు, అవగచ్ఛంతు, వ్యక్తికుర్వంతు - పదజాలాభివృద్ధి: లోని అభ్యాసాలను మీరే సొంతంగా చేయండి. చేయలేని వాటి గురించి మాత్రమే ఉపాధ్యాయుని అడిగి తెలుసుకోండి.
- ◆ అభ్యాసాలలో ఇచ్చిన వ్యాకరణాంశాలు మీకు అర్థం కావడానికి మొదట ఉదాహరణలు ఇచ్చారు. వాటి ఆధారంగా మీకు అర్థమయ్యేలా సూత్రాన్ని ఇచ్చారు. కాబట్టి ఉదాహరణలను జాగ్రత్తగా పరిశీలించి వాటిని విశ్లేషించి సూత్రాన్ని తెలుసుకోండి.
- ◆ పాఠాలకు సంబంధించిన ఇతర పుస్తకాలను, గ్రంథాలను పాఠశాలగ్రంథాలయానికి వెళ్ళి అడిగి తీసుకొని చదవండి.
- ◆ మీరు తప్పనిసరిగా నిఘంటువును ఉపయోగించడం అలవాటు చేసుకోండి. వార్తాపత్రికలు, మాసపత్రికలు, కథలపుస్తకాలు వంటివి చదవడం అలవాటుగా చేసుకోండి.
- ◆ కొన్ని పాఠాలలో నాటకీకరణ చేయడం, ఏకపాత్రాభినయం చేయడం, గేయాలను రాగంతో పాడడం, అభినయం చేయడం, పద్యాలను కంఠస్థం చేసి గానం చేయడం వంటివి ఉన్నాయి. వీటిని మీరు తప్పనిసరిగా సాధనచేయండి.
- ◆ మీరు తప్పనిసరిగా వ్యాసాలు, లేఖలు, నినాదాలు, కరపత్రం, భిత్తిపత్రాలు, సంభాషణ వంటివి రాయగలగాలి.
- ◆ సర్జనాత్మకతలోని అంశాలను మీరు రాసిన తరువాత ఒక పుస్తకరూపంలో సంకలనం చేసి తరగతిగదిలో ప్రదర్శించండి.

अनेन पाठ्यपुस्तकेन छात्रैः सम्पादनीयानि सामर्थ्यानि

1. भावावगमनम् - प्रतिस्पन्दनम्

- ★ संस्कृतेन निबद्धानां सरलगद्यपद्यांशानां श्रवणावगमनसामर्थ्यम् ।
- ★ लघुनाटकानाम् अवगमन-कथनसामर्थ्यम् ।
- ★ काक्वादीनां विशेषस्वराणाम् अवगमनसामर्थ्यं व्यक्तीकरणसामर्थ्यञ्च ।
- ★ पाठ्यभागेषु संवर्णितानां पात्राणां स्वभावानां मनोभावानां च अवगमनसामर्थ्यम् ।
- ★ पाठशालासु विविधदिनोत्सवेषु स्वेच्छया आत्मविश्वासेन सम्भाषणपाठवम् ।
- ★ पठितम् अंशमधिकृत्य तार्किकचिन्तनस्य प्रश्नकरणस्य च सामर्थ्यम् ।
- ★ प्रतिमासं द्वित्राणां कथापुस्तकानां पत्रिकाणां च पठनम् ।

2. भावव्यक्तीकरणम् - सर्जनात्मककार्यम्

- ★ कथावैज्ञानिककाल्पनिकादिविधप्रक्रियाणां पठनम्, अवगमनं, स्वीयवाक्यैः व्यक्तीकरणं च ।
- ★ दत्तानां प्रश्नानां विश्लेषणात्मकसमाधानलेखनम् ।
- ★ अपरिचितान् अंशान् पठित्वा तद्विषयकप्रश्नानां समाधानलेखनम् ।
- ★ पाठ्यांशानाम् आधारेण दत्तानां परियोजनाकार्याणां सम्पादनं, तेषां निवेदिकायाः समर्पणम् ।
- ★ प्रक्रियायाः परिवर्तनाभ्यासः ।
- ★ लेखने विरामचिह्नानां समुचितोपयोगः। तद्वारा लेखनसामर्थ्यम् ।
- ★ करपत्राणि, निवेदिकाः, आह्वानपत्रिकाः, लेखाः इत्यादीनां लेखनम् ।
- ★ भाषासङ्घे सभ्यतासम्पादनं साहित्यगोष्ठीनां निर्वहणं च ।
- ★ पाठेभ्यः स्वीकृतानाम् अंशानां व्यक्तित्वनिर्माणार्थम् उपयोक्तुम् अभ्यासः।
- ★ स्वीयवाक्यैः श्लोकानां भावस्य कथनं लेखनं च ।
- ★ मातृभाषातः संस्कृतेन अनुवादः ।
- ★ इतरभाषासम्बद्धाभिः कथागीतादिप्रक्रियाभिः उपनिबद्धानाम् इतिवृत्तानाम् अवगमनपूर्वकं प्रशंसनम् । बहुभाषात्वस्य अवगमनं तद्विषयकम् अभिनन्दनं च ।

3. भाषांशाः

- ★ सर्वनामशब्दानाम् अजन्तहलन्तानां च प्रयोगसामर्थ्यम् ।
- ★ स्वादि-तुदादि-चुरादिगणीयानां धातूनां भेदस्य अवगमनम् ।
- ★ श्चुत्व-ष्टुत्व-जश्त्व-अनुस्वारसन्धीनाम् विघटनसामर्थ्यं पदद्वयस्य सन्धानसामर्थ्यं च ।
- ★ तत्पुरुष-बहुव्रीहिसमासयोः अवगमनं प्रयोगश्च ।
- ★ क्त-क्तवतु-तव्यत्-अनीयर्-मतुप् प्रत्ययानां योजनेन पदनिर्माणस्य सामर्थ्यम् ।
- ★ इन्द्रवज्रोपेन्द्रवज्रेत्यादीनाम् छन्दसाम् अभिज्ञानम् ।
- ★ रूपकादीनामलङ्काराणाम् अवगमनसामर्थ्यम् । तेषां भेदग्रहणसामर्थ्यम् ।
- ★ सन्धीनां, समासानां, वृत्तानाम् अलङ्काराणां च लक्षणावगमनसामर्थ्यम् ।
- ★ विविधवाक्यभेदानाम् अवगमनं प्रयोगसामर्थ्यं च ।

१.देशमिह प्रीणीहि

प्रथमः भागः

पठन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

शिक्षकः	-	हे छात्राः! भविष्यत्काले किं कर्तुम् इच्छथ ?
प्रथमच्छात्रः	-	अहं वीरसैनिको भूत्वा देशरक्षणं करिष्यामि ।
द्वितीयच्छात्रः	-	अहम् अभियन्ता भूत्वा जलाशयनिर्माणादिषु भागं स्वीकृत्य देशविकासं करिष्यामि ।
तृतीयच्छात्रः	-	अहं संस्कृताध्यापको भूत्वा भारतीयसंस्कृतिसम्प्रदायान् छात्रान् प्रबोध्य देशप्रतिष्ठां वर्धयिष्यामि ।
चतुर्थच्छात्रः	-	अहं वैद्यो भूत्वा दीनजनानां सेवां करिष्यामि ।
शिक्षकः	-	किमर्थं भवन्तः सर्वे देशसेवां कर्तुम् इच्छन्ति ।
सर्वे छात्राः	-	“जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी” खलु ! अतः देशसेवा एव परमो धर्मः इति मत्वा वयं देशसेवां कर्तुम् इच्छामः ।

- प्रश्नाः ?**
1. उपरि उक्ते सम्भाषणे छात्राः किं किं भवितुम् इच्छन्ति ?
 2. सम्भाषणे देशस्य सेवा किमर्थं करणीया इति उक्तम् ?
 3. अनेन सम्भाषणेन भवन्तः किम् अवगतवन्तः?

उद्देश्यम्

- ★ संस्कृतगीतैः देशभक्तिजागरणम् ।
- ★ स्वातन्त्र्यसम्पादनाय जनानाम् ऐक्याय च तत्कालीनकवीनां गीतैः तेषां योगदानज्ञापनम् ।
- ★ संस्कृतभाषायां विद्यमानदेशभक्तिगीतानाम् अभ्यसनाय प्रेरणादानम् ।

छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चां कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चां कृत्वा अवगमनम् अभिवर्धयन्तु ।

1. देशमिह प्रीणीहि मित्र
सुजनतां पोषय त्वमत्र ।
व्यर्थवाचः त्यज विनम्रः
परहितं चिन्तय सखे ॥
2. गव्यसस्ययोः रक्षणार्थं
योग्यमार्गे चर वयस्य ।
भुक्तिरिह चेत् शक्तिरिह खलु !
शक्तिमानेवात्र मनुजः ॥
3. असूया बत पिशाचो ननु
पिबति खलु देशस्य मज्जाम् ।
परहितं हृदि निधायैव हि
एकतामार्जय समेषाम् ॥
4. परधनं दृष्ट्वैव रुदतां
पापिनां क्व हि सुखं भवति ।
परहितं स्वस्यैव हितमिति
चिन्तने श्रेयांसि जगति ॥

5. स्वीयलाभं त्यजतु लेशं
परजनेभ्यो भवतु नैजम् ।
देश इति चेत् मृत्तिका न हि न हि
देश इति चेत् जनता सखे ॥

6. करान् धृत्वा करैर्निबिडं
देशजनता यातु चाग्रे ।
सोदरा इव सर्वमत -
जातयो यान्तु निरन्तरम् ॥

7. मतं भिन्नं भवति चेत्किम् ?
एकमतिषु जनेषु सत्सु
जातिरिति संब्याप्य जनतां
राजतां निरतं पृथिव्याम् ॥

8. शाखिनां पर्णेषु गुप्तः
कोकिलः कवनानि गायतु ।
कवनमपि विनिशस्य लोके
प्रीतयोऽङ्कुरिता भवन्तु ॥

गुरजाड अप्पारावुमहोदयेन तेलुगुभाषया लिखितस्य “देशमुनु प्रेमिञ्चुमन्ना” इति देशभक्तिगीतस्य अनुवादरूपमिदं संस्कृतगीतम् ।

सारांशः

हे मित्र ! एतस्यां जन्मभूमौ प्रीतिमान् भव । तदर्थं सज्जनः विनम्रः भूत्वा,
व्यर्थविचारान् त्यज । सर्वेषां हितचिन्तनं कुरु ।

गव्यानां सस्यानां च रक्षणाय योग्यान् उपायान् आश्रय । यतः पुष्टिकरः आहारः अस्ति
चेदेव जनाः शक्तिशालिनः भवन्ति । शक्तिशालिनः जनाः स्वस्थाः सन्तः सर्वं साधयितुं
शक्नुवन्ति ।

असूयादुर्गुणः जनानामैक्यं नाशयति । अतः सर्वेषां हितचिन्तकः भूत्वा ऐक्यं सम्पादयतु ।
यतः ये परेषां वृद्धिं दृष्ट्वा असूयां प्रकटयन्ति ते पापिनः भवन्ति । तेषां सुखं च न भवति ।
ये तु सर्वेषां हितमेव स्वस्य हितमिति चिन्तयन्ति ते सौख्यानि प्राप्नुवन्ति ।

अत एव किञ्चित् स्वलाभचिन्तां त्यक्त्वा स्वकीयं सर्वं सर्वेभ्यः ददातु । देशः नाम केवलं
मृत्तिकापूर्णः प्रदेशः न । देशः नाम जनता एव इति जानीहि ।

भारतीयाः सर्वे जातिमतादिभेदं विहाय नित्यं सहोदराः इव जीवन्तु । देशे विभिन्नानि
मतानि सन्ति चेदपि अस्माकं जातिः मानवजातिः इति भावना सर्वेषु सर्वत्र भवतु ।

कविकोकिलाः कविताः श्रावयन्तु यतः कवितानां श्रवणेन जनाः परस्परं प्रीतिमन्तः
सन्तः जीवनं यापयेयुः ।

एतानि कुर्वन्तु

I. भावावगमनम् - प्रतिस्पन्दनम्

अ) अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि विचिन्त्य वदन्तु ।

- गीतस्य भावं स्वीयवाक्यैः वदन्तु ।
- 'भारतीयाः सर्वे मम सहोदराः' इत्येतदुद्दिश्य चर्चा कुर्वन्तु ।
- गीतस्य श्रवणात्पूर्वं देशमुद्दिश्य कः अभिप्रायः आसीत् ?
श्रवणानन्तरं भवतः अभिप्रायः कथमस्ति ?

आ) अधः दत्तानि पदानि गीते कुत्र सन्तीति दृष्ट्वा तेषाम् अधः रेखाङ्कनं कुर्वन्तु ।

तस्य चरणस्य सङ्ख्यां लिखन्तु । सम्पूर्णतया तत् चरणं पठन्तु ।

- (१) करान् धृत्वा (२) मृत्तिका न हि (३) व्यर्थवाचः
(४) स्वस्यैव (५) पृथिव्याम् (६) प्रीणीहि

इ) अधः दत्तान् भावान् पठित्वा तत्सम्बद्धवाक्यानि पाठात् चित्वा लिखन्तु ।

- (१) परहितं मनसि स्थापयित्वा एकत्वं साधयतु ।
(२) अनावश्यकवचनानि त्यजतु, अन्येषां हितम् आलोचयतु ।
(३) देशे स्निह्यतु मित्र !

ई) गीते दत्तानां चरणानाम् अनुसारम् अधः दत्तान् चरणांशान् क्रमशः लिखन्तु ।

- (१) देश इति मृत्तिका न हि न हि ।
(२) एकमतिषु जनेषु सत्सु ।
(३) सुजनतां पोषय त्वमत्र ।
(४) सोदरा इव सर्वमतजातयः ।
(५) परहितं हृदि निधायैव हि ।
(६) कोकिलः कवनानि गायतु ।
(७) भुक्तिरिह चेत् शक्तिरिह खलु !

उ) अधः दत्तम् अनुच्छेदं पठित्वा प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

लोके सज्जनाः दुर्जनाः च वर्तन्ते । सज्जनानां सङ्गतिः सत्सङ्गतिः, दुर्जनानां सङ्गतिश्च कुसङ्गतिः भवति । सत्सङ्गस्य प्रभावेण सद्गुणाः मनुष्येषु शनैः शनैः प्रविशन्ति अवगुणाः च बहिः निर्गच्छन्ति ।

१. केषां सङ्गतिः सत्सङ्गतिः भवति ?
२. सत्सङ्गस्य प्रभावेण मनुष्ये के गुणाः प्रविशन्ति ?
३. कुसङ्गतिः नाम का ?
४. कस्य प्रभावेण मनुष्येषु अवगुणाः बहिर्गच्छन्ति ?

ऊ) पाठं पठित्वा अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

- (१) कविः देशस्य नाम किमिति उक्तवान् ?
- (२) परहितं कर्तुं किं करणीयम् ?
- (३) परजनैः सह कथं व्यवहर्तव्यम् ?
- (४) स्वस्य हितं नाम किम् ?
- (५) ऐकमत्यं नाम किम् ?

II. भावव्यक्तीकरणम् - सर्जनात्मकता

अ) अधः दत्तानां प्रश्नानां लघुसमाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

- (१) 'परहितं चिन्तय' इति कविः वदति । परहितं नाम किमिति स्वीयाभिप्रायं लिखन्तु ।
- (२) देशस्य दृढत्वाय किं करणीयमिति लिखन्तु ?
- (३) देशविषये कीदृशी भावना जनेषु उत्पादनीया ?
- (४) कक्ष्यायां छात्राः यदि भेदभावनाः दर्शयन्ति, तेषां मध्ये स्नेहभावनायाः विकासाय भवान् किं करिष्यति?

आ) अधः दत्तयोः प्रश्नयोः समाधाने निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

- (१) देशविषये कविहृदयं कथमस्तीति विवृण्वन्तु ।
- (२) भारतदेशे भिन्नत्वे एकत्वमस्ति । भवन्तः तत्कथं समर्थयन्ति ?

इ) सर्जनात्मकतया समाधानानि लिखन्तु ।

(१) कविः देशं वर्णितवान् । भवान् भवतः ग्रामीणसौन्दर्यं तत्रत्यां संस्कृतिं च वर्णयतु ।

(२) अधः दत्तानि वाक्यानि संस्कृतभाषया अनुवदन्तु ।

1. భాషాభివృద్ధికి గురజాడ విశేష కృషి చేసారు.
2. గురజాడ కవితాశైలి సరళంగా ఉంటుంది.
3. గురజాడకవి ఎన్నో గ్రంథాలను వ్రాసారు.
4. దేశ ప్రజల మధ్య సోదర భావం ఉండాలి.

उ) प्रशंसात्मकतया प्रतिस्पन्दनं कुर्वन्तु ।

“देश इति मृत्तिका न हि न हि । देश इति जनता सखे !”

एतत् वाक्यमुद्दिश्य एकम् अनुच्छेदं लिखन्तु ।

III. भाषांशाः

1. पदजालाभिवृद्धिः

अ) भिन्नपदम् अङ्कयन्तु ।

१. (क) गुरजाड अप्पारावः (ख) अल्लूरि सीतारामराजः
(ग) नेताजी (घ) शिवाजी
२. (क) स्नेहः (ख) मैत्री
(ग) सोदरभावना (घ) क्रोधः
३. (क) परहितम् (ख) स्वीयलाभः
(ग) लोकहितम् (घ) जनहितम्

आ) अधः दत्तानि पदानि पठित्वा पूर्वपदस्य अन्तिमाक्षरम् उपयुज्य अनन्तरपदं लिखन्तु ।

असूया	यान्तु	मित्र	मृत्तिका	करान्
निरन्तरम्	त्यजतु	रुदतां	त्वम्	मतम्

उदा - असूया, यान्तु

2. व्याकरणांशाः

अ) एतानि वाक्यानि पठन्तु । रेखाङ्कितपदानि अवगच्छन्तु ।

१. सः उच्चैः पठति ।
२. उच्चैः मा वद ।
३. जलं विना कोऽपि न जीवति ।
४. विनारोग्यं वृथाऽखिलम् ।
५. पित्रा सह पुत्रः गच्छति ।
६. मात्रा सह पुत्री गच्छति ।
७. जलम् उपरिष्ठात् नीचैः प्रवहति ।
८. उत्तरतः गणेशः आगच्छति ।
९. वायुः सर्वत्र अस्ति ।
१०. ग्रमस्य पुरतः देवालयः अस्ति ।

अत्र रेखाङ्कितानि पदानि “अव्ययानि” ।

* अव्ययानि त्रिषु लिङ्गेषु, सर्वासु विभक्तिषु, सर्वेषु वचनेषु समानरूपाणि भवन्ति ।

(लिङ्ग-विभक्ति-वचनशून्यानि अव्ययानि)

* सहशं त्रिषु लिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु ।

वचनेषु च सर्वेषु यन्नव्येति तदव्ययम् ॥

आ) अधो निर्दिष्टानि अव्ययपदानि उपयुज्य वाक्यानि लिखन्तु ।

विना, सह, उच्चैः, नीचैः, उपरि, सर्वत्र

इ) अधः दत्तं श्लोकं पठन्तु अवगच्छन्तु ।

प्रोच्यतां संस्कृतम्, श्रूयतां संस्कृतम् ।

दृश्यतां संस्कृतम्, स्पृश्यतां संस्कृतम् ॥

- अत्र प्रत्येकमपि पादस्य अन्ते अक्षरसमुदायस्य आवृत्तिः भवति ।

विवरणम् - यत्र पादान्ते अक्षरस्य वा, अक्षरसमुदायस्य वा आवृत्तिः भवति, तत्र

“अन्त्यानुप्रासालङ्कारः” भवति।

ई) अधः दत्तानां प्रश्नानाम् आधारेण दत्तस्य श्लोकस्य अलङ्कारनिरूपणं कुर्वन्तु ।

नागेन्द्रहाराय त्रिलोचनाय

भस्माङ्गरागाय महेश्वराय ।

नित्याय शुद्धाय दिगम्बराय

तस्मै नकाराय नमश्शिवाय ॥

१. अस्मिन् श्लोके कः विशेषः दृश्यते ?

२. अयं कः अलङ्कारः ?

३. अन्त्यानुप्रासालङ्कारे कः अंशः अस्ति ?

उ) अधः दत्तस्य श्लोकस्य अलङ्कारनिरूपणं कुर्वन्तु ।

जगन्मरीचिमालिनी जगन्महत्त्वशालिनी ।

जगत्प्रमोदपालिनी जगच्छुभैकशालिनी ॥

परियोजनाकार्यम्

देशसेवां कुर्वतां महनीयानां जीवनविशेषान् सङ्गृह्य भित्तिपत्रे
विलिख्य कक्ष्यायां प्रदर्शयन्तु ।

अप्रियाण्यपि पथ्यानि ये वदन्ति त एव सुहदः ।

२. दानप्रशंसा

पठन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

भगवान् श्रीकृष्णः अर्जुनं प्रति श्रीमद्भगवद्गीतायाम् एवमवोचत् ।

आहारस्त्वपि सर्वस्य त्रिविधो भवति प्रियः।

यज्ञस्तपस्तथा दानं तेषां भेदमिमं शृणु ॥ इति ।

भावः - आहारः, यज्ञः तपश्च त्रिविधम् । दानञ्च त्रिविधमिति

सात्त्विक - राजस - तामसभेदेन ।

एतेषु आहारयज्ञतपोदानेषु दानस्यैकं विशिष्टं स्थानं वर्तते । तत्र दातव्यमिति

धिया यत् दानं अनुपकारिणे दीयते तत् सात्त्विकमुच्यते ।

यत् दानं प्रत्युपकारार्थं दीयते तत् राजसमुच्यते ।

यत् दानम् अदेशकाले, अपात्रेभ्यः दीयते तत् असत्कृतम् अवज्ञातं

तामसमिति कथ्यते ।

प्रश्नाः ?

- श्रीकृष्णः अर्जुनं प्रति किम् अवोचत् ?
- सात्त्विक - राजस - तामसभेदेन के के त्रिविधाः इति श्रीकृष्णेन उक्तम् ?
- सात्त्विकं दानं नाम किम् ?
- राजसं दानं नाम किम् ?
- तामसं दानं नाम किम् ?
- दानस्य महत्त्वप्रतिपादकान् श्लोकान् वदन्तु ।

उद्देश्यम्

- ★ समाजे धनं कथम् उपयोक्तव्यमिति ज्ञानसम्पादनम् । छात्रेषु दानगुणमाहात्म्यप्रकाशनम् ।

छात्रेभ्यः सूचनाः

- पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
- सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
- अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चा कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चा कृत्वा अवगमनम् अभिवर्धयन्तु ।

1. गौरवं प्राप्यते दानान्न तु वित्तस्य सञ्चयात् ।
स्थितिरुच्चैः पयोदानां पयोधीनामधः स्थितिः ॥

2. आयासशतलब्धस्य प्राणेभ्योऽपि गरीयसः।
गतिरेकैव वित्तस्य दानमन्या विपत्तयः ॥

* 3. किसलयानि कुतः कुसुमानि वा
क्व च फलानि तथा नववीरुदाम् ।
अयमकारणकारुणिको न चे -
द्वितरतीह पयांसि पयोधरः ॥

* 4. धत्ते भरं कुसुमपत्रफलावलीनां
घर्मव्यथां वहति शीतभुवं रुजं च ।
यो देहमर्पयति चान्यसुखस्य हेतो -
स्तस्मै वदान्यगुरवे तरवे नमस्ते ॥

5. उपार्जितानां वित्तानां त्याग एव हि रक्षणम् ।
तडागोदरसंस्थानां परीवाह इवाम्भसाम् ॥

* 6. दानेन भूतानि वशीभवन्ति
दानेन वैराण्यपि यान्ति नाशम् ।
परोऽपि बन्धुत्वमुपैति दानै -
दानं हि सर्वव्यसनानि हन्ति ॥

7. द्वारं द्वारमटन् भिक्षुः शिक्षते न तु याचते ।
अदत्त्वा मादृशो माभूः दत्त्वा त्वं त्वादृशो भव ॥
8. कर्णस्त्वचं शिबिर्मासं जीवं जीमूतवाहनः ।
ददौ दधीचिरस्थीनि नास्त्यदेयं महात्मनाम् ॥
9. याचमानजनमानसवृत्तेः पूरणाय बत जन्म न यस्य ।
तेन भूमिरतिभारवतीयं न द्रुमैर्न गिरिभिर्न समुद्रैः ॥
10. जले तैलं खले गुह्यं पात्रे दानं मनागपि ।
प्राज्ञे शास्त्रं स्वयं यान्ति विस्तारं वस्तुशक्तितः ॥

भावाः

1. केवलं धनस्य सञ्चयेन कोऽपि मानवः गौरवं न प्राप्नोति । दानेन एव सः गौरवं प्राप्नोति । मेघः स्वच्छं जलं ददाति इति कारणतः तेषां स्थानम् उपरि अस्ति । स्वच्छं जलं न ददाति इति कारणतः जलधेः स्थानम् अधः अस्ति । (दातुः हस्तः उपरि अदातुस्तु अधः भवतीति भावः)
2. बहुविधानि कष्टानि अनुभूय सञ्चितं धनं प्राणेभ्यः अपि गरीयः भवति । तादृशस्य धनस्य एका एव गतिः अस्ति । सा गतिः दानम् । अवशिष्टाः गतयः आपत्कारिण्यः एव ।
3. मेघः स्वस्य प्रयोजनम् अनपेक्ष्य सर्वेषां कृते जलं वितरति । अतः स मेघः अकारणकरुणापरः। एषः मेघः जलं न ददाति चेत् नवलतानां पल्लवानि, पुष्पाणि, फलानि च अपि न प्रभवन्ति।
4. पुष्पाणां, पत्राणां, फलानां समूहस्य भारं वहति वृक्षः। आतपे स्थित्वा आतपबाधां शीतकाले शीतबाधां च सहते । अन्येषां सुखाय स्वस्य देहमपि समर्पयति । अतः वृक्षः वदान्यानां गुरुः। तस्मै नमः।
5. आवश्यकतायाः अधिकमार्जितस्य धनस्य रक्षणं त्यागेनैव भवति, यथा तटाके पूर्णतया स्थितस्य जलस्य परीवाहः एव रक्षणं करोति । (परिवाहाभावे तटाकस्य भङ्गावकाशः भवतीति भावः)
6. दानं कुर्मः चेत् सर्वे प्राणिनः वशाः भवन्ति । दानकारणेन विरोधः अपि नश्यति । दानेन शत्रुः अपि बान्धव्यं प्राप्नोति । दानेन सर्वाणि कष्टानि नश्यन्ति ।

7. भिक्षुकः प्रतिगृहम् अटन् भिक्षां याचते इति चिन्तयामः। किन्तु सः स्वभिक्षाटनेन एकं विषयं शिक्षयति “अस्मभ्यं त्वं दानं न करोषि चेत् मादृशः भिक्षुकः भविष्यसि । यदि दानं करोषि चेत् सर्वदा दानं कुर्वन् दानी सुखी च भवसि” इति ।
8. कर्णः स्वशरीरभागभूतं सहजकवचकुण्डलं दत्तवान् । शिविः स्वशरीरात् मांसं दत्तवान् । जीमूतवाहनः स्वस्य प्राणान् दत्तवान् । दधीचिः अस्थीनि दत्तवान् । महात्मानः तेषां जीवनाधारं सर्वमपि दातुं सिद्धाः भवन्ति ।
9. याचकजनस्य इच्छाः पूरयितुं यः प्रयत्नमेव न करोति तस्य जन्म एव व्यर्थम् । तेन कारणेन एव एषा भूमिः अतिभारवती । वृक्षैः पर्वतैः, सागरैः न भारवती इयं भूमिः।
10. जले तैलं पतति चेत् स्वयं विस्तरति । दुष्टे रहस्यं न तिष्ठति, स सर्वान् वदति । योग्ये पुरुषे एव दानं समुचितम् । बुद्धिमते शास्त्रं शिक्षणीयम् । वस्तुस्वीयशक्तिमाहात्म्यात् सन्दर्भमनुसृत्य विस्तरति ।

एतानि कुर्वन्तु

I. भावावगमनम् - प्रतिस्पन्दनम्

अ) अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि विचिन्त्य वदन्तु ।

१. दानम् कतिविधम् ?
२. महात्मा इति कं वदन्ति ? किमर्थम् ?
३. केषाञ्चन दानगुणसम्पन्नानां महात्मनां नामानि वदन्तु ।
४. दानस्य महत्त्वं किम् ?
५. कीदृशं दानं श्रेयस्करमिति, किमर्थमित्यपि कक्ष्यायां मित्रैस्सह चर्चा कुर्वन्तु ?

आ) श्लोकेषु विद्यमानानि क्रियापदानि चित्वा लिखन्तु ।

इ) कोष्ठकस्थानि पदानि उपयुज्य वाक्यानि पूर्यन्तु ।

भूतानि दानम् महात्मनाम् दानात् तरवे

१. गौरवं प्राप्यते.....।
२. गतिरेकैव वित्तस्य।
३. तस्मै वदान्यगुरवे नमस्ते ।
४. दानेन वशीभवन्ति ।
५. नास्त्यदेयं।

ई) अधः दत्तम् अनुच्छेदं पठित्वा प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

मानवजीवने नीतिश्लोकानाम् आवश्यकता अतीव विद्यते । श्लोकानां पठनेन मानवानां बुद्धिविकासः, मनोविकासः, सामाजिकविकासः संस्कारवृद्धिश्च सिद्ध्यन्ति । नीतिवर्तनेन मानवाः महनीयाः भवन्ति ।

१. मानवजीवने केषाम् आवश्यकता विद्यते ?
२. नीतिश्लोकानां पठनेन को लाभः?
३. मानवाः महनीयाः कदा भवन्ति ?
४. अस्यानुच्छेदस्य शीर्षिकां लिखन्तु ।

उ) पाठं पठित्वा अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

१. याचकः किम् अस्मान् शिक्षयति ?
२. “वदान्यगुरवे तरवे नमः” इति किमर्थमुक्तम् ?
३. वित्तस्य गतिः का ?
४. “वित्तानां त्याग एव रक्षणम्” इति किमर्थमिति सूचयन्तु ?
५. दानेन के के लाभाः भवन्ति ?

II. भावव्यक्तीकरणम् - सर्जनात्मकता

अ) अधः दत्तानां प्रश्नानां लघुसमाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. पयोदानाम् उच्चस्थितिविषये भवताम् अभिप्रायः कः ?
२. दानेषु कीदृशं दानं कर्तुं भवन्तः इच्छन्ति ?
३. “दानेन भूतानि वशीभवन्ति” इत्यस्य श्लोकस्य भावं स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।
४. “वित्तानां त्याग एव हि रक्षणम्” अस्मिन् विषये भवताम् अभिप्रायः कः ?
५. भिक्षुकः याचमानस्सन् दानं कुर्वन्त्विति सूचयति । भवान् किं सूचयति ?
६. महात्मनाम् अदेयं किमपि नास्ति । परन्तु सामान्याः दानविषये किं चिन्तयन्ति ?

आ) अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

१. दानं किमर्थं करणीयम् इति स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ?
२. “गुरुसदृशः तरुः” इति किमर्थमुक्तम् ?
३. प्रस्तुतपाठे ज्ञातान् विषयान् लिखन्तु ।

इ) सर्जनात्मकतया समाधानानि लिखन्तु ।

१. दानमहत्त्वस्य सूचिकाः सूक्तीः च लिखन्तु ।
२. अधः दत्तम् अनुच्छेदं संस्कृतभाषया अनुवदन्तु ।

భారతదేశం యొక్క ప్రతిష్ఠను ఇనుమడింపజేయునవి సంస్కృతభాష మరియు సంస్కృతి. సంస్కృతభాష సరళమైనది. వ్యావహారికముగా అందరికీ ఉపయోగపడు భాష. శాస్త్రములన్నియు ఇందే ఉన్నవి. ఇటువంటి గొప్పదైన సంస్కృత భాషలోనే మనం మాట్లాడటం అలవర్చుకోవాలి.

ई) प्रशंसात्मकतया प्रतिस्पन्दनं कुर्वन्तु ।

भवतां कक्ष्यायां परोपकारं कुर्वतः छात्रान् कथमभिनन्दन्ति ?

III. भाषांशाः

1. पदजालाभिवृद्धिः

अ) अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । रेखाङ्कितानां पदानां पर्यायपदानि लिखन्तु ।

उदा - कोशागारे वित्तं बहु वर्तते । (धनम् वसु)

- (१) वर्षासु आकाशे मेघः गर्जति ।
- (२) उद्यानवने कुन्दलतायाः कुसुमं सुगन्धं प्रसारयति ।
- (३) हिमालयपर्वते देवदारुनामकः तरुः अत्युन्नतः।
- (४) दानेन विरोधः अपि नश्यति ।
- (५) तुङ्गभद्रानद्याः जलं मधुरं वर्तते ।

आ) अधः दत्तेषु वाक्येषु कस्यचन पदस्य पर्यायपदानि सन्ति । चित्वा लिखन्तु ।

पयोदः वर्षं ददाति । सस्यानि च जलदस्य वर्षणेनैव फलन्ति । कर्षकाणां मित्रं जलधरः एव ।

इ) सम्बद्धपदैः वाक्यानि रचयन्तु ।

सञ्जनाः	जलं	खादति	न
स्वयं	स्वकीयं	ददाति	नदी
वृक्षः	फलानि	परहितं	पिबति
न	कुर्वन्ति	मधुराणि	मेघः

2. व्याकरणांशः

अ) अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । रेखाङ्कितपदानां विग्रहवाक्यानि अवगच्छन्तु ।

- (क) कुचेलः कृष्णाश्रितः सन् सम्पदं प्राप्तवान् ।
 (ख) उपाध्यायः शिष्यस्य पितृसदृशः।
 (ग) चारुदत्तः भूतबलिं ददाति ।
 (घ) दिलीपस्य राज्ये चोरभयं नासीत् ।
 (ज) संस्कृतच्छात्राः संस्कृतेन वदन्ति ।
 (च) वस्त्रम् आतपशुष्कम् अस्ति ।

समासपदम्	विग्रहवाक्यम्
१. कृष्णाश्रितः	कृष्णम् श्रितः
२. पितृसदृशः	पित्रा सदृशः
३. भूतबलिः	भूतेभ्यः बलिः
४. चोरभयम्	चोरात् भयम्
५. राजपुरुषः	राज्ञः पुरुषः
६. आतपशुष्कम्	आतपे शुष्कम्

* उपरि विग्रहवाक्येषु विभक्तिं द्रष्टुं शक्नुमः। अर्थस्य आधारेण पदविभागसमये (विग्रहवाक्ये) प्रथमपदं विभक्तियुक्तं भवति । यत् पदं यस्यां विभक्तौ अस्ति, तत् तस्याः विभक्तेः नाम्ना व्यवहियते । अस्य “तत्पुरुषसमासः” इति व्यवहारः।

आ) अधः दत्तानां समासपदानां विग्रहवाक्यानि लिखन्तु ।

- (क) अन्नबुभुक्षुः (ख) वेङ्कटेशसमः
 (ग) यूपदारु (घ) व्याघ्रभीतः
 (ज) देशभक्ताः (च) कार्यनिपुणः

इ) अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु, अवगच्छन्तु ।

विद्वत्कवयः कवयः ।

विद्वन्महिषी महिषी ।

अत्र कवयः कवयः इति पदयोः महिषी महिषी इति पदयोश्च अर्थभेदः नास्ति,
किन्तु तात्पर्यभेदः विद्यते ।

विवरणम् : यत्र अव्यवधानतया तात्पर्यभेदेन पदानां

पुनरुक्तिः भवति तत्र “लाटानुप्रासालङ्कारः” भवति ।

ई) अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । प्रश्नानाम् आधारेण तेषाम् अलङ्कारनिरूपणं कुर्वन्तु ।

(क) श्रीकृष्णवर्णनपरा जिह्वा जिह्वा ।

(ख) श्रीरामदर्शनपरे नयने नयने ।

(ग) श्रीशम्भुपूजनपरौ करौ करौ ।

१. अत्र कः विशेषः दृश्यते ।

२. द्वयोः रेखाङ्कितपदयोः मध्ये को भेदः दृश्यते ? अर्थभेदो वा तात्पर्यभेदो वा ?

३. अयं कः अलङ्कारः ?

४. लाटानुप्रासालङ्कारे कः अंशः विद्यते ?

उ) अधः दत्तानां वाक्यान् अलङ्कारनिरूपणं कुर्वन्तु ।

१. सुभाषिताकर्णनपरौ कर्णौ कर्णौ ।

२. सर्वसुखाकाङ्क्षितं मनः मनः ।

३. सर्वेषामेकत्वभावना भावना ।

परियोजनाकार्यम्

ग्रन्थालयं गत्वा दानेन सम्बद्धाः कथाः तत्सम्बद्धान् श्लोकान् च
सङ्कलयन्तु । भित्तिपत्रे विलिख्य प्रदर्शयन्तु ।

मनसि च परितुष्टे कोऽर्थवान् को दरिद्रः

३. विनोदः

प्रथमः भागः

पठन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

- शिक्षकः - कस्तूरी जायते कस्मात्
को हन्ति करिणां कुलम् ।
किं कुर्यात् कातरो युद्धे
मृगात् सिंहः पलायते ॥
श्लोकं शृण्वन्तु । अत्र विशेषः कः ?
- छात्रः - त्रिषु पादेषु स्थितानां प्रश्नानां
समाधानानि चतुर्थपादे एव वर्तन्ते महोदय !
- कस्तूरी जायते कस्मात् ? - मृगात्
इत्यादिसमाधानानि ।
- शिक्षकः - तादृशचाटुश्लोकान् अधुना वयं पठामः।

- प्रश्नाः ?**
1. पूर्वपठितं चाटुश्लोकमेकं वदतु ।
 2. चाटुश्लोकानां पठनेन किं जायते ?
 3. चाटुश्लोकपठनेन मनोलासः कथं भवति ?

उद्देश्यम्

- ★ चाटुश्लोकानां पठनेन मानसिकानन्दपरिवर्धनम् अन्वयकरणे बुद्धिकुशलतासम्पादनम्,
आलोचनाशक्तेः अभिवर्धनम्, छात्रेषु विनोदजननेन संस्कृतभाषाध्ययने रुच्युत्पादनम् ।

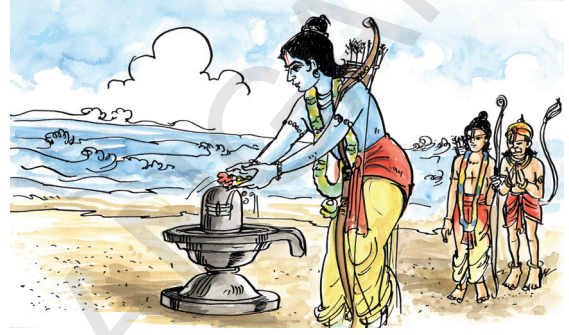
छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चां कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चां कृत्वा अवगमनम् अभिवर्धयन्तु ।

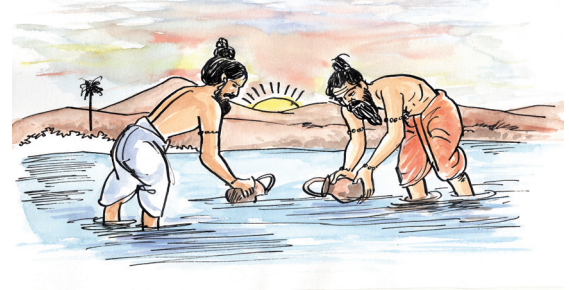
1. विना गोरसं को रसो भूपतीनाम्
विना गोरसं को रसो भामिनीनाम् ।
विना गोरसं को रसः पण्डितानाम्
विना गोरसं को रसो भोजनानाम् ॥

2. रामस्तत्पुरुषं ब्रूते
बहुव्रीहिं महेश्वरः ।
इतरे मुनयस्सर्वे
कर्मधारयमेव च ॥

3. द्वन्द्वो द्विगुरपि चाहं
मद्वेहे नित्यमव्ययीभावः ।
तत्पुरुष कर्मधारय
येनाहं स्यां बहुव्रीहिः ॥

4. प्रातः प्रातस्समुत्थाय
द्वौ मुनी च कमण्डलू
अत्र क्रियापदं वक्तुम्
अवधिर्ब्रह्मणो वयः ॥

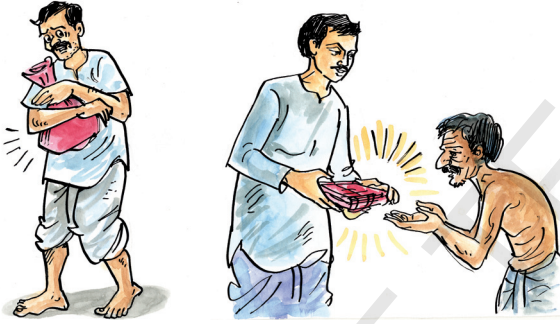

5. स्वयं पञ्चमुखः पुत्रौ
गजाननषडाननौ ।
दिगम्बरः कथं जीवेत्
अन्नपूर्णा विना गृहे ॥

6. पाण्डवानां सभामध्ये
दुर्योधन उपागतः ।
तस्मै गां च सुवर्णं च
सर्वाण्याभरणानि च ॥

7. कः कौ के कं कौ कान्
हसति च हसतो हसन्ति हरिणाक्ष्याः ।
अधरः पल्लवमङ्घ्री
हंसौ कुन्दस्य कोरकान्दन्ताः ॥

8. मूर्खो न हि ददात्यर्थं
नरो दारिद्र्यशङ्कया ।
प्राज्ञस्तु वितरत्यर्थं
नरो दारिद्र्यशङ्कया ॥

9. हतो हनुमता रामः
सीता सा हर्षनिर्भरा ।
रुदन्ति राक्षसास्सर्वे
हा हारामो हतो हतः ॥

10. पश्यः पश्यति पश्यन्तम्
अपश्यन्तं च पश्यति ।
पश्यन्तं परमात्मानं
पश्यापश्यौ न पश्यतः ॥

विवरणम् -

1. अस्य श्लोकस्य पठनेन यः श्रवणानन्दः प्राप्यते अर्थग्रहणे च इतोऽधिकमानसिकानन्दः लभ्यते । चतुर्षु अपि पादेषु “गोरसम्” इति पदप्रयोगस्य नानार्थविश्लेषणेन चमत्कारः सिद्ध्यति । चतुर्षु पादेषु “को रसः” इति, पादान्ते षष्ठीतत्पुरुषबहुवचनप्रयोगः पाठकस्य आनन्दं जनयति ।

अत्र गोरसम् इति पदस्य चतुर्विधाः अर्थाः विद्यन्ते ।

प्रथमपादे गोशब्दस्य “भूमिः” इति, द्वितीयपादे “केशाः” इति, तृतीयपादे “वाक्स्वारस्यम्” इति, चतुर्थपादे “पयः दधिघृतम्” इति विविधार्थास्सन्तीति हेतोः अर्थसमन्वयो भवति ।

2. अनेन श्लोकेन चमत्कारेण साकं समासानां परिचयोऽपि भवति । त्रिभिः समासैः तत्तद्व्यक्तीनाम् अभिप्रायप्रकटनम् एवात्र चमत्कारः।

ज्योतिर्लिङ्गरूपरामेश्वरशब्दस्य विग्रहवाक्यविषये एते एवमभिप्रयन्ति इति पण्डिताः मन्वते ।

रामः - रामस्य ईश्वरः रामेश्वरः इति,

शिवः - रामः ईश्वरः यस्य सः रामेश्वरः इति,

इतरे मुनयः - रामश्च असौ ईश्वरश्च रामेश्वर इति,

अत्र तत्पुरुष - बहुव्रीहि - कर्मधारयसमासाः क्रमशः भवन्ति ।

एकस्यापि पदस्य अर्थवैविध्येन समासवैविध्यं सिद्ध्यति ।

3. अस्मिन् श्लोके षण्णां समासानां नामानि श्रूयन्ते । परं तु अर्थग्रहणे समासप्राधान्यं न भवति । स एव चमत्कारः।

अहं द्वन्द्वः = पत्नीसहितः, द्विगुः = द्वौ गावौ वृषभौ यस्य सः द्विगुः, अव्ययीभावः = व्ययं कर्तुमसमर्थता अर्थात् - दारिद्र्यम्, तस्मात् हे पुरुष ! = तत्पुरुष, कर्मधारय, कर्म = जीवनोपाधिकार्यं, धारय = दापय, बहुव्रीहिः = अधिकशालिधान्ययुक्तः इति तेषां समासपदानाम् अर्थाः भवन्ति । यं कञ्चन श्रेष्ठपुरुषम् एकः निरुद्योगी पण्डितः जीवनोपाधिम् अभ्यर्थयतीति भावः।

4. अस्य श्लोकस्य प्रथमपादे स्थितं क्रियापदं ज्ञातव्यमिति कवेः आशयः। ब्रह्मणः वयः (“चतुर्युगसहस्राणि ब्रह्मणो दिनमुच्यते” इत्युक्तत्वात्) अर्थात् अस्मभ्यम् अधिकसमयो दीयते । तथापि श्लोकार्थावगमनं दुर्गममित्यर्थः।

अस्मिन् श्लोके - “द्वौ मुनी प्रातरेवोत्थाय तयोः कमण्डलू” इत्यत्र क्रियापदस्य अनुपलब्धेः सम्पूर्णार्थो न सिद्ध्यति ।

अयमत्र परिष्कारः - ‘प्रा’ - पूरणे इति धातुः। अतः लट् लकारे ‘प्राति प्रातः प्रन्ति’ इति भवति । तस्मात् ‘प्रातः’ = पूरयतः इति अर्थग्रहणेन सम्पूर्णार्थसमन्वयो भवति ।

5. भिक्षुकस्य स्वभोजनमेव दुर्लभं भवति । अस्मिन्सन्दर्भे आदिभिक्षोः शिवस्य गृहे विचित्रा परिस्थितिः दृश्यते । स्वयं शिवस्य पञ्चमुखानि, ज्येष्ठपुत्रस्य कुमारस्वामिनः षण्मुखानि, अन्यस्य गणेशस्य गजमुखत्वात् महामुखम् एवं महोदरञ्च । एतेषां प्रतिदिनं पर्याप्तः आहारः कथं लभ्येत इति समस्या उत्पन्ना भवति ।

“अन्नपूर्णां विना गृहे” इत्यनेन चतुर्थपादेन साभिप्रायविशेष्यकथनेन तत्समस्या निवारिता भवति ।

6. अस्मिन् श्लोके क्रियापदं दुर्लभं दृश्यते । पदविभागानुसारं सन्ध्यनुसारं च अन्वयः क्रियते चेत् सम्पूर्णार्थोऽवगम्यते ।

अयमत्र परिष्कारः -

पाण्डवानां सभामध्ये यः अधनः उपागतः तस्मै गां च सुवर्णं च सर्वाणि आभरणानि च अदुः इत्यनेन अन्वयक्रमेण अर्थस्य अवगमो भवति ।

7. अनेन श्लोकेन शब्दज्ञानम्, धातुज्ञानम्, अलङ्कारज्ञानम् च सिद्ध्यति ।

हरिणाक्ष्याः, कः = अधरः, कं = पल्लवं दृष्ट्वा, हसति = परिहसति अधरस्य आरुण्याधिक्यात् । कौ = पादौ, कौ = हंसौ, हसतः = परिहसतः, गतिसौन्दर्यातिशयात्, के = दन्ताः, कान् = कुन्दस्य कोरकान्, हसन्ति = परिहसन्ति, धावल्यातिशयात् इति भावः। अत्र कवेः वर्णनावैचित्र्यं द्योतितं भवति ।

8. सन्देशात्मकः अयं श्लोकः। अस्मिन् श्लोके मूर्खस्य प्राज्ञस्य च कृत्यं समानमिव भासते । सावधानेन अर्थपरिशीलनेन सत्यार्थः अवगतः भवति ।

मूर्खः नरः दारिद्र्यशङ्कया स्वीयार्थम् अन्येभ्यः न हि ददाति ।

प्राज्ञः नरः अदानदोषात् दारिद्र्यशङ्कया स्वीयार्थम् अन्येभ्यः वितरति इति ।

9. अस्मिन् श्लोके स्थितार्थः व्यवहारविरुद्धः असम्बद्धश्च । परन्तु पदविभागसामर्थ्येन सन्धिबलेन च योग्यार्थः सिद्ध्यति ।

हनुमता + आरामः, एवं हा + आराम इति पदविभागः क्रियते चेत् अर्थसमन्वयो भवति ।

हनुमता यदा लङ्कायाम् “अशोकवनम्” ध्वस्तं कृतं तदा सीता हृष्टा, राक्षसाः दुःखमनुभवन्तीति भावः।

10. एकेनैव धातुप्रयोगेण अवश्यमवगन्तव्यः वेदान्तविषयः अस्मिन् श्लोके चमत्कारतया प्रतिपादितः। पश्यः = द्रष्टा यः जनः, पश्यन्तम् = अन्यं द्रष्टारं पश्यति । स एव पश्यः जनः, अपश्यन्तम् = अन्धं च पश्यति ।

एतौ द्वावपि पश्यन्तं परमात्मानं द्रष्टुम् अशक्तावेव । अनेन द्रष्टुरपि परमात्मदर्शनविषये अन्धप्रायता द्योतिता । अतः यः परमात्मदर्शनं कर्तुं शक्नोति स एव द्रष्टा इति तात्पर्यम् ।

एतानि कुर्वन्तु

I. भावावगमनम् - प्रतिस्पन्दनम्

अ) अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि विचिन्त्य वदन्तु ।

१. साधारणश्लोकानां चाटुश्लोकानां मध्ये भेदः कः? वदन्तु ।
२. छात्राः गणद्वये स्थित्वा एकः चाटून् वदतु अन्यः तेषां भावं वदतु ।
३. गोरसं सर्वेषामावश्यकमिति पठितं खलु ! किं तत् सर्वेषां कृते आवश्यकं भवति वा इति चर्चा कुर्वन्तु ।

आ) अस्मिन् पाठे प्रथमश्लोके विद्यमानानि षष्ठीविभक्तिपदानि चित्वा लिखन्तु ।

इ) पाठे श्लोकेषु विद्यमानानि समासनामानि लिखन्तु ।

ई) अधः दत्तायाः प्रहेलिकायाः समाधानमालोच्य वदन्तु ।

वृक्षाग्रवासी न च पक्षिराजः त्रिनेत्रधारी न च शङ्करोऽयम् ।

त्वग्वस्त्रधारी न च सिद्धयोगी जलेन पूर्णो न घटो न मेघः ॥

उ) अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि पाठाधारेण लिखन्तु ।

१. “पश्यः पश्यति” इति श्लोकस्य भावं लिखन्तु ।
२. मूर्खप्राज्ञयोः स्वभावं वर्णयन्तु ।
३. “प्रातः प्रातस्समुत्थाय” इति श्लोकस्य भावं लिखन्तु ।
४. ईश्वरस्य विचित्रपरिस्थितिः का ?
५. “पाण्डवानां सभामध्ये” इति श्लोकस्य भावं लिखन्तु ।

II. भावव्यक्तीकरणम् - सर्जनात्मकता

अ) अधः दत्तानां प्रश्नानां लघुसमाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. “द्वन्द्वोऽहं द्विगुरपि च” इत्यादिश्लोके समासनामानि दत्तानि । अत्र चमत्कारः कः इति लिखन्तु ।
२. चाटुश्लोकानाम् विशेषताम् आलोच्य लिखन्तु ।
३. हतो हनुमता रामः इति श्लोकस्य अर्थद्वयं स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

आ) अधः दत्तयोः प्रश्नयोः समाधाने निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

१. पाठगतानां चाटुश्लोकानां भावान् स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

२. कः कौ कान् इति श्लोके के के कं कं दृष्ट्वा हसन्ति इति विशदयन्तः जीवने दन्तसौष्टवस्य प्राधान्यं लिखन्तु ।

इ) सर्जनात्मकतया समाधानानि लिखन्तु ।

१. भवताम् अभीष्टम् एकं चाटुश्लोकं स्वीकृत्य कथारूपेण लिखन्तु ।

२. अधः दत्तं परिच्छेदं संस्कृतभाषया अनुवदन्तु ।

పూర్వము దశరథుడను రాజు ఉండెను. అతడు అయోధ్యను రాజధానిగా చేసుకుని పాలించెను. అతనికి నలుగురు కుమారులు ఉండిరి. వారిలో పెద్దవాడైన రాముడు మిక్కిలి పితృభక్తి కలవాడై సత్యవచనుడై ఉండెను. రాముడు తండ్రియొక్క ఆజ్ఞను పాటించుటకు పదునాలుగేండ్లు వనవాసము చేసెను.

వనవాసకాలమందు లంకారాజైన రావణుడు సీతను అపహరించెను. వానరుల సహాయముతో రాముడు రావణుని చంపెను. వనవాసము పూర్తిచేసుకొని సీతతో కలసి అయోధ్యకు తిరిగివచ్చెను.

ई) प्रशंसात्मकतया प्रतिस्पन्दनं कुर्वन्तु ।

चाटुश्लोकानां मनोरञ्जकत्वं प्रशंसन् सहपाठिनम् उद्दिश्य वदन्तु ।

III. भाषांशाः

१. पदजालाभिवृद्धिः

अ) अधः दत्तानि पदानि उपयुज्य उदाहरणानुसारं वाक्यानि लिखन्तु ।

पञ्चमुखः गजाननः षडाननः दिगम्बरः अन्नपूर्णा

उदा - ईश्वरः पञ्चमुखः इति कीर्तितः ।

आ) अधः दत्तानि प्रश्नवाचकपदानि रिक्तस्थानेषु समुचितं योजयन्तु ।

(कः कौ के कं कान्)

१. पल्लवं दृष्ट्वा हसति ?

२. दृष्ट्वा अधरः हसति ?

३. दन्ताः दृष्ट्वा हसन्ति ?

४. कुन्दस्य कोरकान् दृष्ट्वा हसन्ति ?

५. पादौ दृष्ट्वा हसतः ?

इ) असम्बद्धपदं चित्वा लिखन्तु ।

१. पितुः, कस्य, हरेः, रामस्य
२. गच्छामः, पिबामः, पृच्छ, लिखामः
३. रमे, मते, हरे, गुहे
४. के, काः, कानि, ते
५. मातामहः, पौत्रः, जनकः, वयस्यः

२) साहित्यांशाः

अ) अधः दत्तस्य श्लोकपादस्य गुरुलघुनिरूपणं गणविभाजनञ्च अवगच्छन्तु ।

U U I	U U I	I U I	U U
ना गे न्द्र	हा रा य	त्रि लो च	ना य
त	त	ज	ग ग

- पादस्य अन्ते स्थितः लघुरपि गुरुर्भवतीति कृत्वा लक्षणसमन्वयः ।
- उपरितनश्लोकपादे क्रमेण 'त - त - ज - ग - ग' इति गणाः भवन्ति ।
- यत्र एते गणाः भवन्ति तत्र 'इन्द्रवज्रानामकं' छन्दः भवति ।

इन्द्रवज्राच्छन्दोलक्षणम् -

१. श्लोके पादचतुष्टयं भवति ।
२. क्रमशः त-त-ज-ग-ग-इति गणाः भवन्ति ।
३. प्रतिपादम् एकादशाक्षराणि भवन्ति ।

स्यादिन्द्रवज्रा यदि तौ जगौ गः

आ) अधः दत्तस्य श्लोकस्य गुरुलघुनिरूपणपुरस्सरं, सोदाहरणं गणविभजनं कुर्वन्तु ।

स्वस्ति प्रजाभ्यः परिपालयन्तां
न्याय्येन मार्गेण महीं महीशाः ।
गोब्राह्मणेभ्यश्शुभमस्तु नित्यं
लोकास्समस्तास्सुखिनो भवन्तु ॥

इ) अधः दत्तं वाक्यं पठन्तु । अवगच्छन्तु ।

धूमस्तोमं तमश्शङ्के कोकीविरहशुष्मणाम्

- अत्र धूमसमूहं दृष्ट्वा अत्यन्तनीलतायाः कारणेन

तत्समानस्य तमसः सम्भावनात् उत्प्रेक्षालङ्कारः भवति ।

विवरणम् - वर्णनीयं विषयं परिशील्य तत्समानः अन्यः विषयः यत्र

चमत्कारजनकतया ऊह्यते (सम्भाव्यते) तत्र “उत्प्रेक्षालङ्कारः” भवति।

लक्षणम् - “सम्भावना स्यात् उत्प्रेक्षा” ।

ई) अधः दत्तस्य वाक्यस्य दत्तान् प्रश्नान् आधारीकृत्य अलङ्कारनिरूपणं कुर्वन्तु ।

१. अप्सरसः कोमलौ पादौ भुविविक्षेपणात् रक्तवर्णो ध्रुवम् अभवताम् ।

क) कौ भुवि विक्षिप्तौ ?

ख) विक्षेपणेन कौ कथमभवताम् ?

ग) रक्तवर्णो कथम् अभवताम् ?

घ) अयं कः अलङ्कारः ?

ङ) उत्प्रेक्षालङ्कारे के के अंशाः सन्ति ?

उ. अधः दत्तस्य वाक्यस्य अलङ्कारनिरूपणं कुर्वन्तु ।

त्वन्मुखाभेच्छया नूनं पद्मैर्वैरायते शशी ।

परियोजनाकार्यम्

1. स्वपरिचितान् चाटुश्लोकान् स्वीकृत्य एकां सूचिकां कुर्वन्तु ।
(अथवा)
2. आन्ध्रभाषायां विद्यमानानि चाटुपद्यानि सङ्गृह्यन्तु । कक्ष्यायां प्रदर्शयन्तु ।

विषयविस्तरः

चाटुश्लोकरचना एका विनोदात्मिका बुद्धिविकासात्मिका साहित्यप्रक्रिया । साधारणतया चाटुश्लोकेषु अर्थद्वयं भवति । एकः बहिरङ्गार्थः । एकः आन्तरिकार्थः। अर्थद्वयावबोधनेन मनोल्लासः भवति । प्राचीनकालादारभ्य एषा प्रक्रिया भाषायामस्ति । कदाचित् अन्वयकाठिन्यमपि अत्र भवति । अन्वयज्ञानेनैव अर्थावगमः भवति । तेन मनोरञ्जनं भवति । एषा क्लिष्टा श्लोकरचना प्रक्रिया ।

४. नित्यविधयः

द्वितीयः भागः

पठन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु ।

युक्तस्वप्नावबोधस्य योगो भवति दुःखहा ॥

भावः - नियताहारस्य, नियतविहारस्य विविधकार्येषु नियतचेष्टस्य च नियतनिद्राजागरौ यस्य भवतः तस्य पुरुषस्य दुःखनिवर्तकः योगः सिद्ध्यति ।

प्रश्नाः

1. योग्यः आहारः नाम कः ?
2. योग्यस्य आहारस्य स्वीकरणेन किं प्रयोजनम् ?
3. योग्यकर्माचरणं नाम किम् ?
4. योग्यसमये उत्थानम् (जागरणं) इत्युक्ते किम् ?

उद्देश्यम्

- ★ छात्रेभ्यः उत्तमारोग्यसंरक्षणोपायानां ज्ञापनम् ।
- ★ उत्तमस्वास्थ्यवर्धनाय निद्रा-स्नान -भोजनादिविषयेषु जागरूकतासम्पादनं दिशानिर्देशश्च ।

छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चा कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चा कृत्वा अवगमनम् अभिवर्धयन्तु ।

१) उत्थानविधिः

ब्राह्मे मुहूर्ते उत्तिष्ठेत् स्वस्थो रक्षार्थमायुषः ।
शरीरचिन्तां निर्वर्त्य कृतशौचविधिस्ततः ॥

२) व्यायामविधिः

लाघवं कर्मसामर्थ्यं दीप्तोऽग्निर्मेदसः क्षयः ।
विभक्तघनगात्रत्वं व्यायामादुपजायते ॥

३) तैलाभ्यञ्जनविधिः

अभ्यङ्गमाचरेन्नित्यं स जराश्रमवातहा ।
दृष्टिप्रसादपुष्टायुः स्वप्नसुत्वक्त्वदार्ढ्यकृत् ॥
शिरः श्रवणपादेषु तं विशेषेण शीलयेत् ।
वज्र्योऽभ्यङ्गः कफग्रस्तकृतसंशुद्धयजीर्णिभिः ॥

४) स्नानविधिः

दीपनं वृष्यमायुष्यं स्नानमूर्जाबलप्रदम् ।
कण्डूमलश्रमस्वेदतन्द्रातुड्दाहपामजित् ॥
उष्णाम्बुनाऽधः कायस्य परिषेको बलावहः ।
तेनैव तूतमाङ्गस्य बलहल्केशचक्षुषाम् ॥

५) उद्वर्तनविधिः

उद्वर्तनं कफहरं मेदसः प्रविलायनम् ।
स्थिरीकरणमङ्गानां त्वक्प्रसादकरं परम् ॥

६) भोजनविधिः

जीर्णे हितं मितं चाद्यात् न वेगान्नीरयेद्वलात् ।
न वेगितोऽन्यकार्यः स्यान्नाजित्वा साध्यमामयम् ॥

७) स्वास्थ्यरक्षणविधिः

* नित्यं हिताहारविहारसेवी समीक्ष्यकारी विषयेष्वसक्तः ।
दाता समः सत्यपरः क्षमावान् आप्तोपसेवी च भवत्यरोगः ॥

श्लोकानां भावाः

- १) आरोग्यकामः जनः आरोग्यस्य रक्षणार्थम् आयुषः वर्धनार्थं च प्रातः सूर्योदयात् घण्टाद्वयपूर्वमेव निद्रातः जागृयात् । सपदि शौचकार्याणि कृत्वा दन्तधावनं कुर्यात् ।
- २) प्रतिदिनं शरीरव्यायामः कर्तव्यः । तेन शरीरे लघुत्वं, भारशून्यता च भवति । शरीरे अनावश्यकमेदोवृद्धिः न भवति । अधिकमेदसः क्षयोऽपि भवति । व्यायामतः कार्यं कर्तुं समर्थता, उत्साहः च भवतः । अग्निमान्द्यम्, अजीर्णता इत्यादिदोषाः न भवन्ति । शरीराकृतिः सुन्दरी भवति ।
- ३) प्रतिदिनं शरीरे तैलमर्दनं कृत्वा चणकपिष्टमर्दनेन उष्णजलेन च स्नानं कुर्यात् । एवं करणेन अकालवृद्धत्वम्, शारीरिकश्रमः, वातदोषाः इत्यादिसमस्यानां निवारणं भवति । नेत्रयोः दृष्टिः प्रसन्ना भवति । शरीरस्य बलं, सौन्दर्यम् आयुश्च वर्धते । सम्यक् निद्रा लभ्यते ।
यदि शरीरे पूर्णतया तैलमर्दनं कर्तुं न शक्यते तर्हि विशेषेण शिरसि, कर्णयोः, पादयोः अवश्यम् करणीयम् । अनारोग्यपीडितः जनः अर्थात् कफपीडितः, सद्यो व्याधिमुक्तः, अजीर्णादिभिः पीडितः च अभ्यङ्गनपूर्वकं स्नानं न कुर्यात् ।
- ४) प्रतिदिनं प्रातः काले एव स्नानं करणीयम् । स्नानेन क्षुधा, बलम् आयुश्च वर्धन्ते । स्नानेन शरीरगताः कण्डूतिः, मालिन्यम्, स्वेदः, श्रमः, आलस्यम्, दाहः चर्मरोगाः इत्यादयो दोषाः निवारिताः भवन्ति ।
प्रतिदिनं शरीरस्य मध्यतः अधोभागे उष्णजलेन स्नानं बलं जनयति । ऊर्ध्वभागे विशेषेण शिरसि उष्णजलेन स्नानं केशानां नेत्रयोश्च बलं नाशयति । अतः शिरसि शीतलजलेनैव स्नानं करणीयम् ।
- ५) प्रतिदिनं स्नानान्तरं पुरुषाः चन्दनस्य, स्त्रियः हरिद्राचन्दनयोः शरीरे लेपनं कुर्युः । एवं लेपनेन कफदोषः मेदसः वृद्धिश्च निवार्यन्ते । वृद्धस्य मेदसः लयोऽपि भवति । अवयवानां समानलक्षता भवति । चर्मणः आरोग्यं सौन्दर्यं च वर्धते ।
- ६) पूर्वं खादितस्य अन्नस्य जीर्णान्तरमेव पुनः शरीरस्य हितकरः आहारः स्वीकरणीयः । अवसरः अस्ति चेत् भोजनात् पूर्वमेव मलमूत्रविसर्जनं करणीयम् । मलमूत्रादिवेगपीडितान् भोजने प्रवृत्तान् न कारयेत् । अजीर्णादिकं रोगं परिहार्य एव अन्यकार्यं करणीयम् ।

- 9) यः आत्मनः हितम् आहारं स्वीकरोति, विहारं च करोति, प्रत्येकमपि कार्यं विचार्य करोति, विषययोगे अनासक्तः भवति, दानशीलः, सर्वेषु समभाववान्, सत्यवादी, क्षमावान् आप्तानां सेवकश्च भवति सः नीरोगी भवति ।

विशेषांशाः

अभ्यङ्गः

शरीरे सर्वत्र तिलतैलस्य मर्दनं कृत्वा करणीयम् स्नानम् । तस्य अभ्यङ्गनमिति व्यवहारः । एतादृशं स्नानं प्रतिदिनं करणीयम् । किन्तु इदानीं भारतीयाः पर्वदिनेषु, शुभकार्येषु कुर्वन्ति । एतस्य “अभ्यञ्जनम्” इत्यपि नाम वर्तते ।

ब्राह्मीमुहूर्तः (ब्राह्ममुहूर्तः)

सूर्योदयात् घण्टाद्वयस्य पूर्वं विद्यमानः कालः ब्राह्मीमुहूर्तकालः इति उच्यते । अस्मिन् समये प्रकृतौ दैवीशक्तिः भवति । यः अस्मिन् समये उत्थाय कार्याणि करोति सः सात्त्विकः, स्वस्थः बुद्धिमान् च भवति ।

उद्धर्तनम्

उद्धर्तनं नाम चन्दनं, हरिद्रा इत्यादिसुगन्धद्रव्याणां पिष्टेन मलापकर्षकं लेपनम् ।

रचयितुः परिचयः

पाठ्यभागेऽस्मिन् विद्यमानाः श्लोकाः ‘अष्टाङ्गहृदयम्’ नाम आयुर्वेदग्रन्थस्य ‘सूत्रस्थानम्’ इति भागे प्रथमाध्यायतः चतुर्थाध्यायतश्च स्वीकृताः। ग्रन्थममुम् आयुर्वेदविद्वान् वाग्भटाचार्यः समारचयत् । वाग्भटाचार्यः सिन्धुदेशं स्वजन्मना अलञ्चकार । अस्य कालः क्री.श 375-413 इति श्रूयते । अस्य पितुः नाम सिंहगुप्तः । अस्य पितामहस्यापि नाम वाग्भटः । अयं विक्रमादित्यस्य समकालिकः आसीत् इत्यपि श्रूयते ।

चरकेण विरचिता “चरकसंहिता”, सुश्रुतेन प्रणीता “सुश्रुतसंहिता”, वाग्भटेन निर्मितम् “अष्टाङ्गहृदयम्” इति च ग्रन्थत्रयम् आयुर्विज्ञाने “बृहत्त्रयी” नाम्ना प्रसिद्धम् । अष्टाङ्गहृदयं शल्यचिकित्सायाः औषधचिकित्सायाश्च सम्मिलितं रूपम् ।

अयं वाग्भटाचार्यः अष्टाङ्गसङ्ग्रहः, अष्टाङ्गनिघण्टुः, अष्टाङ्गावतारः, रसरत्नसमुच्चयः नाम प्रसिद्धान् ग्रन्थानपि रचितवान् ।

एतानि कुर्वन्तु

I. भावावगमनम् - प्रतिस्पन्दनम्

अ) अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि विचिन्त्य वदन्तु ।

१. पाठस्थाः श्लोकाः किमधिकृत्य बोधयन्ति ?
२. व्यायामस्य आरोग्यस्य च कः सम्बन्धः ?
३. प्रतिदिनं स्नानं करणीयमिति पाठे अस्ति । तथा स्नानं प्रतिदिनं न कुर्मः चेत् किं भवति ?
४. व्यायामः नाम किम् ? व्यायामे कानि कानि कार्याणि कर्तुं शक्नुमः?
५. कक्ष्यायां छात्राः गणशः उपविश्य श्लोकान् पठन्तः तेषां भावस्य चर्चा कुर्वन्तु।

आ) पाठस्थानाम् अनुस्वारान्तपदानां, विसर्गान्तपदानाम् अधः रेखाङ्कनं कुर्वन्तु, लिखन्तु ।

इ) अधः दत्तौ श्लोकौ पठित्वा तस्य आधारेण अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

क. अन्नदानं परं दानं विद्यादानमतः परम् ।

अन्नेन क्षणिका तृप्तिः यावज्जीवं तु विद्यया ॥

ख. आदित्यस्य नमस्कारान् ये कुर्वन्ति दिने दिने ।

आयुः प्रज्ञा बलं वीर्यं तेजः तेषां च जायते ॥

१. श्लोके किं दानं विशिष्टमिति उक्तम् ?

२. विद्यादानेन किं प्रयोजनम् ?

३. सूर्यनमस्कारान् कुर्वतां जनानां के के जायन्ते ?

४. अन्नविद्यादानयोः को भेदः?

इ) कार्यकारणसम्बन्धं चिन्तयित्वा मञ्जूषातः योग्यं पदं चित्वा पट्टिकां पूरयन्तु ।

देहस्य शोभा, जरानिवारणम्, क्षुधा, अवयवसौष्टवम् कण्डूतिनिवारणम्, मेदसः क्षयः, जठराग्निदीपनम्, वातदोषनिवारणम्, स्वास्थ्यम्, चर्मसौन्दर्यम्, बलम्, मालिन्यनिवारणम्, लाघवम्, शरीरस्य दृढत्वम्, दृष्टेः प्रसन्नता, कर्मसामर्थ्यम्, आयुष्यम्, आलस्यनिवारणम्, दुर्गन्धनिवारणम् ।

स्नानेन	व्यायामेन	अभ्यङ्गनेन

उ) पाठं पठित्वा प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

१. निद्रातः कदा उत्थातव्यम् ?
२. अभ्यङ्गस्नानं नाम किम् ?
३. अभ्यङ्गनं के न कुर्युः ?
४. उद्धर्तनेन प्रयोजनानि कानि ?
५. भोजनं कदा करणीयम् ?

II. भावव्यक्तीकरणम् - सर्जनात्मकता

अ) अधः दत्तानां प्रश्नानां लघुसमाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. अधिकमेदसः वृद्धिः कथं भवति ?
२. पाठे अनुक्तानि स्नानप्रयोजनानि लिखन्तु ।
३. मितिं विना आहारं खादामः चेत् किं भवति ?
४. रोगस्य प्रशमनार्थं किं किं करणीयम् ?
५. कः हिताहारः ? कः अहिताहारः ? इति खाद्याखाद्यपदार्थानाम् एकां पट्टिकां रचयन्तु ।

आ) अधः दत्तयोः प्रश्नयोः समाधाने निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

१. पाठे उक्तान् आरोग्यप्रदान् अंशान् स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।
२. व्यायामस्य प्रयोजनानि लिखन्तु ।

इ) सर्जनात्मकतया समाधानानि लिखन्तु ।

१. रामः नित्यविधीन् आचरति, सोमः नित्यविधीन् न आचरति । तयोः मध्ये विद्यमानान् शारीरिकभेदान् पट्टिकारूपेण विशदयन्तु ।
२. अधः दत्तानि वाक्यानि संस्कृतभाषया अनुवदन्तु ।
 1. రాముడు ప్రతిదినం ఉదయం 5 గంటలకు నిద్ర లేస్తాడు.
 2. రాముడు మిత్రుడైన కిశోర్తో కలిసి వ్యాయామం చేస్తాడు.
 3. రమ ఎల్లప్పుడు హితకరమైన ఆహారం తింటుంది.
 4. ప్రతిదినం వ్యాయామం చేయడం వల్ల రోగనిరోధకశక్తి పెరుగుతుంది.

ई) प्रशंसात्मकतया प्रतिस्पन्दनं कुर्वन्तु ।

- १) पाठस्य श्रवणात् पूर्वमेव एतेषु कमंशं भवान् अनुसरन्नस्ति ?
- २) अष्टाङ्गहृदये उक्ताः एते अंशाः मानवजीवनाय कथमुपयुक्ताः भवन्ति ?

III. भाषांशाः

1. पदजालाभिवृद्धिः

अ) अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । रेखाङ्कितानि पदानि उपयुज्य स्वीयवाक्यानि रचयन्तु ।

- १) स्वस्थः जनः सर्वमपि कार्यं साधयितुं शक्नोति ।
- २) व्यायामेन मेदसः क्षयः भवति ।
- ३) पयोहिमं खादित्वा रमेशः कफग्रस्तः अभवत् ।
- ४) उत्तमदिनचर्यया शरीरस्य दृढत्वं भवति ।
- ५) हरिद्रालेपनेन चर्मदोषाः नश्यन्ति ।

आ) अधः दत्तानि पदानि पठन्तु । पदस्य अन्तिमाक्षरम् आदिमाक्षरं कृत्वा अन्यपदं चित्वा क्रमशः लिखन्तु ।

मशकाः	मकरनिलयः	जनमानसम्	वीरकुमारः
व्यायामः	रामराजः	यामिनीपतिः	मेघमाला
कारवेल्लः	लवः	महिलागौरवम्	तारामण्डलम्

उदा - व्यायामः, मशकाः

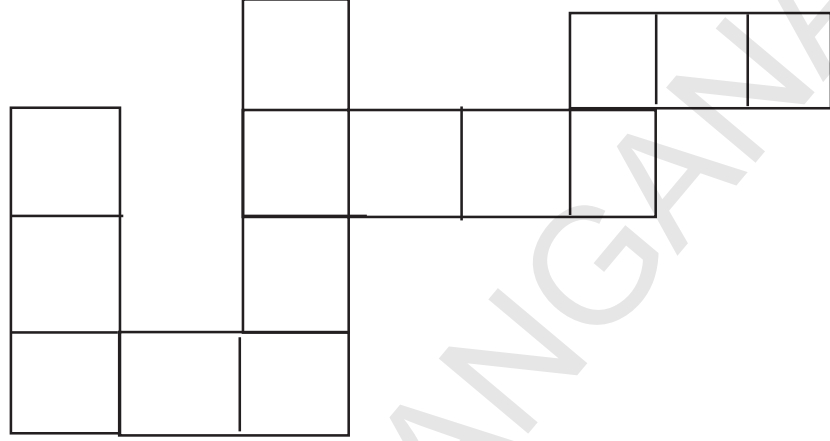
इ) अधः पदानि सन्ति । तेषां सम्बद्धानि पदानि लिखन्तु ।

१. ब्राह्ममुहूर्तः
२. अभ्यङ्गनम्
३. व्यायामः
४. स्नानम्
५. आहारः

ई) अधः दत्तानि पदानि उचितस्थाने स्थापयित्वा कोष्ठकं पूर्यन्तु ।

आचरामः	व्यायामः	भागाः
चर्मरोगाः	भारती	कर्तव्या

2. साहित्यांशाः

अ) अधः दत्तस्य श्लोकपादस्य गुरुलघुनिरूपणं गणविभाजनञ्च अवगच्छन्तु ।

I U I	U U I	I U I	U U
अ थ प्र	जा ना म	धि पः प्र	भा ते
ज	त	ज	ग ग

उपरि दत्ते श्लोकपादे क्रमेण “ज - त - ज - गुरुद्वयञ्च” वर्तते ।

यत्र इमे गणाः भवन्ति तत्र “उपेन्द्रवज्रानामकं” छन्दोवृत्तं भवति ।

उपेन्द्रवज्रालक्षणम् -

- श्लोके पादचतुष्टयं भवति ।
- क्रमशः ज-त-ज-ग-ग-इति गणाः भवन्ति ।
- प्रतिपादम् एकादशाक्षराणि भवन्ति ।

“उपेन्द्रवज्रा ज-त-जास्ततो गौ”

ई) अधः दत्तानां श्लोकपादानां गुरुलघुनिरूपणपुरस्सरं सोदाहरणं गणविभजनं कुर्वन्तु ।

नमोऽस्तु नालीकनिभाननायै
नमोऽस्तु दुग्धोदधिजन्मभूम्यै ।
नमोऽस्तु सोमामृतसोदरायै
नमोऽस्तु नरायणवल्लभायै ॥

परियोजनाकार्यम्

1. बहुकालतः व्यायामम्, अभ्यङ्गनस्नानं कुर्वतः जनान् पृष्ट्वा तेषाम् अनुभवान् सङ्कलय्य कक्ष्यायां श्रावयन्तु ।
2. दिनपत्रिकासु प्रकाशितान् आरोग्यसम्बद्धान् विषयान् सङ्गृह्य भित्तिपत्रे लेपयन्तु ।

विषयविस्तरः

षड्दर्शनानि

दर्शनानि जगत् - जीव - ईश्वराणां तत्त्वं दर्शयन्ति ।

पाणिनेर्जैमिनेश्चैव व्यासस्य कपिलस्य च ।

कणादस्याक्षपादस्य दर्शनानि षडेव हि ॥ इति ।

प्रसिद्धानि तु दर्शनानि षड्दर्शनप्रवक्तारः च प्रस्तुताः । तानि अधः संसूच्यन्ते ।

१. व्याकरणम्	२. पूर्वमीमांसादर्शनम्	३. उत्तरमीमांसादर्शनम्
४. साङ्ख्यदर्शनम्	५. वैशेषिकदर्शनम्	६. न्यायदर्शनम्

अभिमानधनं येषां चिरं जीवन्ति ते नराः ।

५. हिमवद्वर्णनम्

द्वितीयः भागः

पठन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

अध्यापकः	-	अरविन्द ! ह्यस्तनपाठे मया कं कविम् उद्दिश्य पाठः पाठितः ?
अरविन्दः	-	वाल्मीकिमहर्षिमुद्दिश्य ।
सरला	-	आर्य ! सः आदिकविः इति च भवता कथितः ।
अध्यापकः	-	समीचीनम् । तथैव केषाञ्चन संस्कृतकवीनां नामानि वदन्तु ।
अरविन्दः	-	कालिदासः, भारविः ।
सरला	-	दण्डी, माघः भवभूतिश्च ।
अध्यपाकः	-	अद्य महाकविकालिदासमुद्दिश्य ज्ञास्यामः ।

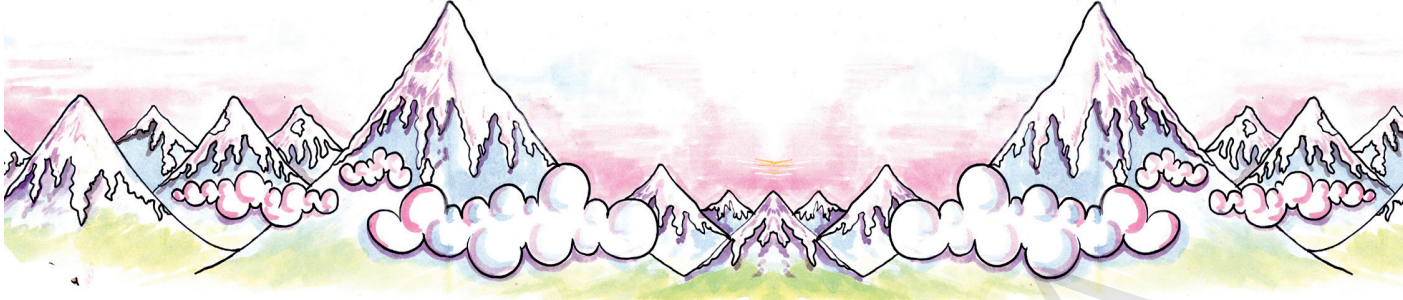
- प्रश्नाः ?**
1. वाल्मीकिना रचितः ग्रन्थः कः ?
 2. केषाञ्चित् कवीनां नामानि वदन्तु ।
 3. संस्कृतकवीनां काव्यनामानि अधिकृत्य वदन्तु ।

उद्देश्यम्

- ★ संस्कृतसाहित्ये कालिदासस्य विशिष्टतायाः कथनम् ।
- ★ वर्णनरूपप्रक्रियायाः अवबोधनम् ।
- ★ पञ्चमहाकाव्यान्तर्गतस्य “कुमारसम्भव” काव्यस्य परिचयः ।

छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चां कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चां कृत्वा अवगमनम् अभिवर्धयन्तु ।

* 1. अस्त्युत्तरस्यां दिशि देवतात्मा हिमालयो नाम नगाधिराजः।
पूर्वापरौ तोयनिधी विगाह्य स्थितः पृथिव्या इव मानदण्डः ॥

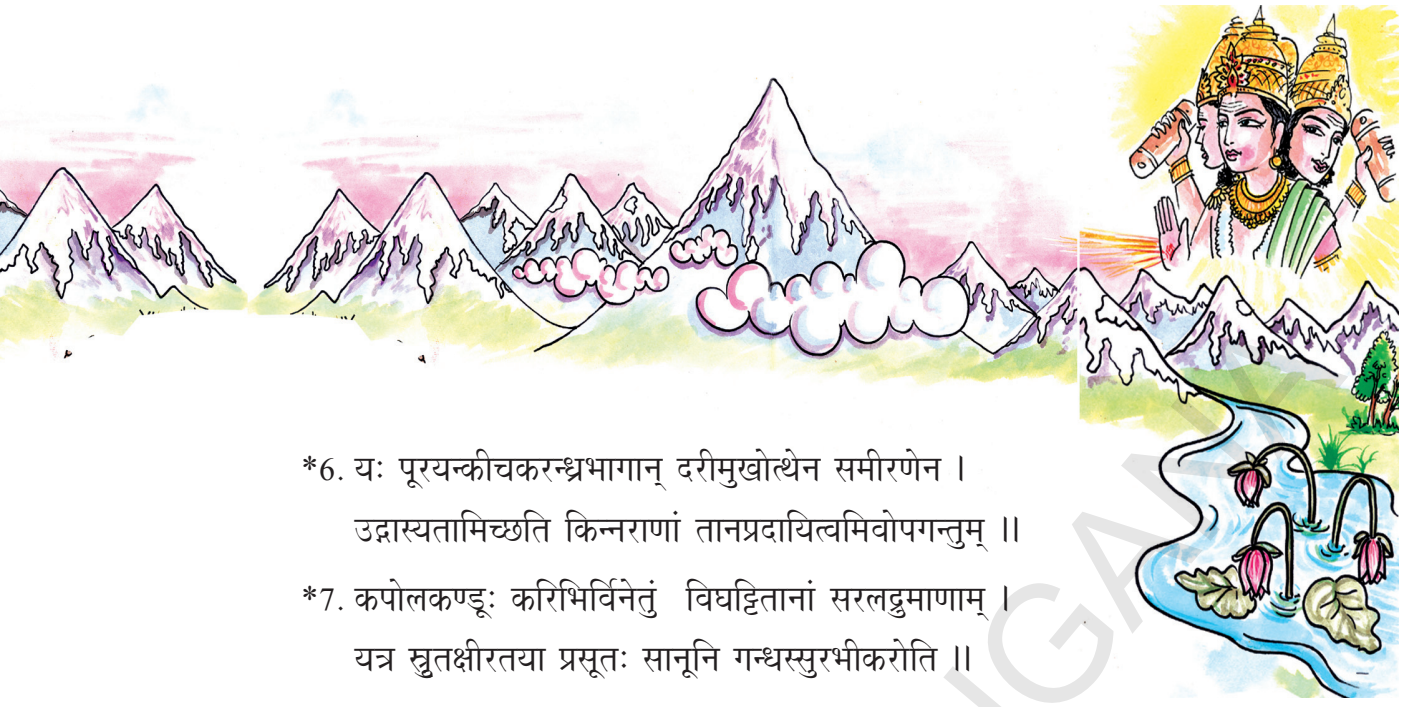
*2. यं सर्वशैलाः परिकल्प्य वत्सं मेरौ स्थिते दोग्धरि दोहदक्षे ।
भास्वन्ति रत्नानि महौषधीश्च पृथूपदिष्टां दुदुहूर्धरित्रीम् ॥

*3. अनन्तरत्नप्रभवस्य यस्य हिमं न सौभाग्यविलोपि जातम् ।
एको हि दोषो गुणसन्निपाते निमज्जतीन्दोः किरणेष्विवाङ्कः ॥

* 4. आमेखलं सञ्चरतां घनानां छायामधस्सानुगतां निषेव्य ।
उद्वेजिता वृष्टिभिराश्रयन्ते शृङ्गाणि यस्यातपवन्ति सिद्धाः ॥

*5. पदं तुषारस्रुतिधौतरक्तं
यस्मिन्नदृष्ट्वापि हतद्विपानाम् ।
विदन्ति मार्गं नखरन्ध्रमुक्तैः
मुक्ताफलैः केसरिणां किराताः ॥

- *6. यः पूरयन्कीचकरन्ध्रभागान् दरीमुखोत्थेन समीरणेन ।
उद्वास्यतामिच्छति किन्नराणां तानप्रदायित्वमिवोपगन्तुम् ॥
- *7. कपोलकण्डूः करिभिर्विनेतुं विघट्टितानां सरलद्रुमाणाम् ।
यत्र स्रुतक्षीरतया प्रसूतः सानूनि गन्धस्सुरभीकरोति ॥
- *8. दिवाकराद्रक्षति यो गुहासु लीनं दिवाभीतमिवान्धकारम् ।
क्षुद्रेऽपि नूनं शरणं प्रपन्ने ममत्वमुच्चैश्शिरसां सतीव ॥
- *9. लाडूलविक्षेपविसर्पिशोभैः इतस्ततश्चन्द्रमरीचिगौरैः ।
यस्यार्थयुक्तं गिरिराजशब्दं कुर्वन्ति वालव्यजनैश्चमर्यः ॥
- *10. भागीरथीनिर्झरशीकराणां वोढा मुहुः कम्पितदेवदारुः ।
यद्वायुरन्विष्टमृगैः किरातैः आसेव्यते भिन्नशिखण्डिबर्हः ॥
- *11. सप्तर्षिहस्तावचितावशेषाण्यधो विवस्वान् परिवर्तमानः ।
पद्मानि यस्याग्रसरोरुहाणि प्रबोधयत्यूर्ध्वमुखैर्मयूखैः ॥
- *12. यज्ञाङ्गयोनिवमवेक्ष्य यस्य सारं धरित्री धरणक्षमं च ।
प्रजापतिः कल्पितयज्ञभागं शैलाधिपत्यं स्वयमन्वतिष्ठत् ॥

1. **अन्वयः** - उत्तरस्यां, दिशि, देवतात्मा हिमालयो नाम, नगाधिराजः, पूर्वापरौ, तोयनिधी, विगाह्य, पृथिव्याः, मानदण्डः इव, स्थितः, अस्ति ।
भावः - भारतदेशस्य उत्तरदिग्भागे स्वयं देवतास्वरूपः पर्वतानां राजा, हिमवान् पूर्वसमुद्रमारभ्य पश्चिमसमुद्रपर्यन्तं व्याप्य, पृथिव्याः मानदण्ड इव विराजते ।
 (अनेन अस्य हिमालयस्य देवभूमित्वं चेतनाव्यवहारयोग्यत्वम्, औन्नत्यम् दैर्घ्यं च सूचितम् ।)
2. **अन्वयः** - सर्वशैलाः, यं, वत्सं, परिकल्प्य, दोहदक्षे, मेरौ, दोग्धरि स्थिते सति, भास्वन्ति, रत्नानि, महौषधीः च पृथूपदिष्टां, धरित्रीं, दुदुहुः ।
भावः - सर्वेऽपि पर्वताः नगाधिराजं हिमालयं वत्समिव कृत्वा दोहनक्रियाचतुरं सुमेरुं दोग्धारं च विधाय महाराजेन पृथुना उपदिष्टायाः गोरूपधरायाः भूमेः प्रकाशमानानि रत्नानि सञ्जीविन्यादिमहौषधीश्च दुदुहुः ।
3. **अन्वयः** - अनन्तरत्नानां, प्रभवस्य, यस्य, हिमं, सौभाग्यविलोपि, न जातं, हि, एकः, दोषः, गुणानां, सन्निपाते, इन्दोः, किरणेषु, अङ्क इव, निमज्जति ।
भावः - नानाविधश्रेष्ठवस्तुत्पत्तिसमर्थस्य नगाधिराजस्य हिमं सौन्दर्यघातकं न भवत्येव । कुत इति चेत् यथा चन्द्रस्य प्रकाशमानेषु किरणेषु कलङ्कः निमग्नः सन् दृष्टिपथमागतोऽपि दोषकारकः न भवति तथैव अनन्तसद्गुणसमूहे पतितः स्वल्पः दोषः अपि न गण्यते ॥
4. **अन्वयः** - सिद्धाः, यस्य, आमेखलं, सञ्चरतां, घनानां, अधः, सानुगतां, छायां, निषेव्य, यदा, वृष्टिभिः, उद्वेजिताः, तस्य, आतपवन्ति, शृङ्गाणि, आश्रयन्ते ।
भावः - अनेन श्लोकेन हिमवतः औन्नत्यं ज्ञातं भवति । यथा सिद्धाः तीव्रेण आतपेन बाधिताः तदा मेघानाम् अधः आगत्य तत्र स्थितां छायां अनुभवन्ति । यदा ते तत्रैव वृष्टिभिः पीडिताः भवन्ति तदा ते शिखराग्राणि आश्रित्य (सूर्यप्रकाशं) आतपसौख्यं च अनुभवन्ति ॥
5. **अन्वयः** - यस्मिन्, किराताः, तुषारसृतिधौतरक्तं, हतद्विपानां, केसरिणां, पदम्, अदृष्ट्वा अपि, नखरन्ध्रस्य, मुक्तैः, मुक्ताफलैः, मार्गं, विदन्ति ।
भावः - एतस्मिन् हिमालये मृगयाविनोदिनः किराताः तत्रत्यतुषारधाराभिः क्षालितशौणितवतां हतद्विपानां सिंहानां पादप्रक्षेपणानि अदृष्ट्वापि नखरन्ध्रैः विमुक्तमौक्तिकैः तेषां सिंहानां मार्गं जानन्ति ।
 हिमालयः विविधजन्तूनाम् आवासं कल्पयतीति भावार्थः।
6. **अन्वयः** - यः, दरीमुखोत्थेन, समीरणेन, कीचकरन्ध्रभागान्, पूरयन्, उद्दास्यतां, किन्नराणां, तानप्रदायित्वम्, उपगन्तुम्, इच्छतीव ।

- भावः** - हिमालयः स्वगुहामुखोद्गतेन वायुना वेणुरन्ध्रान् पूरयन् तत्र उच्चैः गानं कुर्वतीनां किन्नरस्त्रीणां तानत्वेन वाद्यसहकारं कर्तुम् इच्छन्निव प्रतिभाति । 'तानमत्र वेणुसाध्यः स्वरविशेषः ।'
7. **अन्वयः** - यत्र, करिभिः, कपोलकण्डूः, विनेतुं, विघट्टितानां, सरलद्रुमाणां, सृतक्षीरतया, प्रसूतः, गन्धः, सानूनि, सुरभीकरोति ।
- भावः** - हिमालयपर्वते मदगजाः स्वशरीरोत्थकण्डूनिवारणार्थं तत्रत्यसरलद्रुमान् घट्टयन्ति । तादृशघर्षणेन निस्सृतेन तरुक्षीरेण समुत्पन्नः गन्धः सहजपरिमलरहितान्यपि सानूनि परिमलीकरोति ॥
8. **अन्वयः** - यः, दिवा, भीतं, गुहासु, लीनम्, अन्धकारं, दिवाकरात्, रक्षति, उच्चैः शिरसां, शरणं, प्रपन्ने. क्षुद्रे अपि, सति, इव, ममत्वं, भवति ।
- भावः** - लोके सञ्जनाः समीपमागतं नीचजनमपि आदरेण अनुगृह्णन्ति । 'तथैव एष देवतात्मा हिमाद्रिः दिवाभीतवत् स्थितस्य तमसः स्वगुहासु आश्रयं ददाति (कल्पयति) ।
9. **अन्वयः** - चमर्यः, इतस्ततः, (लाङ्गूलविक्षेपविसर्पिशोभैः) लाङ्गूल - विक्षेप - विसर्पि - शोभैः, चन्द्रमरीचिगौरैः, वालव्यजनैः, यस्य, गिरिराजशब्दम्, अर्थयुक्तं, कुर्वन्ति ।
- भावः** - राजानः छत्रचामरादिलाञ्छनयुक्ताः भवन्ति । अतः एषः हिमालयोऽपि चमरीमृगाणां बाहुल्यात्, चामरवालव्यजनैश्च वीजितत्वात् राजलाञ्छनालङ्कृतत्वेन गिरिराजः इति सार्थकनामधेयो भवति।
10. **अन्वयः** - भागीरथीनिर्झरशीकराणां, मुहुः, कम्पितदेवदारुः, भिन्नशिखण्डिबर्हः, यद्वायुः, अन्विष्टमृगैः, किरातैः, आसेव्यते ।
- भावः** - गङ्गाप्रवाहशीकरैः सिकतैः नृत्यं कुर्वद्भ्यः शिखण्डीनां पिञ्छेभ्यः एवं कम्पितदेवदारुवृक्षेभ्यः उत्पन्नसमीरैः मृगया श्रान्ताः किराताः हिमाचले नितरां विश्रान्तिम् अनुभवन्ति ।
11. **अन्वयः** - सप्तर्षिहस्तावचितावशेषाणि, पद्मानि, अधः, परिवर्तमानः, विवस्वान्, ऊर्ध्वमुखैः, मयूखैः, प्रबोधयति।
- भावः** - सप्तर्षयः तेषां मण्डलसमीपस्थे हिमालयाग्रसरोवरे देवतार्चनार्थं कतिपयानि पद्मानि अपचयन्ति स्म । ततः अवशिष्टानि सरोवरस्य पद्मानि सूर्यः स्वस्य ऊर्ध्वमुखैः किरणैः विकासयति । अनेन हिमालयशिखराणि सूर्यमण्डलमतिक्रम्य महौन्नत्येन वर्तन्त इति प्रतीयते ।
12. **अन्वयः** - यस्य, यज्ञाङ्गयोनित्वं, धरित्रीधरणक्षमं, सारं, अवेक्ष्य, प्रजापतिः, स्वयमेव, कल्पितयज्ञभागं, शैलाधिपत्यं, च, अन्वतिष्ठत् ।
- भावः** - तस्य हिमवतः यज्ञोपकरणीभूतसोमलतादीनाम् ओषधीनां प्रभवत्वं धरित्रीधरणक्षमं बलं च वीक्ष्य ब्रह्मा स्वयमेव तस्मै यज्ञभागभोक्तृत्वं शैलराज्याधिपत्यं च प्रदत्तवान् ।

एतानि कुर्वन्तु

I. भावावगमनम् - प्रतिस्पन्दनम्

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि विचिन्त्य वदन्तु ।

१. पाठे स्थितानि “महाकविकालिदासवर्णनाचातुर्यसम्बद्धानि” त्रिचतुराणि वाक्यानि वदन्तु ।
२. कालिदासः इव एकस्य वस्तुनः अन्येन वस्तुना उपमां कुर्वन् त्रिचतुराणि वाक्यानि वदन्तु ।
३. ‘एको हि दोषः गुणसन्निपाते निमज्जति’ इत्यस्य वाक्यस्य भावः कः? विचिन्त्य वदन्तु ।
४. ‘यं सर्वशैलाः’ इति श्लोके कः कीदृशः अभवत् इति वदन्तु ।
५. हिमालयस्य गिरिराजत्वं कथं सिद्धम् इति वदन्तु ।

आ. अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । तेषां समानार्थकवाक्यानि पाठे अन्विष्य लिखन्तु ।

१. उत्तरदिशि हिमवत्पर्वतः विद्यते ।
२. बाधिताः ऋषयः शिखराग्राणि आश्रयन्ति ।
३. मौक्तिकश्रेणीद्वारा मार्गं जानन्ति ।
४. स्वयं पर्वतानाम् आधिपत्यं दत्तवान् ।

इ. पाठं पठित्वा रिक्तस्थानानि पूर्यन्तु ।

१. भास्वन्ति रत्नानि
२. एको हि गुणसन्निपाते ।
३. केसरिणां किराताः ।
४. उद्गास्यतामिच्छति
५. कपोलकण्डूः विनेतुम् ।

ई. अधः दत्तं श्लोकं पठित्वा प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

मूकः परापवादे, परदारनिरीक्षणेऽपि यश्चान्धः।

पद्भुः परधनहरणे, स जयति लोकत्रये पुरुषः ॥

१. कस्मिन् सन्दर्भे मूकः भवेत् ?
२. परदारनिरीक्षणे कः भवेत् ?
३. कस्मिन् सन्दर्भे पद्भुः भवेत् ?

उ. पाठं पठित्वा अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

१. पृथिव्याः मानदण्डः इव कः वर्तते ?
२. हिमं किमर्थं सौभाग्यविलोपि न जातम् ?
३. किराताः सिंहानां मार्गं कथं जानन्ति ?
४. सानूनां परिमलत्वं कथम् अभवत् ?
५. चमर्यः कथं गिरिराजशब्दं सार्थकं कुर्वन्ति?

II. भावव्यक्तीकरणम् - सर्जनात्मकता

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां लघुसमाधानानि लिखन्तु ।

१. हिमालयः मानदण्डः इव वर्तते । कथमिदं वाक्यं युक्तं भवति ?
२. गुणसमूहेषु एकः दोषः न परिगणनीयः कथम् ?
३. गोरूपधरा का ?

आ. अधः दत्तयोः प्रश्नयोः समाधाने निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

१. हिमवत्पर्वतस्य औन्नत्यं लिखन्तु ।
२. सिद्धाः आतपसौख्यं कथम् अनुभवन्ति ?

इ. सर्जनात्मकतया समाधानानि लिखन्तु ।

१. श्लोकानां भावाः भवद्भिः ज्ञाताः खलु ! एवम् एतान् श्लोकान् आधारीकृत्य एकां कथां लिखन्तु ।
२. अधः दत्तं परिच्छेदं संस्कृतभाषया अनुवदन्तु ।

श्रीवाजी తల్లి జిజియాబాయి. తండ్రి షహాజీ. శ్రీవాజీ మొదట దాదాజీ కొండదేవ్ దగ్గర శస్త్రాస్త్రవిద్యలు నేర్చుకొనెను. సమర్థరామదాసు, భక్తతుకారాం వంటి సత్పురుషుల యొక్క ఆశీస్సులతో అనేక కోటలను జయించెను. శ్రీవాజీ ఛత్రపతి అను బిరుదమును పొందెను.

ई. प्रशंसात्मकतया प्रतिस्पन्दनं कुर्वन्तु ।

हिमालयवर्णनस्य पठनेन कालिदासः महाकविः इति त्वया अवगतम् । तमेव भावं वर्णयन् आत्मनः पितामहाय लेखं लिखन्तु ।

III. भाषांशाः

1. पदजालाभिवृद्धिः

अ) अधः दत्तानां पदानां समानार्थकपदानि श्लोकेषु अन्विष्य सम्पूर्णवाक्यं लिखन्तु ।

उदा - इन्दुः- चन्द्रः - चन्द्रः चन्द्रिकां ददाति ।

१. शैलः - |
२. घनः - |
३. हिमम् - |
४. सिंहाः - |
५. वृक्षः - |

आ) व्यस्तवाक्यानि पठित्वा शुद्धीकृत्य पुनः लिखन्तु ।

१. हिमालयः दिशि उत्तरस्याम् अस्ति ।
२. स्रुतक्षीरतया सानूनि गन्धः प्रसूतः सुरभीकरोति ।
३. केसरिणां किराताः मुक्ताफलैः जानन्ति मार्गं ।
४. गुहासु रक्षति यः दिवाकरात् ।
५. स्वयं शैलाधिपत्यं अन्वतिष्ठत् ।

इ) अधः दत्तानां पदानां विरुद्धार्थकपदानि ज्ञात्वा तानि उपयुज्य वाक्यानि लिखन्तु ।

उदा - अस्ति × नास्ति - रमेशस्य धनं अस्ति । विद्या नास्ति ।

१. प्रकाशः ×
२. अन्तः ×
३. जातः ×
४. उपरि ×

II. भाषांशाः

अ. सन्धिं कुर्वन्तु - सन्धिनाम निर्दिशन्तु । आ. विसन्धिं कुर्वन्तु - सन्धिनाम निर्दिशन्तु ।

१. अस्ति + उत्तरस्याम्	१. देवतात्मा
२. नग + अधिराजः	२. हिमालयो नाम
३. इव + उपगन्तुम्	३. पूर्वापरौ
४. अदृष्ट्वा + अपि	४. सतीव
५. शैल + आधिपत्यम्	५. सप्तर्षयः

इ) अधः दत्तानां समस्तपदानां विग्रहवाक्यानि लिखित्वा समासनामानि लिखन्तु ।

१. नगाधिराजः	५. गुणसन्निपाते
२. सर्वशैलाः	६. द्विपः
३. पृथूपदिष्टाम्	७. लाङ्गूलविक्षेपः
४. सौभाग्यविलोपि	८. शैलाधिपत्यम्

ई) अधः दत्तयोः द्वयोः श्लोकपादयोः गुरुलघुनिरूपणं गणविभाजनञ्च अवगच्छन्तु ।

१.	उ उ उ उ उ उ उ उ
	अ स्तु त र स्यां दि शि दे व ता त्मा
	त त ज ग ग

२.	उ उ उ उ उ उ उ उ
	हि मा ल यो ना म न गा धि रा जः
	ज त ज ग ग

- उपरि स्थिते प्रथमपादे क्रमेण त - त - ज - गुरुद्वयमिति इन्द्रवज्राच्छन्दोवृत्तसम्बद्धगणाः वर्तन्ते ।
- द्वितीयपादे क्रमेण ज - त - ज - गुरुद्वयमिति उपेन्द्रवज्राच्छन्दोवृत्तसम्बद्धगणाः वर्तन्ते । एवं प्रकारेण इन्द्रवज्रोपेन्द्रवज्रयोः सम्मेलनम् “उपजातिः” इत्युच्यते ।

उपजातेः लक्षणम् -

“अनन्तरोदीरितलक्ष्मभाजौ पादौ यदीयावुपजातयस्ताः”

चतुर्ष्वपि पादेषु इन्द्रवज्रोपेन्द्रवज्रयोः एकपादपरिमितत्वेन द्विपादत्रिपादपरिमितत्वेन वा लक्षणे प्रत्येकं भिन्नतया यत्र प्रयुज्येते तत्र “उपजातिः” भवति ।

उ) अधः दत्तानां श्लोकपादानां गुरुलघुनिरूपणपुरस्सरं गणविभजनं सोदाहरणं निरूपयन्तु ।

श्रीरामचन्द्रः श्रितपारिजातः समस्तकल्याणगुणाभिरामः ।
सीतामुखाम्भोरुहचञ्चरीको निरन्तरं मङ्गलमातनोतु ॥

ऊ) पठन्तु, अवगच्छन्तु ।

१. हनूमानब्धिमतरत् दुष्करं किं महात्मनाम् ।

- अत्र “हनूमान् अब्धिम् अतरत्” इति विशेषविषयः

“दुष्करं किं महात्मनाम्” इति सामान्येन समर्थितः ।

२. ‘एको हि दोषो गुणसन्निपाते निमज्जतीन्दोः किरणेष्विवाङ्कः’ ।

- अत्र “एकः दोषः गुणसन्निपाते निमज्जति” - इति सामान्यम्,

“चन्द्रकिरणेषु कलङ्कः यथा न गोचरो भवति” इति विशेषेण समर्थितः ।

विवरणम् : यत्र सामान्यं विशेषेण वा, विशेषः सामान्येन वा समर्थ्यते, तत्र
“अर्थान्तरन्यासालङ्कारः” भवति ।

लक्षणम् - उक्तिरर्थान्तरन्यासः स्यात् सामान्यविशेषयोः ।

ऋ) अधः दत्तस्य वाक्यस्य दत्तान् प्रश्नान् आधारीकृत्य अलङ्कारनिरूपणं कुर्वन्तु ।

विवेकानन्दः समुद्रमध्ये शिलायां तपश्चकार । नास्ति असाध्यं महात्मनाम् ।

१. कः तपश्चकार ?

२. कुत्र तपश्चकार ?

३. अस्मिन् सामान्यवाक्यं किम् ?

४. विशेषवाक्यं किम् ?

५. कः कं समर्थयति ?

६. अयं कः अलङ्कारः ?

७. अर्थान्तरन्यासालङ्कारे के मुख्यांशाः भवन्ति ?

इ) अधः दत्तस्य श्लोकस्य अलङ्कारनिरूपणं कुर्वन्तु ।

गुणवज्जनसंसर्गात् याति स्वल्पोऽपि गौरवम् ।

पुष्पमालानुषङ्गेण सूत्रं शिरसि धार्यते ॥

परियोजनाकार्यम्

‘उपमा कालिदासस्य’ इति प्रशस्तिः विद्यते । भवद्भिः पाठे बहुत्र उपमालङ्कारप्रयोगः
दृष्टः । अतः अन्येषु काव्येषु कृतानाम् उपमालङ्कारप्रयोगाणां वाक्यानि भवदधीतपाठ्यांशान्
अनुसृत्य सङ्कलयन्तु, भित्तिपत्रे स्थापयन्तु ।

६. जागृहि त्वं भारतीय!

द्वितीयः भागः

पठन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

प्रश्नाः ?

1. चित्रे के के दृश्यन्ते ?
2. ते किं कृतवन्तः?
3. इदानीमपि एतान् स्मरामः किमर्थम् ?

उद्देश्यम्

- ★ भारतदेशे विद्यमानस्य प्रकृतिसौन्दर्यस्य आस्वादनम् ।
- ★ लोकं चैतन्यपथे चालयितुं संस्कृतज्ञाय तदीयोत्तरदायित्वज्ञापनम् ।

छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चां कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चां कृत्वा अवगमनम् अभिवर्धयन्तु ।

जागृहि त्वं भारतीय ! प्रभातं समुपस्थितम् ।
संस्कृतज्ञ ! प्रयामश्चल ! वयं राष्ट्रे जागृयाम ।
वयं राष्ट्रे जागृयाम

॥ जागृहि ॥

बाल-पिक-कुल-मधुर-संस्कृत-पञ्चम-स्वर-कूजितम्
शृणु श्रवण-सुखप्रदं कवि-सुभाषित-कल-किलकिलम् ।
पश्य विश्वहितास्पदं त्यागारुणं कलयागतम्
ज्ञानभानुमुपास्महे धियो यो नः प्रेरयेत् ।

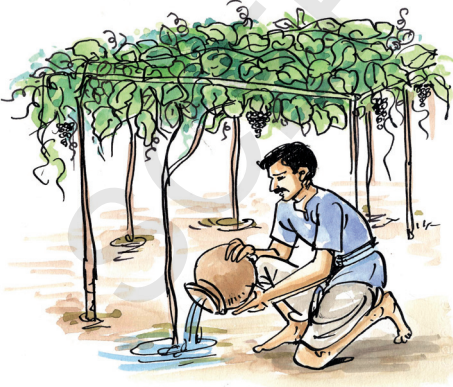
धियो यो नः प्रेरयेत्

॥ जागृहि ॥

विसृज जाड्यं मोहजनितं त्यजालस्यं मानसम्
श्रुति-स्मृति-ऋषि-शङ्खनादैर्दमय मन्देहासुरान् ।
चिन्तयानन्तं समन्तात् सर्वजीवान्तर्गतं
भारतीसुप्रजाः ! कार्यं मातृसेवनमाह्निकम् ।

मातृसेवनमाह्निकम्

॥ जागृहि ॥

मनः क्षेत्रं समं कृत्वा स्नेहलतिका रोप्यताम्
दयासलिलं पूरयित्वा प्रेमपुष्पं वर्धयताम् ।
संविभज्य ज्ञानसुफलं समैः सह सम्भुज्यताम्
मुनिवचनकृतिशान्तिधृतिभिः भारतश्रीः साध्यताम् ॥

भारतश्रीः साध्यताम्

॥ जागृहि ॥

गीतस्य सारांशः

हे भारतीय ! त्वं भारतीयसंस्कृतौ जागरूको भव । कुसंस्कृतिभ्यः प्रबोद्धुम् एषः एव सुसमयः । हे संस्कृतज्ञ ! आगच्छ । वयं देशीयान् जनान् जागरयामः।

बालाः पिकाः इव मधुराणि संस्कृतगीतानि गायन्ति । तानि पञ्चमस्वरमिव शृणुमः। कवीनां सुभाषितानि अपि प्रबोधयन्ति आनन्देन शृणुमः। त्यागरूपमरुणं परिशीलयन्तः ज्ञानसूर्यमाराधयामः।

लौकिकव्यामोहानां कारणतः आस्मासु स्थितं शारीरिकं जडत्वं, मानसिकम् अज्ञानं च त्यक्त्वा वयं संस्कृतिविषये जागृत्याम । सर्वप्राणिषु स्थितमन्तर्यामिनम् एकमेव ज्ञास्यामः। तदा अज्ञानतः मानवेषु स्थिताः भेदाः नश्यन्ति । तेन ऐकमत्येन वयं सर्वे भारत्याः सुपुत्राः सन्तः मातृसेवनं नित्यकार्यं कर्तुं शक्नुमः।

सर्वैः सम्भूय कार्यकरणाय मनसि सर्वे समानाः इति भावनां स्वीकुर्मः चेत् दया, प्रेम इत्यादिसद्गुणाः जायन्ते । तदा वयं सर्वे मिलित्वा भारतीयवैज्ञानिकवाङ्मयम् अध्येतुं शक्नुमः । तद्विषये महर्षीणां वचनानि, रचनाः, चरितानि अस्माकं मार्गदर्शकानि भवन्ति । तेषामुपयोगेन वयं शान्तिं धैर्यं च सम्पाद्य भारतमातुः घनवैभवं सम्पादयामः।

विशेषांशाः

गीते सर्वत्र अवधारणापूर्वपदकर्मधारयस्य प्रयोगः विशेषार्थं बोधयति ।

पञ्चमस्वरः - स,रि,ग,म,प,द,नि इति सप्तस्वरेषु 'प' इत्यस्य पञ्चमस्वरः इति व्यवहारः। "पिकः कूजति पञ्चमम्" इति कोकिलस्य कूजितं पञ्चमस्वरः इति व्यवहियते ।

मन्देहासुराः - मन्देहाः इति असुराः । मन्देहनामकाः राक्षसाः उदयसमये सूर्यं पीडयन्ति । गायत्रीमन्त्रोच्चारणपूर्वकं सूर्याय अर्घ्यप्रदानं कुर्मः चेत् मन्त्रपूतं तज्जलमेव मन्देहानां विषये ब्रह्मास्त्रं भवति । तदा ते सूर्यं विहाय गच्छन्तीति पौराणिकी कथा ।

आह्निकम् - अहनि अहनि कर्तव्यं कर्म । सन्ध्यावन्दनादिकम् आह्निकं कर्म । (प्रतिदिनं करणीयम् । न कुर्मः चेत् प्रत्यवायः (पापं) भवति ।)

एतानि कुर्वन्तु

I. भावावगमनम् - प्रतिस्पन्दनम्

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि विचिन्त्य वदन्तु ।

१. “वयं राष्ट्रे जागृयाम” इति कविः किमर्थं गायति ?
२. सूर्यः कथं सर्वान् प्रेरयति ? ज्ञानं कथं सर्वान् प्रेरयति ?
३. जाड्यम्, आलस्यं त्यजामः चेत् किं भवति ?
४. “चिन्तयानन्तं समन्तात् सर्वजीवान्तर्गतम्” इति कविः गायति ।
सर्वजीवान्तर्गतम् अनन्तं कथं चिन्तयामः ?

आ. गीते विद्यमानानि क्रियापदानि एकत्र लिखित्वा तेषामर्थानवगच्छन्तु ।

इ. अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । तेषां समानार्थकानि वाक्यानि गीतात् चित्वा लिखन्तु ।

१. लोकं प्रविशन्तं त्यागरूपम् अरुणं पश्यतु ।
२. अस्माकं मतिप्रेरकं ज्ञानसूर्यं सेवामहे ।
३. भवान् अज्ञानतः जातं जाड्यं त्यजतु आलस्यं च विसृजतु ।
४. भरतमातुः सुपुत्र ! भवता जननीसेवा इति नित्यकार्यम् आचरणीयम् ।
५. ज्ञानफलं विभज्य सर्वैः जनैः सह खादन्तु ।

ई. अधः दत्तं परिच्छेदं पठन्तु । कदा, किं, कुत्र, का, इत्यादिप्रश्नवाचकान् उपयुज्य प्रश्नान् निर्मातु ।

योगाचार्यः वेङ्कटेश्वरः शिष्यान् एवं वदति । प्रतिदिनं (प्रातः) योगाभ्यासः करणीयः । आचार्यस्य सविधे शिक्षणं विना आसनानि न करणीयानि । एकैकम् आसनम् एकैकस्मिन् अवयवे प्रभावं जनयति । योगस्य आचरणेन शरीरगतं मालिन्यं स्वेदरूपेण गच्छति । शरीरस्य स्वास्थ्यसिद्धिः भवति ।

उ. पाठं पठित्वा अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

१. ‘कस्मिन् जागृयाम’ इति गीते उक्तमस्ति ?
२. ‘धियो यो नः प्रेरयेत्’ इति गीते केषु विषयेषु उक्तमस्ति ?
३. ‘मातृसेवनमाह्निकम्’ इति गीते कस्मिन् सन्दर्भे उक्तम् ?
४. ‘भारतश्रीः साध्यताम्’ इति केषु अंशेषु उक्तम् ?

II. भावव्यक्तीकरणम् - सर्जनात्मकता

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां लघुसमाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

1. प्रतिदिनं जनाः स्वयमेव निद्रातः जागरणं प्राप्नुवन्ति । किन्तु कविः “वयं राष्ट्रे जागृयाम” इति वदति । तस्य भावः कः ?
2. मातृसेवनं नाम नित्यं किं किं कर्तुं शक्यते ?
3. सर्वेषां कृते ज्ञानस्य वितरणेन किं प्रयोजनम् ?
4. “स्नेहः - दया - प्रेम” इत्यादिभावैः एकतानिर्माणं कथं साध्यं भवति ?
5. कीदृशं कार्यं विश्वहितास्पदं भवितुमर्हति ?

आ. अधः दत्तयोः प्रश्नयोः समाधाने निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

1. “मुनिवचन-कृति-शान्ति-धृतिभिः भारतश्रीः साध्यताम्” इत्यनेन भारतदेशस्य वैभवप्राप्तये मुनीनां चरितानि कथमुपकुर्वन्ति ? इति निरूपयन्तु ।
2. गीतस्य सारांशं स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

इ. सर्जनात्मकतया समाधानानि लिखन्तु ।

1. अधः दत्तानि ध्येयवाक्यानि पठित्वा तादृशानि निर्मातु ।
“स्नेहलतिका रोष्यताम् - भारतश्रीः साध्यताम् ।”
“आर्षवाङ्मयं पठामः - देशसंस्कृतिमाचरामः ।”
2. अधः दत्तम् अनुच्छेदं संस्कृतभाषया अनुवदन्तु ।

ప్రఖ్యాతి చెందిన శ్రీ మల్లికార్జునస్వామి దేవాలయం శ్రీశైలంలో ఉంది. భారతదేశంలోని ద్వారక జ్యోతిర్లింగాలలోని ఒక ప్రధానలింగము ఇక్కడ వెలసి ఉన్నది. భ్రమరాంబాసహిత శ్రీ మల్లికార్జునస్వామికి ప్రతిసంవత్సరం శివరాత్రి రోజున ఉత్సవం జరుగుతుంది. భ్రమరాంబాదేవి అష్టాదశశక్తిపీఠాధిదేవతలలో ఒక దేవత.

ई. प्रशंसात्मकतया प्रतिस्पन्दनं कुर्वन्तु ।

कविः ऐकमत्येन मातृसेवनमाह्निकमिति उक्तवान् । भवन्तः ऐकमत्येन भारतमातृसेवनं कथं कुर्वन्ति ?

III. भाषांशाः

1. पदजालाभिवृद्धिः

अ. मञ्जूषातः योग्यं पदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूर्यन्तु ।

बालगङ्गाधरतिलकः	लोकमान्यः	बर्मा	रत्नगिरिः
गणितशास्त्रे	स्मरन्तः	स्वराज्य	गीतारहस्यम्
ज्योतिषशास्त्रे	पश्चिम	अधिकारः	बद्धः

भारतदेशेदिग्भागे मुम्बायिनगरम् अस्ति । मुम्बायिनगरस्य समीपे नाम नगरम् अस्ति । तत्र रामचन्द्रतिलकः नाम च पण्डितः आसीत् । तस्य पुत्रः । बालगङ्गाधरतिलकः सम्पादनं मम जन्मसिद्धः इति घोषितवान् । सः देशे माण्डले नामके कारागारे आङ्ग्लेयैः आसीत् । तिलकः इति ग्रन्थं लिखितवान् । तस्य त्यागनिरतिं भारतीयाः तं सगौरवं इति विरुदेन सम्मानितवन्तः ।

आ. कोष्ठकद्वयतः समानार्थकपदानि चित्वा एकत्र लिखन्तु । तानि उपयुज्य वाक्यानि लिखन्तु ।

प्रयामः	राष्ट्रे	पिकः	विसृज	कलय	सलिलम्	धियः	श्रीः
कोकिलः	त्यज	चलामः	परिशीलय	उदकम्	देशे	मतीः	कान्तिः

उदा - प्रयामः = चलामः - वयम् अभिवृद्धिमार्गे प्रयामः।

2. व्याकरणांशाः

अ. अधः दत्तान् समासान् दत्तानि विग्रहवाक्यानि च पठित्वा अवगच्छन्तु ।

समासाः

१. बालपिकाः

२. त्यागारुणम्

३. मनः क्षेत्रम्

विग्रहवाक्यानि

बालाः एव पिकाः।

त्यागः एव अरुणः । तं त्यागारुणम् ।

मनः एव क्षेत्रम् । मनःक्षेत्रम् । तत् ।

उपरितनसमस्तपदानि अवधारणापूर्वपदकर्मधारयसमासस्य उदाहरणानि ।

आ) उपरितनानि उदाहरणानि अनुसृत्य अधः दत्तानां समस्तपदानां विग्रहवाक्यानि लिखन्तु ।

१. दयासलिलम् -
२. ज्ञानभानुम् -
३. स्नेहलतिकाम् -

इ) योग्यं विग्रहवाक्यं ज्ञात्वा रेखाङ्कनं कुर्वन्तु ।

१. मातृसेवनम्
क) मात्रा सेवनम् ख) मातरि सेवनम् ग) मातुः सेवनम्
२. भारतीसुप्रजाः
क) भारत्याः सुप्रजाः ख) भारत्या सुप्रजाः ग) भारत्यै सुप्रजाः
३. भारतश्रीः
क) भारतमेव श्रीः ख) भारते श्रीः ग) भारतस्य श्रीः
४. विश्वहितम्
क) विश्वस्य हितम् ख) विश्वाय हितम् ग) विश्वे हितम्
५. शङ्खनादैः
क) शङ्खेण नादैः ख) शङ्खात् नादैः ग) शङ्खानां नादैः
६. मुनिवचनानि
क) मुनीनां वचनानि ख) मुनिषु वचनानि ग) मुनिभ्यः वचनानि ।

ई) पठन्तु - अवगच्छन्तु

अपि लाक्षारसासिक्तं रक्तं त्वच्चरणद्वयम् ।

अत्र चरणद्वयम् लाक्षारसलेपनरहितमपि रक्तमं जातम् ।

विवरणम् - यत्र कारणं विना कार्यस्य उत्पत्तिः वर्ण्यते तत्र **विभावनालङ्कारः** भवति ।

लक्षणम् - विभावना विनापि स्यात् कारणं कार्यजन्म चेत् ।

आ) अधः दत्तस्य वाक्यस्य दत्तान् प्रश्नान् आधारीकृत्य अलङ्कारनिरूपणं कुर्वन्तु ।

शङ्खाद्वीणानिनादोऽयमुदेति महदद्भुतम् ।

१. कस्मात् वीणानिनादः उदेति ?
२. शङ्खात् वीणानिनादः कथमस्ति ?
३. वीणायाः के च स्वराः श्रूयन्ते ?
४. शङ्खात् वीणानिनादः उदेति वा ?
५. अस्मिन् उदाहरणवाक्ये कारणम् अस्ति वा ?
६. अस्मिन् उदाहरणवाक्ये कार्यं किम् ?
७. कार्यकारणयोः सम्बन्धः अस्ति वा ?
८. अयं कः अलङ्कारः ?
९. विभावनालङ्कारे के के अंशाः विद्यन्ते ?

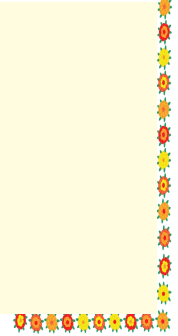
इ) अधः दत्तस्य वाक्यस्य अलङ्कारनिरूपणं कुर्वन्तु ।

“विनापि मण्डनं देव्याः मुखं संशोभते भृशम् ।”

परियोजनाकार्यम्

1. गीतसमुच्चयं पठित्वा एतादृशप्रेरणात्मकानि अन्यानि गीतानि चित्वा भित्तिपत्रे लिखित्वा प्रदर्शयन्तु, गायन्तु ।
(अथवा)
2. “भेदभावान् विहाय सर्वैः सह जीवनम्” इति विषये कथां, घटनां वा सङ्कलय्य कक्ष्यायां श्रावयन्तु ।

अमन्त्रमक्षरं नास्ति नास्ति मूलमनौषधम् ।

७. श्रीकृष्णकर्णामृतम्

तृतीयः भागः

पठन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

शिक्षकः - वसुदेवसुतं देवं कंसचाणूरमर्दनम् ।
देवकीपरमानन्दं कृष्णं वन्दे जगद्गुरुम् ॥
अतसीपुष्पसंकाशं हारनूपुरशोभितम् ।
रत्नकङ्कणकेयूरं कृष्णं वन्दे जगद्गुरुम् ॥

श्लोकं श्रुतवन्तः खलु ! श्लोके कं स्तुवन्ति ?

छात्रः - श्रीकृष्णं स्तुवन्ति महोदय !

शिक्षकः - श्रीकृष्णं स्तुवन् लीलाशुकः श्रीकृष्णकर्णामृतं रचितवान् ।
तेन कविना रचितान् कांश्चन श्लोकान् पठामः ।

प्रश्नाः ?

1. श्रीकृष्णः कीदृशः ?
2. बालकृष्णस्य कामपि एकां लीलां वदन्तु ।
3. कृष्णभक्तिपूर्वकं श्लोकमेकं वदन्तु ।

उद्देश्यम्

- * श्रीकृष्णबाल्यलीलाविनोदानुभूतिसम्पादनम् ।
- * छात्रेभ्यः मानसिकोल्लासस्य उत्पादनम् ।

छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चां कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चां कृत्वा अवगमनम् अभिवर्धयन्तु ।

1. बालाय नीलवपुषे नवकिङ्किणीकजालाभिरामजघनाय दिगम्बराय ।
शार्दूलदिव्यनखभूषणभूषिताय नन्दात्मजाय नवनीतमुषे नमस्ते ॥

2. करारविन्देन पदारविन्दं मुखारविन्दे विनिवेशयन्तम् ।
वटस्य पत्रस्य पुटे शयानं बालं मुकुन्दं मनसा स्मरामि ॥

3. कस्तूरीतिलकं ललाटफलके वक्षस्थले कौस्तुभं
नासाग्रे नवमौक्तिकं करतले वेणुं करे कङ्कणम् ।
सर्वाङ्गे हरिचन्दनं च कलयन् कण्ठे च मुक्तावलीं
गोपस्त्रीपरिवेष्टितो विजयते गोपालचूडामणिः ॥

4. अङ्गुल्या कः कवाटं प्रहरति ? कुटिले ! माधवः किं वसन्तो ?
नो चक्री किं कुलालो ? न हि धरणिधरः किं द्विजिह्वः फणीन्द्रः ?
नाहं घोराहिमर्दी किमसि खगपतिर्नो हरिः किं कपीन्द्रः ?
इत्येवं गोपकन्याप्रतिवचनजितः पातु वञ्चक्रपाणिः ॥

5. कस्त्वं बाल बलानुजः किमिह ते मन्मन्दिराशङ्कया
युक्तं तन्नवनीतपात्रविवरे हस्तं किमर्थं न्यसेः? ।
मातः कञ्चन वत्सकं मृगयितुं मागा विषाणं क्षणा -
दित्येवं वरवल्लवीप्रतिवचः कृष्णस्य पुष्पातु नः ॥

6. कालिन्दीपुलिने तमालनिबिडच्छाये पुरस्संचर-
त्तोये तोयजपत्रपात्रनिहितं दध्यन्नमश्नाति यः ।
वामे पाणितले निधाय मधुरं वेणुं विषाणं कटि -
प्रान्ते गाश्च विलोकयन् प्रतिकलं तं बालमालोकये ॥

7. रामो नाम बभूव हुं तदबला सीतेति हुं तां पितु
र्वाचा पञ्चवटीतटे विहरतस्तस्याहरद्रावणः ।
निद्रार्थं जननी कथामिति हरेः हुङ्कारतः शृण्वतः
सौमित्रे क्व धनुर्धनुर्धनुरिति व्यग्रा गिरः पान्तु नः ॥

8. शम्भो ! स्वागतमास्यतामित इतो वामेन पद्मासन
क्रौञ्चारे ! कुशलं सुखं सुरपते ! वित्तेश ! नो दृश्यसे ।
इत्थं स्वप्नगतस्य कैटभजितः श्रुत्वा यशोदागिरः
किं किं बालक जल्पसीति रचितं थूथू कृतं पातु वः ॥

सारांशः

1. कविः बालं श्रीकृष्णम् एवं स्तौति । श्रीकृष्णः बालः । तस्य शरीरस्य वर्णः मेघश्यामलः, तस्य कट्यां नूतनकिङ्किणीनां बन्धः अस्ति । तेन तस्य जघनं रम्यम् अस्ति सः बालः वस्त्राणि न धरति, सः दिगम्बरः । कण्ठे व्याघ्रनखेन युक्तं भूषणम् अस्ति । मुग्धमनोहरः सः लीलार्थं नवनीतम् अपहरति । तस्मै नन्दकुमाराय नमस्काराः ।
2. श्रीकृष्णस्य हस्तौ, पादौ मुखं च इतीमे पद्मसदृशा एव । अत्र स्वहस्तपद्मेन चरणपद्मं मुखपद्मे स्थापयन्तं, वटपत्रे सुखं शयानं बालं श्रीकृष्णं मनसा ध्यायामि ।
3. बालकृष्णस्य दिव्यमनोहररूपम् एवं वर्णयति । श्रीकृष्णस्य विशाले ललाटभागे कस्तूरीतिलकं विभाति । वक्षोभागे कौस्तुभमणिः विराजते । नासिकायाः अग्रे मुक्तामणिः दृश्यते । हस्ते वेणुः करे कङ्कणमपि राजते । शरीरे चन्दनं भासते । कण्ठे मुक्ताहारः भाति । इत्थं गोपिकापरिवृतः दिव्यमनोहरमूर्तिः गोपालकृष्णः विजयते ।
4. एकदा श्रीकृष्णः राधायाः गृहमागत्य कवाटं प्रहरति स्म । तदानीं राधाकृष्णयोः मध्ये चमत्कारात्मकं सम्भाषणमभूत् ।
तदित्थमस्ति ।
राधा - कः स्वाङ्गुल्या कवाटं प्रहरति ? माधवः - अहं माधवः।
राधा - वसन्तः किम् ? माधवः - न, अहं चक्री ।
राधा - कुलालः किम् ? माधवः - न, धरणीधरः।
राधा - द्विजिह्वः फणीन्द्रः आदिशेषः किम् ? माधवः - अहं घोराहिमर्दी ।
राधा - खगपतिः किम् ? माधवः - न, हरिः।
राधा - किं वानरः ?
ईदृशसम्भाषणपटुः श्रीकृष्णः अस्मान् रक्षतु इति ।
5. एका स्त्री स्वगृहमागतं कृष्णम् एवं पृच्छति । त्वं कः ? अहं बलानुजः इति कृष्णः वदति । तर्हि अत्र किं कार्यं मम गृहं किमर्थमागतवान् ? नवनीतपात्रं हस्ते किमर्थं स्थापितवान् ? इति सा स्त्री पृच्छति । तदा बालः श्रीकृष्णः गोवत्सकं मृगयन् सः अत्रास्ति वा इति द्रष्टुम् आगतोऽस्मि इति यः समाधानं ददाति तादृशः कृष्णः रक्षतु इति ।
6. बालकृष्णः तमालवृक्षवनान्तर्गतासु यमुनातीरसैकतवेदिकासु गवां संरक्षणं कुर्वन् पद्मपत्रपात्रस्थितं दध्यन्नं हस्तेन स्वीकृत्य, मधुरं स्ववेणुं वामहस्ते संस्थाप्य, विषाणं कटितले स्थापयन् विराजते । तं कृष्णं पश्य इति ।

7. यशोदा श्रीकृष्णं प्रति श्रीरामस्य कथां कथयति स्म । यशोदा - पुरा रामो नाम आसीत् । श्रीकृष्णः - हुम् (‘हुङ्कारध्वनिं’ कुर्वन् शृणोति) तस्य पत्नी सीता । श्रीकृष्णः - हुम् । सः पितुः वचनं पालयन् भार्यया सह वनवासं कुर्वन् पञ्चवटीतटे विहरति स्म । श्रीकृष्णः - हुम् । तदानीं रावणो नाम राक्षसः तां सीताम् अपहृतवान् एवं कथां शृण्वन् कृष्णः “हे लक्ष्मण ! धनुः कुत्रास्ति” इति हठात् अवदत् । एतादृशः श्रीकृष्णः अस्मान् रक्षतु !
8. श्रीकृष्णः निन्द्रायां स्थितः सन् एवं भाषणं कृतवान् “हे ईश्वर तव स्वागतम् । हे ब्रह्मन् ! अत्र वामभागे उपविश । हे कुमार ! कुशलं किम् ? हे देवेन्द्र ! कुशलं वा ? हे कुबेर ! बहोः कालात् त्वं न दृश्यसे । एवं श्रीकृष्णस्य असन्दर्भं बालालापं श्रुत्वा यशोदया हे कृष्ण ! किं वदसि ? इति पृष्टः । तादृशः कृष्णः अस्मान् रक्षतु इति ।

कविपरिचयः

‘श्रीकृष्णकर्णामृतमिति’ ग्रन्थस्य प्रणेता बिल्वमङ्गलः । अस्य अपरं नाम लीलाशुकः इति । क्री.श. एकादशशताब्दीयः। स्वकीये श्रीकृष्णकर्णामृते दशाधिकत्रिंशत् श्रीकृष्णवर्णनसम्बद्धाः श्लोकाः उपनिबद्धाः। एतान् भक्तिपारवश्यान् श्लोकान् केचन पारायणरूपेण प्रतिदिनं पठन्ति । केचन अभिनयन्ति च । अस्य बिल्वमङ्गलस्य कवित्वं मधुरातिमधुरं सरसञ्च वर्तते ।

एतानि कुर्वन्तु

I. भावावगमनम् - प्रतिस्पन्दनम्

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि विचिन्त्य वदन्तु ।

१. “अङ्गुल्या कः” इति श्लोकानुसारं (द्वौ छात्रौ) एकः राधेव प्रश्नान् पृच्छतु । अन्यः कृष्णवत् समाधानं वदतु ।
२. “कस्तूरीतिलकम्” इति श्लोकम् अभिनयरूपेण प्रदर्शयन्तु ।
३. बालकृष्णः अनेकाः लीलाः प्रदर्शितवान् खलु ! तासां वर्णनं कुर्वन्तु ।

आ. अत्र श्लोकेषु विद्यमानानि सप्तमीविभक्तिपदानि चित्वा तेषामधः रेखाङ्कनं कुर्वन्तु । श्लोकेषु विद्यमानानि प्रश्नार्थकवाक्यानि चित्वा लिखन्तु ।

इ. अधः दत्तानां वाक्यानां समानार्थकवाक्यानि श्लोकेषु अन्विष्य लिखन्तु ।

१. श्रीकृष्णः बालः । तस्य शरीरस्य वर्णः नीलः ।
२. श्रीकृष्णस्य हस्तौ पादौ, मुखं च इति इमे पञ्चसदृशाः ।
३. श्रीकृष्णस्य विशाले ललाटभागे कस्तूरीतिलकं विभाति ।
४. कः स्वाङ्गुल्या कवाटं प्रहरति ।

ई. अधः दत्तं श्लोकं पठन्तु । कोष्ठके दत्तानां प्रश्नवाचकानाम् आधारेण प्रश्ननिर्माणं कुर्वन्तु ।

(कीदृशः कः कदा)

काकः कृष्णः पिकः कृष्णः को भेदः पिककाकयोः ।
वसन्तकाले संप्राप्ते काकः काकः पिकः पिकः ॥

उ. पाठं पठित्वा अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

१. कीदृशं मुकुन्दं कविः स्मरति ?
२. कस्तूरीतिलकम् इति श्लोकमाधारीकृत्य श्रीकृष्णस्य स्वरूपं वर्णयन्तु ।
३. 'कस्त्वं बाल' इति श्लोकमाधारीकृत्य प्रश्नोत्तराणि लिखन्तु ।
४. राधाकृष्णयोः संवादं लिखन्तु ।
५. श्रीकृष्णः स्वप्ने किमुक्तवान् ?

II. भावव्यक्तीकरणम् - सर्जनात्मकता

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां लघुसमाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. अत्र श्लोके कर-पद-मुखानि अरविन्देन तुल्यानि इति वर्णितानि तथा कृतं साम्यं किं युक्तम् ? लिखन्तु ।
२. श्रीकृष्णः गोपालचूडामणिः इति कविः उक्तवान् । किमर्थं तथा उक्तवान् इति स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।
३. यशोदा कृष्णं प्रति श्रीरामस्य कथाम् उक्तवती । किमुक्तवती इति स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

౪. శ్రీకృష్ణవర్ణనం దృష్టా శ్రీరామం వర్ణయన్తు ।

౫. శ్రీకృష్ణః కిమర్థం ధనుర్ధనురिति అవదత్ ?

ఆ. అధః దత్తయోః ప్రశ్నయోః సమాధానానాం నిబంధరూపేణ లిఖన్తు ।

౧. శ్రీకృష్ణాస్య లీలావిశేషం స్వీయవాక్యైః లిఖన్తు ।

౨. పాఠగతశ్లోకానాం భావం సజ్జేపేణ స్వీయవాక్యైః లిఖన్తు ।

ఇ. సర్జనాత్మకతయా సమాధానాని లిఖన్తు ।

౧. రామకృష్ణయోః గుణాన్ పఠికారూపేణ లిఖన్తు ।

౨. అధః దత్తం పఠికారూపేణ సంస్కృతభాషయా అనువదన్తు ।

శ్రీకృష్ణుడు దేవకీవసుదేవుల పుత్రుడు. యశోదానందుల ఇంట గోకులంలో పెరిగాడు. యశోద కృష్ణుని ఎంతో ప్రేమతో పెంచింది. శ్రీకృష్ణుడు గోపబాలకులతో కలిసి విపరీతమైన అల్లరి చేసేవాడు. అందరి ఇళ్ళలో వెన్నును దొంగలించి అందరికీ పంచి పెట్టేవాడు. ఆ బాలకృష్ణుని చంపడానికై కంసుడు అనేక మంది రాక్షసులను పంపాడు. శ్రీకృష్ణుడు వారందరినీ చంపాడు.

ఈ. ప్రశంసాత్మకతయా ప్రతిస్పందనం కుర్వన్తు ।

బాలకృష్ణాస్య బుద్ధికౌశలమ్ ఉద్దిశ్య సహజాత్రాన్ సూచయతు ।

III. భాషాంశాః

1. పదజాలాభివృద్ధిః

అ. కోష్ఠకస్థేన ఉచితేన అవ్యయపదేన రిక్తస్థానాని పూరయన్తు ।

అపి	కుత్ర	ఎవ	అధునా
-----	-------	----	-------

మాతా - పుత్రీ ! సామ్రాజ్యం త్వమ్ గచ్ఛసి ?

పుత్రీ - అహమ్ క్రీడానామ గచ్ఛామి ।

మాతా - కిం తవ సఖీ సునీతా క్రీడితుం గచ్ఛతి ?

పుత్రీ - అహమ్ । అహం సునీతయా సహ గచ్ఛామి ।

आ. मञ्जूषायां दत्तानां पदानां साहाय्येन अनुच्छेदं पूर्यन्तु ।

अध्यापकाः	उद्यानपालकः	विज्ञानप्रयोगशाला	योग्याः
भवनम्	पुस्तकालयः	भाग्यनगरे	सुन्दराणि

मम विद्यालयः

मम विद्यालयः अस्ति । विद्यालयस्य विशालम् ।
अत्र द्वादशश्रेण्यः सन्ति । छात्रान् स्नेहेन पाठयन्ति । छात्राः अपि
..... सन्ति । विद्यालये विशालः विस्तृतं क्रीडाक्षेत्रम्,
नृत्यसङ्गीतशाला चापि सन्ति । विद्यालयस्य पुरतः रम्यम् उद्यानम्
अस्ति । अत्र पुष्पाणि विकसन्ति । अत्र परिश्रमेण कार्यं
करोति ।

2. साहित्यांशाः

अ. अधः दत्तस्य श्लोकपादस्य गुरुलघुनिरूपणं गणविभजनञ्च कथं कृतमिति
अवगच्छन्तु ।

U U U	I I U	I U I	I I U	U U I	U U I	U
आ त्मा त्वं	गि रि जा	म तिः स	ह च राः	प्रा णाः श	री रं गृ	हम्
म	स	ज	स	त	त	ग

अत्र क्रमशः म - स - ज - स - त - त - ग इतीमे गणाः वर्तन्ते ।

एवं वर्तन्ते चेत् “शार्दूलविक्रीडितमिति” छन्दः भवति ।

शार्दूलविक्रीडितवृत्तस्य लक्षणम् ।

9. श्लोके पादचतुष्टयं भवति ।
2. प्रतिपादं क्रमेण ‘म-स-ज-स-त-त-ग’ इतीमे गणाः भवन्ति ।
3. द्वादशस्थाने - सप्तमस्थाने यतिर्भवति ।
4. प्रतिपादम् एकोनविंशतिः अक्षराणि भवन्ति ।

सूर्याश्वैर्मसजस्ततास्सगुरवश्शार्दूलविक्रीडितम् ।

आ. अधः दत्तानां श्लोकपादानां लघुगुरुनिरूपणपुरस्सरं गणविभजनं सोदाहरणं
निरूपयन्तु ।

केयूराणि न भूषयन्ति पुरुषं हारा न चन्द्रोज्ज्वला
न स्नानं न विलेपनं न कुसुमं नालङ्कृता मूर्धजाः ।
वाण्येका समलङ्करोति पुरुषं या संस्कृताधार्यते
क्षीयन्ते खलु भूषणानि सततं वाग्भूषणं भूषणम् ॥

इ. पठन्तु - अवगच्छन्तु ।

सुदती नूतनमदनः मदनागोत्तुङ्गपूर्णमणिमयसदनः ।

सदनामयगजरदनः रदनागेन्द्रनिभकीर्तिरसनरसिंहः ॥

अत्र प्रथमपादे मुक्तं मदन इति पदम् । प्रथमपादे स्थितं मदन इति पदं पुनः
द्वितीयपादे प्रथमतया आगतम् । तथैव सदन् रदन् इति पदद्वयञ्च ।

विवरणम् - मुक्तं पदं गृहीत्वा पुनः तत्पदमेव गृहीत्वा कृता रचना 'मुक्तपदग्रस्ता'
भवति ।

ई. अधः दत्तस्य अनुच्छेदस्य दत्तान् प्रश्नान् आधारीकृत्य अलङ्कारनिरूपणं कुर्वन्तु ।

“आतिथ्यागमनं ज्ञातम्, ज्ञात्वा ते अन्तः नीताः। नीत्वा उपचाराः कृताः।”

१. अस्मिन् कः विषयः दृश्यते ?
२. वाक्यान्ते आगतं पदं किम् ?
३. वाक्यादौ आगतं पदं किम् ?
४. कोऽयमलङ्कारः ?
५. मुक्तपदग्रस्तालङ्कारे कः अंशः विद्यते ?

उ. अधः दत्तस्य श्लोकस्य अलङ्कारनिरूपणं कुर्वन्तु ।

गेहे गेहे जङ्गमाहेमवल्ली वल्ल्यां वल्ल्यां पार्वणश्चन्द्रबिम्बः ।

बिम्बे बिम्बे कोकिलानां विरावः रावे रावे जायते पञ्चबाणः ॥

परियोजनाकार्यम्

भक्तिपूर्वकचमत्कारश्लोकान् सङ्गृह्य लिखन्तु । कक्ष्यायां प्रदर्शयन्तु ।

८. शङ्करावः

तृतीयः भागः

पठन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

सङ्घटिता वयमिह याम । राष्ट्रसमर्चा करवाम ।
न कमपि भेदं गणयाम । अनुपमस्नेहं वितराम ।
सन्तु च कष्टशतं सततं क्रियते कार्यमिदं निरतम् ।
आशापाशशतैर्युक्तान् ध्येयामृततो दूरगतान् ।
सुप्तान् बन्धून् जागरयाम । राष्ट्रसुकर्मसु लगयाम ।
भारतमस्माकं जननी स्वर्गादपि या गरीयसी ।
विश्वगुरुं तां करवाम । जन्मसफलतां विन्दाम ।
सङ्घटिता वयमिह याम । राष्ट्रसमर्चा करवाम ।

- प्रश्नाः ?**
1. गीतं कान् उद्दिश्य लिखितम् ?
 2. कविः अनेन गीतेन अस्मान् किं बोधयति ?
 3. एतादृशानि गीतानि कुत्रापि श्रुतवान् वा ?

उद्देश्यम्

- * छात्रेषु देशभक्तेः विकासः ।
- * देशविकासाय आत्मना कर्तव्यानां कार्याणां विषये जागरूकतायाः उत्पादनम् ।
- * भारतीयाः सर्वे समानाः इति भावनायाः विकासः ।

9. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
2. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
3. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चा कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चा कृत्वा अवगमनम् अभिवर्धयन्तु ।

1. प्रयाहि तूर्णं विक्रान्तमणे ! प्रयाहि पुरतो विक्रान्तमणे ।
जवेन भारतपुरोगतौ निजकवोष्णरक्तं बहूपयोक्तुम् ॥ प्रयाहि ॥
2. अपेहि दूरं हताश शीघ्रम् उपेहि पुरतः कृताशधीरम् ।
निरस्य प्रगतेर्विरोधिवर्गम् पुरोगतिं निजराष्ट्रं नेतुम् ॥ प्रयाहि ॥
3. स्वराज्यमधुना श्रेयोराज्यं निरन्तरायं प्रयस्य कर्तुम् ।
स्वयं पुरोगमतपोऽनुरूपं प्रयोगसिद्धिं लभस्व नियतम् ॥ प्रयाहि ॥
4. प्रजाधनेन च सुखानुभूतिं भजन्ति ये ये कृताधिकाराः ।
प्रजाद्रुहस्तान् नराधमानपि निजाधिकारान्निपातयन्तु ॥ प्रयाहि ॥
5. पदैकमोहात् प्रजाप्रशासनविदारणं वा कदापि मा कुरु ।
स्वलाभदृष्ट्या प्रजैकताया विलोपमथवा कदापि मा कुरु ॥ प्रयाहि ॥
6. विहाय भाषाप्राप्तविरोधम् सहायभूतावयमन्योन्यम् ।
जगन्नुतासु क्रियासु नूनम् प्रगाढमुन्नतिमवाप्नुवाम ॥ प्रयाहि ॥
7. करा नैके पदोऽप्यनेके स्वरा अनेके मुखान्यथाऽपि ।
विभाति हृदयं तुल्यस्पन्दं प्रभूतमस्माकमेकमेव ॥ प्रयाहि ॥

श्रीभाष्यं विजयसारथिः

सारांशः

1. हे पराक्रमिषु श्रेष्ठ ! वेगेन अग्रतः प्रयाहि (प्रयाणं कुरु) । देशस्य अस्य सर्वतोमुखाभिवृद्धये निजकदुष्णरक्तं बहुधा उपयोक्तव्यम् ।
2. निराशावादात् शीघ्रं दूरं गच्छ, आशोन्मुखः सन् धैर्येण अग्रे गच्छ । प्रगतिविरोधिनः तिरस्कृत्य स्वराष्ट्रम् उन्नतपथे नेतुं परिश्रमं कुरु ।
3. एनम् अस्माकं देशं निरन्तरायं श्रेयोराज्यं कर्तुं यत्नं कुरु । स्वयम् अग्रेसरो भूत्वा निजतपोऽनुरूपं फलं निश्चयेन प्राप्नुहि ।
4. प्रजाधनेन अधिकारं प्राप्य भोगभाग्यान् अनुभवन्तः प्रजाः एव दूषयन्तः ये नायकाः वर्तन्ते तान् पदच्युतान् कुरु ।
5. पदवीव्यामोहेन राज्यप्रशासने बाधां मा उत्पादय । स्वलाभार्थं प्रजानाम् एकतायाः नाशं मा कुरु ।
6. भाषाविषये प्रान्तविषये वा विरोधं त्यक्त्वा वयं सर्वे परस्परसहायकाः भवेम । सम्पूर्णविश्वे प्रशंसनीयानि कार्याणि कृत्वा समुन्नतविकासं प्राप्नुयाम ।
7. अस्माकं हस्ताः अनेके । अस्माकं पादाश्च अनेके । अस्माकं कण्ठगतस्वराश्च अनेके । मुखानि च अनेकानि तथापि अस्माकं सर्वेषां हृदयमेकमेव ।
वयं सर्वे मिलित्वा देशोन्नत्यै कटिबद्धाः भवेम ।

कविपरिचयः

श्रीमान् श्रीविजयसारथिः वाचस्पतिविरुदाञ्जितः महाकविः । आबाल्यात् संस्कृतेन एव सहजसुन्दरतया भावस्फोरकतया पद्यानां रचनायां सिद्धहस्तः एषः महोदयः शताधिकग्रन्थानां रचयिता ।

आन्ध्रप्रदेशे करीमनगरजनपदतः अनतिदूरे वर्तमानः “इरुकुल्ल” नामकग्रामः महाकवेः जन्मना प्रसिद्धः । अयं महाकविः वरंगल्विश्वेश्वरसंस्कृतान्ध्रकलाशालायाम् अध्यापनकार्यं बहूनि वर्षाणि कृत्वा निवृत्तः । उत्तरतेलंगाणाप्रान्ते अनेकदेवालयानां स्थापने महोदयस्य प्रेरणा अनितरास्ति ।

स्वयं “सर्ववैदिकसंस्थानस्य” कुलपतित्वेन यज्ञवराहक्षेत्रस्य च गौरवाध्यक्ष्यं निर्वहन् निरन्तरं ग्रन्थानां पठनपाठने एव रचनाव्यवसाये च कालं यापयन्नयं कविः कमनीयकाव्यकवनक्षेत्रे नित्यकृषीवलः इवास्ते ।

एतानि कुर्वन्तु

I. भावावगमनम् - प्रतिस्पन्दनम्

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि विचिन्त्य वदन्तु ।

१. शङ्करावः किमर्थं क्रियते ?
२. कवितानां भावं स्ववाक्यैः वदन्तु ।
३. प्रजाधनेन सुखानुभूतिं भजन्ति अधिकारिणः । अमुं विषयमधिकृत्य चर्चा कुर्वन्तु ।
४. कविः कान् उद्दिश्य कवितां लिखितवान् ?

आ. पाठं पठित्वा अव्ययपदानाम् अधः रेखाङ्कनं कुर्वन्तु ।

इ. एकार्थभावनासूचककवितायाः पङ्क्तीनाम् अधः रेखाङ्कनं कुर्वन्तु ।

ई. अधः दत्तम् अनुच्छेदं पठित्वा अधः निर्दिष्टानि कार्याणि कुर्वन्तु ।

लालूबहदूरशास्त्रिमहोदयः उत्तरप्रदेशस्य वारणासीजनपदे 1904 तमे वर्षे अक्टोबरमासस्य 2 दिनाङ्के जन्म प्राप्तवान् । अस्य पितरौ रामदुलारीशारदाप्रसादौ । एषः वारणासीस्थे हरिश्चन्द्रविद्यालये शिक्षां प्राप्य उच्चशिक्षां पठितुं काशीविद्यापीठं गतवान् । महात्मागान्धीमहोदयस्य नेतृत्वे सञ्चालिते स्वतन्त्रतान्दोलने सोऽपि प्रविष्टवान् । आङ्ग्लेयानां शासनेन कृतं दण्डनं वर्षद्वयात्मककारावासम् अपि अनुभूतवान् । निःस्वार्थभावनया कर्तव्यनिष्ठया च सततं भारतस्य सेवाकरणात् स जनतायाः श्रद्धाभाजनम् अभवत् ।

१. अनुच्छेदाधारेण पञ्चप्रश्नानां निर्माणं कुर्वन्तु ।

२. अनुच्छेदस्य शीर्षिकां लिखन्तु ।

उ. पाठं पठित्वा अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

१. देशस्य सर्वतोमुखाभिवृद्धिः कथं भवति ?
२. कवेः दृष्टौ अधिकारिणः कथं सन्ति ?
३. आतङ्कविप्लवौ कुत्र न करणीयौ ?
४. श्रेयोराज्यमिव एतत् राज्यं कर्तुं कीदृशानि कार्याणि करणीयानि ?
५. कविः अस्मान् कथं वर्णितवान् ?

II. भावव्यक्तीकरणम् - सर्जनात्मकता

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां लघुसमाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. “निराशावादतः शीघ्रं दूरं गच्छ” इति कविः किमर्थं वदति ?
२. अस्याः कवितायाः लेखने उद्देशः कः ?
३. प्रजाधनं नेतारः कुत्र - कुत्र दुर्विनियोगं कुर्वन्ति ? तस्य निवारणं कथं करणीयम् ?
४. प्रजाधनं प्रजाभ्यः कथं विनियोक्तव्यम् ?

आ. अधः दत्तयोः प्रश्नयोः समाधाने निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

१. कवितायाः सारं स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।
२. आधुनिकसमाजे प्रजाधनस्य दुर्विनियोगः कथं भवति ।

इ. सर्जनात्मकतया समाधानानि लिखन्तु ।

१. प्रजाधनस्य सद्विनियोगम् अधिकृत्य करपत्रमेकं रचयन्तु ।
२. अधः दत्तं परिच्छेदं संस्कृतभाषया अनुवदन्तु ।

హిమాలయం మొదలుకొని హిందూమహాసముద్రం వరకు ఉన్నట్టి ప్రదేశమే భారతదేశం. భరతావని, భరతవర్షము, భరతఖండమని భారతదేశానికి ప్రాచీన నామములు. భారతీయసంస్కృతి అన్ని దేశాల వారికి మార్గదర్శకమైనది. అట్లే సంస్కృతి సంస్కృతభాషలో నిక్షిప్తమై ఉన్నది. సనాతన భారతీయసంస్కృతికి నాలుగు వేదాలు మూలస్తంభాలు.

ई. प्रशंसात्मकतया प्रतिस्पन्दनं कुर्वन्तु ।

भारतीयेषु एकतावर्धनाय किं किं कर्तुं शक्यते ?

III. भाषांशाः

1. पदजालाभिवृद्धिः

अ. अधः दत्तानां शब्दानां प्रथमाविभक्त्यन्तरूपाणि लिखन्तु ।

उदा - जनपदे - जनपदम्

१. वर्षे	२. दिनाङ्के
३. विद्यालये	४. विद्यापीठे
५. अग्रे	६. गृहे
७. वृक्षे	

आ. अधः दत्तानि पदानि उपयुज्य वाक्यानि रचयन्तु ।

१. अपि
२. सततम्
३. नेतृत्वे
४. आन्दोलने

इ. अधः दत्तानि पदानि पठन्तु । तेषां विरुद्धार्थकपदानि कवितायां चित्वा लिखन्तु ।

१. मन्देन
२. उपेहि
३. अन्तरायं
४. दूषयन्ति
५. भिन्नतया
६. इमे
७. हताश!
८. विभाति

2. साहित्यांशः

अ. अधः दत्तस्य श्लोकपादस्य गुरुलघुनिरूपणं गणविभाजनञ्च अवगच्छन्तु ।

U U I	U I I	I U I	I U I	U U
श्री च क्र	रा ज नि	ल ये शि	शु च न्द्र	चू डे
त	भ	ज	ज	ग ग

एवं प्रकारेण क्रमशः ‘ त - भ - ज - ज - ग - ग ’ इतीमे गणाः
वर्तन्ते चेत् ‘वसन्ततिलकाच्छन्दः’ भवति ।

वसन्ततिलकाच्छन्दोवृत्तस्य लक्षणम् ।

१. श्लोके पादचतुष्टयं भवति ।
२. प्रतिपादं क्रमेण ‘त-भ-ज-ज-ग-ग’ इतीमे गणाः भवन्ति ।
३. प्रतिपादं चतुर्दश अक्षराणि भवन्ति ।

“उक्ता वसन्ततिलका तभजा जगौ गः”

आ. अधः दत्तस्य श्लोकद्वयस्य पादानां लघुगुरुनिरूपणपुरस्सरं गणविभाजनं कृत्वा
समन्वयं कुर्वन्तु ।

1. निन्दन्तु नीतिनिपुणाः यदि वा स्तुवन्तु
लक्ष्मीस्समाविशतु गच्छतु वा यथेष्टम् ।
अद्यैव वा मरणमस्तु युगान्तरे वा ।
न्याय्यात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ॥

2. श्रीराम राम रघुवंशगुणाभिराम
सीतामनःकुमुदसोमसुरारिभीम ।
निष्कामधामविधुमौलिकृतप्रणाम
रामाजिपेटपरमादर सुप्रभातम् ।

परियोजनाकार्यम्

प्रजाधनस्य सद्विनियोगसम्बद्धानि चित्राणि वार्तापत्रिकादिभ्यः
सङ्कलय्य भित्तिपत्रेषु संलिप्य प्रदर्शयन्तु ।

विषयविस्तरः

अष्टादश पुराणानि

पुराऽपि नवानि पुराणानि । व्यासमहर्षिणा अष्टादशपुराणानि उपपुराणानि च प्रणीतानि । वेदे प्रतिपादितधर्मतत्त्वं पुराणानि मित्रसम्मिततया प्रबोधयन्ति । पुराणानां शैली सरला प्रेरिका च भवति । अष्टादश पुराणानि एकस्मिन्नेव श्लोके सूचितानि । स च श्लोकः
“मद्भयं भद्भयं चैव ब्रत्रयं वचतुष्टयम् ।

अ - ना - प - लिं - ग - कू - स्कानि पुराणानि प्रचक्षते ॥ इति ॥

क्रमेण अष्टादशपुराणानां नामानि अधः सूच्यन्ते ।

१. मत्स्यपुराणम्	२. मार्कण्डेयपुराणम्	३. भविष्यपुराणम्
४. भागवतपुराणम्	५. ब्रह्मपुराणम्	६. ब्रह्माण्डपुराणम्
७. ब्रह्मवैवर्तपुराणम्	८. वामनपुराणम्	९. वराहपुराणम्
१०. विष्णुपुराणम्	११. वायुपुराणम्	१२. अग्निपुराणम्
१३. नारदपुराणम्	१४. पद्मपुराणम्	१५. लिङ्गपुराणम्
१६. गरुडपुराणम्	१७. कूर्मपुराणम्	१८. स्कान्दपुराणम्

अजरामरवत्प्राज्ञो विद्यामर्थं च साधयेत् ।

९. मनुजधर्माः

तृतीयः भागः

पठन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

(शिवः तस्य पितामहः द्वावपि मिलित्वा मार्गं गच्छतः । ताभ्यां वृद्धाश्रमः इति सूचनाफलकम् दृष्टम् ।

शिवः - पितामह ! सूचनाफलके किं लिखितम् अस्ति ?

पितामहः - प्रियपौत्र ! 'वृद्धाश्रमः' इति ।

शिवः - वृद्धाश्रमः इत्यस्य अर्थः कः ? पितामह !

पितामहः - वृद्धाश्रमः नाम आधाररहितानां वृद्धानां निवासस्थानम् ?

शिवः - किमर्थं पितामह ! तान् तेषां पुत्राः न पोषयन्ति किम् ?

पितामहः - न हि प्रियपौत्र ! "महतीं प्रगतिं प्राप्नोत्" इति कथ्यमाने आधुनिकयुगे मातापित्रोः पोषणार्थं रक्षणार्थञ्च तेषां पुत्राणां समयः एव न लभ्यते । मानवसम्बन्धेषु आधुनिकानाम् ईषदपि रुचिः नास्ति । तेन कारणेनैव वृद्धाश्रमाः, अनाथशरणालयाः इत्यादयः उद्भवन्ति ।

शिवः - अहं तु मम मातापितरौ सम्यक् पालयामि ।

पितामहः - अस्तु ।

प्रश्नाः ?

1. उपरितनं सम्भाषणं कयोर्मध्ये प्रचलितम् ?
2. सम्भाषणे शिवः तस्य पितामहः किमुद्दिश्य सम्भाषणं कुरुतः?
3. मानवसम्बन्धाः नाम के ?
4. वृद्धाश्रमाणाम् आवश्यकता कदा न भवति ?

उद्देश्यम्

- * आधुनिकसमाजे मानवीयमूल्यानाम् आवश्यकतायाः अनुभावनम् ।
- * जीवने, समाजे, परिवारे, पितापुत्रसोदरपतिपत्यादिसम्बन्धानां विषये अभिवोधनम् ।

छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चां कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चां कृत्वा अवगमनम् अभिवर्धयन्तु ।

1. जनो न जानाति हि पुत्रदोषान् गुणांश्च तस्मिन्नसतोऽपि पश्येत् ।
पापं तदर्थं बहुधा करोति बली हि लोके सुतमूलमोहः ॥
2. परम्परा प्रापितधर्मसक्तान् यूनो वितन्वन्ति गृहेषु वृद्धाः ।
सत्सम्प्रदायी जनयेदिहान्यं दीपं विना दीपभवः कथं स्यात् ॥
- * 3. पुत्रेषु रागो हि निसर्गजातः पित्राद्धिभक्तिः खलु यत्नसाध्या ।
नीचैर्गतिस्सा सहजा जलस्य यत्नेन साध्योर्ध्वगतिस्तु तस्य ॥
4. सद्यस्सुखं स्वल्पमघेन लभ्यं महत्सुखं भावि च पुण्यकार्यैः ।
जनस्सुखार्थी तु करोति पापं ततोऽपि चित्रं किमिहास्ति लोके ॥
- * 5. जिह्वायां संस्कृतं यस्य हृद्यास्तिक्यमकुण्ठितम् ।
वेदशास्त्रविचारश्च मानसे स हि भाग्यवान् ॥
6. स्वर्णस्य शुद्धिर्ननु सप्तजिह्वे वाञ्छाविशुद्धिश्च हि शास्त्ररीत्याम् ।
सत्पात्र एवार्जितवित्तशुद्धिः पापात्मशुद्धिः खलु साधुसङ्गे ॥
7. अस्त्वक्षरा कीर्तिरपेक्षणीया तथापि शोच्यं खलु पश्य लोके ।
वृत्तान्तपत्राक्षरकीर्तिमेके मन्यन्त एवाक्षरकीर्तिमद्य ॥

- * 8. व्यर्था सभा शिष्टजनैर्विहीना दयाविहीनं हृदयं तथैव ।
विशालहर्म्यं च विनाऽतिथीन्हि वृथेशभक्त्या खलु जन्म शून्यम् ॥
- * 9. यत्रास्ति देशे धनिनां न गर्वो न मानहानिश्च दरिद्रकस्य ।
तत्रास्ति सम्पत् खलु पश्य दैवी धनी दरिद्रं मनुते पवित्रम् ॥
10. योग्ये सुते किं धनसञ्चयेनाऽयोग्ये सुते किं धनसञ्चयेन ।
योग्यः स्वयं जीवति पौरुषेणाऽयोग्यः पुनर्नाशयति प्रदत्तम् ॥

सारांशः

1. लोके पुत्रमोही जनः स्वपुत्रगतदोषान् न कदापि जानाति । किन्तु पुत्रे अविद्यमानान् गुणानेव सदा पश्यति । पुत्रार्थम् अनेकविधं पापं करोति । पुत्रमोहः लोके बलवान् प्रमादकारी खलु !
2. दीपात् एव यथा दीपः ज्वलति तथा गृहेषु वृद्धाः स्वधर्मान् परम्परया युवकान् प्रापयन्ति । एवं सज्जनः अन्यं सज्जनं करोति । एषः एव सत्सम्प्रदायः ।
3. यथा जलस्य निम्नगतिः स्वभावजा भवति । किन्तु प्रयत्नेन जलम् ऊर्ध्वं गमयितुं शक्नुमः । एवमेव पित्राणां पुत्रेषु अनुरागः यद्यपि स्वभावसिद्धः तथापि पुत्रस्य पित्रादिषु अनुरागः यत्नतः साधनीयः भवति ।
4. अल्पसुखं तु पापाचरणेन सद्यः लभ्यते । महासुखं तु पुण्याचरणं विना न भवति । तथापि सुखार्थी मानवः पापमेव आचरति । महासुखाय न यतते इति आश्चर्यम् ।
5. यः संस्कृतेन सम्भाषणं कर्तुं शक्नोति, मनसि अकुण्ठिताम् आस्तिक्यबुद्धिं धत्ते, वेदशास्त्राणाम् अर्थविचारणं करोति स एव भाग्यवान् भवति ।
6. यथा हेमः अग्नौ शुद्धिः भवति, मनोरथानां शुद्धिः शास्त्रपद्धतौ भवति, आर्जितवित्तस्य सत्पात्रदाने शुद्धिः भवति, तथा पापात्मनां जनानां शुद्धिः सत्पुरुषसङ्गे भवति ।
7. येन केनापि वा स्थिरा (अक्षरा) कीर्तिः अपेक्षणीया भवति तदस्तु । किन्तु अद्य लोके इदं शोभनीयमस्ति यत् केचन केवलवार्तापत्रिकासु विज्ञापनमात्रेण कीर्तेरक्षरत्वं न सिद्ध्यति । तच्च तत्कृतप्रयत्नमहत्तां लक्ष्यीकृत्यैव सिद्ध्यति ।
8. सज्जनैः रहिता सभा व्यर्था भवति । एवं दयारहितं हृदयमपि न शोभते । अतिथिजनरहितं विशालमपि भवनं व्यर्थं भवति । एवमेव भक्तिहीनं जन्म शून्यमेव भवति ।
9. यस्मिन् देशे धनिकाः गर्वरहिताः भवन्ति । दरिद्राणामपि गौरवभङ्गो न भवति, तस्मिन् देशे दैवीसम्पद् अस्तीति ज्ञायते । एतादृशे देशे धनी एवं दरिद्रः परस्परम् आदरणीयौ मन्वाते ।
10. यदि योग्यः पुत्रः अस्ति चेत् धनसम्पादनं किमर्थम् ? अयोग्यः पुत्रः अस्ति चेदपि धनसम्पादनं व्यर्थमेव । योग्यः पुत्रः पौरुषेण स्वयं जीवति । पित्रार्जितं न काङ्क्षति । अयोग्यः पित्रार्जितं भूरि दत्तमपि नाशयति । अर्थात् पुत्राः योग्याः कर्तव्याः इत्यर्थः ।

कविपरिचयः

एते श्लोकाः श्री जटावल्लभुलपुरुषोत्तममहोदयैः रचितात् चित्रशतकात् गृहीताः । एते संस्कृतान्ध्राङ्गलभाषासु पण्डिताः कवयश्च । “आर्षविद्याभूषण” “कलाप्रपूर्ण” इत्यादिपुरस्कारैः, बिरुदैः सभाजिताः। एते महाभागाः कोव्वूरुपत्तनस्य आन्ध्रगीर्वाणविद्यापीठसंस्कृतकलाशालायाः प्रधानाचार्यत्वेन आसन् । अधुना तेषामभावेऽपि तदीयं यशस्तनुः सर्वेषां भारतीयानां संस्कृतान्ध्रविदुषां हृदयेषु विराजते ।

एतानि कुर्वन्तु

I भावावगमनम् - प्रतिस्पन्दनम्

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि विचिन्त्य वदन्तु ।

१. पूर्वकाले स्थितान् पारिवारिकसम्बन्धान् उद्दिश्य वदन्तु ।
२. अधुना विद्यमानां कुटुम्बव्यवस्थाम् उद्दिश्य वदन्तु ।
३. प्राचीनकालिकानां वर्तमानकालिकानां च मानवसम्बन्धानां मध्ये कीदृशं परिवर्तनं जातम् इति विषयमुद्दिश्य चर्चा कुर्वन्तु ।

आ. अधः दत्तानि पदानि कस्मिन् श्लोके सन्ति इति ज्ञात्वा श्लोकसङ्ख्यां लिखन्तु ।

१. परम्परा	२. सत्सम्प्रदायी	३. पुण्यकामः
४. भाग्यवान्	५. सप्तजिह्वः	६. वाञ्छाविशुद्धिः
७. साधुसङ्गः	८. विशालहर्म्यम्	९. धनसञ्चयनम्
१०. प्रदत्तम्		

इ. अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । पाठस्य आधारेण दोषान् परिहरन्तु ।

उदा : पुत्रार्थम् अनेकविधं पापं न करोति । - पुत्रार्थम् अनेकविधं पापं करोति ।

१. दीपात् यथा दीपः ज्वलयामि ।
२. जलस्य ऊर्ध्वगतिः स्वभावजा भवति ।
३. सद्यस्सुखं स्वल्पधनेन न लभ्यम् ।
४. योग्यः पुत्रः अस्ति चेत् धनसम्पादनम् आवश्यकम् ।
५. सञ्जनैः रहिता सभा सफला भवति ।

ई. श्लोकं पठित्वा प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

रात्रिर्गमिष्यति भविष्यति सुप्रभातं
भास्वानुदेष्यति हसिष्यति पङ्कजश्रीः ।
इत्थं विचिन्तयति कोशगते द्विरेफे
हा हन्त ! हन्त ! नलिनीं गज उज्जहार ॥

१. द्विरेफस्य अर्थः कः?
२. द्विरेफः कुत्र अस्ति?
३. कोशगतः द्विरेफः किं चिन्तयति?
४. अस्य श्लोकस्य शीर्षिकां सूचयन्तु ।

उ. पाठं पठित्वा प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

१. दैवी संपद् कुत्र अस्ति ?
२. पापी शुद्धः कथं भवति ?
३. लोके पुत्रव्यामोहात् हानयः काः ?
४. भक्तिविहीनं जन्म कीदृशं भवति ?
५. जलस्य स्वभावः कीदृशः ?

II. भावव्यक्तीकरणम् - सर्जनात्मकता

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां लघुसमाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. आधुनिककाले पितापुत्रसम्बन्धः कीदृशः वर्तते ?
२. संसर्गेण गुणाः दोषाश्च भवन्ति । अस्मिन् विषये भवतां अभिप्रायः कः ?
३. पुरुषः विद्यया धनेन वा सुखी भवतीति अंशं विचिन्त्य लिखन्तु ।
४. मातापित्रोः संरक्षणविषये भवन्तः किं कुर्वन्तीति लिखन्तु ।

आ. अधः दत्तयोः प्रश्नयोः समाधाने निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

१. कुटुम्बे स्थितानां वृद्धानां प्रामुख्यं विवृण्वन्तु ।
२. परिवारसंरक्षणविषये ज्योष्ठानां दायित्वं लिखन्तु ।

इ. सर्जनात्मकतया समाधानानि लिखन्तु ।

१. “समष्टिजीवनं सन्तोषदायकम् - व्यष्टिजीवनं दुःखदायकम्” एतादृशानि अन्यानि घोषणवाक्यानि लिखन्तु ।

2. अधः दत्तं परिच्छेदं संस्कृतभाषया अनुवदन्तु ।

ఆరు ఋతువులు మనిషి జీవితంలోని వివిధదశలను ప్రతిబింబిస్తాయి. మనిషిలో కలిగే రసానుభూతులకు, ప్రకృతిలోని మార్పులకు విడదీయరాని సంబంధం ఉంది. వెన్నెల రాత్రులు, హేమంత సమయాలు, తొలకరి జల్లులు మనిషిలోని హృదయస్పందనలకు అద్దం పడతాయి.

उ. प्रशंसात्मकतया प्रतिस्पन्दनं कुर्वन्तु ।

आधुनिकसुभाषितरचनायां कवेः शैली कीदृशीति वदन्तु ।

III. भाषांशाः

1. पदजालाभिवृद्धिः

अ. अधः दत्तानि रिक्तस्थानानि पाठस्य आधारेण पूरयन्तु । तैः पदैः नूतनवाक्यानि लिखन्तु ।

१. पुत्रेषु रागो हि
२. जनस्सुखार्थी तु पापम् ।
३. संस्कृतं यस्य ।
४. व्यर्था सभा विहीना ।

आ. अधः लिखितानां पदानां समानार्थकपदानि पाठ्यांशात् ज्ञात्वा लिखन्तु ।

तैः पदैः नूतनवाक्यानि लिखन्तु ।

उदा - सुतः - पुत्रः
तोयम्
रसना
धनम्
हेम

इ. अधः निर्दिष्टानां पदानां विरुद्धार्थकपदानि अभिज्ञाय तानि उपयुज्य वाक्यानि लिखन्तु ।

उदा - स्वल्पः × अधिकः
- दानं स्वल्पं भवति चेदपि तेन पुण्यम् अधिकं भवति ।
१. नीचः × २. सुखम् ×
३. पापम् × ४. धनी ×

2. व्याकरणांशाः

अ. सन्धिं कुर्वन्तु - सन्धिनाम निर्दिशन्तु ।

गुणान् +	च
असतः +	अपि
अस्तु +	अक्षराः
रागः +	हि
तथा +	अपि

आ. विसन्धिं कुर्वन्तु - सन्धिनाम निर्दिशन्तु ।

हृद्यास्तिक्यम्
वृथेशभक्त्या
यत्रास्ति
सुखार्थी
ततोऽपि

इ. अधः दत्तं वाक्यं पठन्तु, अवगच्छन्तु ।

कुरङ्गैरुत्तरङ्गाक्षैः स्तब्धकर्णैरुदीक्षितम् ।

अत्र 'उत्तरङ्गाक्षैः = अतिचञ्चललोचनैः स्तब्धकर्णैः = अचाञ्चल्यकर्णैः मृगैः वीक्षितम्'
इति मृगाणां स्वभाववर्णनं भवति ।

विवरणम् - यत्र जातिक्रियागुणादिसम्बन्धिनः स्वभावस्य यथार्थतायाः वर्णनं
'स्वभावोक्त्यलङ्कारः' भवति ।

लक्षणम् - स्वभावोक्तिः स्वभावस्य जात्यादिषु च वर्णनम् ।

ई. अधः दत्तान् प्रश्नान् आधारीकृत्य दत्तस्य वाक्यस्य अलङ्कारनिरूपणं कुर्वन्तु ।

आकाशे विहङ्गाः वर्तुलाकारेण डयन्ते ।

१. आकाशे के डयन्ते ?
२. विहङ्गाः कुत्र डयन्ते ?
३. आकाशे विहङ्गानां डयनं कीदृशम् ?
४. अयं कः अलङ्कारः ?
५. स्वभावोक्त्यलङ्कारे के के अंशाः विद्यन्ते ?

उ. अधः दत्तयोः वाक्ययोः अलङ्कारनिरूपणं कुर्वन्तु ।

१. तिरुमलक्षेत्रे स्वर्णालङ्कृतम् आनन्दनिलयगोपुरं स्वकान्त्या भक्तजनान् नितराम् आनन्दयति ।
२. मातुः अङ्गे शिशुः सुखेन शेते ।

परियोजनाकार्यम्

आधुनिकसमाजे लुप्यमानमानवसम्बन्धान् नैतिकमूल्यानि च उद्दिश्य कानिचन ध्येयवाक्यानि विलिख्य भित्तिपत्रिकायां लेपयन्तु ।

विषयविस्तरः

श्रीमन्महाभारते पर्वाणि

भगवान् वेदव्यासः श्रीमन्महाभारतं रचितवान् । महाभारते अष्टादशपर्वाणि सन्ति । कथाभागस्य नाम पर्व इत्युच्यते । तानि यथा -

१. आदिपर्व	२. सभापर्व	३. अरण्यपर्व	४. विराटपर्व
५. उद्योगपर्व	६. भीष्मपर्व	७. द्रोणपर्व	८. कर्णपर्व
९. शल्यपर्व	१०. सौप्तिकपर्व	११. स्त्रीपर्व	१२. शान्तिपर्व
१३. आनुशासनिकपर्व	१४. अश्वमेधपर्व	१५. आश्रमवासपर्व	१६. मौसलपर्व
१७. महाप्रस्थानपर्व	१८. स्वर्गरोहणपर्व		

अस्मिन् महाभारते लक्षश्लोकाः सन्ति ।

“भारतं पञ्चमो वेदः” इति प्रशस्तिः ।

महत्त्वात् भारवत्त्वात् च महाभारतम् इत्युच्यते ।

अल्पानामपि वस्तूनां संहतिः कार्यसाधिका ।

१०. सुभाषितानि

तृतीयः भागः

पठन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

एकस्मिन् ग्रामे सुनीलः रविरिति द्वे मित्रे निवसतः । सुनीलः विद्यां प्राप्तुमिच्छति रविः धनञ्च । द्वे मित्रे विदेशं गच्छतः। सुनीलः परिश्रमेण अध्ययनं कृत्वा विद्याम् अभ्यस्तवान् । रविः धनसञ्चयनं कृतवान् । किञ्चित्कालानन्तरं तौ ग्रामं प्रत्यागतवन्तौ । मार्गे चोराः तेषां सविधे विद्यमानं धनं सर्वम् अपहृतवन्तः । रविः दुःखी भूत्वा गृहं गतवान् । परं सुनीलः विद्याधनः खलु ! विद्यया सः शीघ्रमेव अतीव प्रसिद्धिं प्राप्तवान् । तस्य प्रतिभां श्रुत्वा राजा तं सम्मान्य आस्थानपण्डितपदवीम् अदात् । अत एव उच्यते “विद्याधनं सर्वधनप्रधानम्” इति ।

प्रश्नाः ?

1. मित्रयोः स्वभावः कः ?
2. सुनीलः कां प्राप्तवान् ?
3. रविः कथं दुःखितः ?
4. अस्मिन् अनुच्छेदे का गरीयसी इति वर्णितम् ?

उद्देश्यम्

- * जीवनमूल्यानां वर्धनम् ।
- * विद्यायाः प्राधान्यस्य प्रतिपादनम् ।

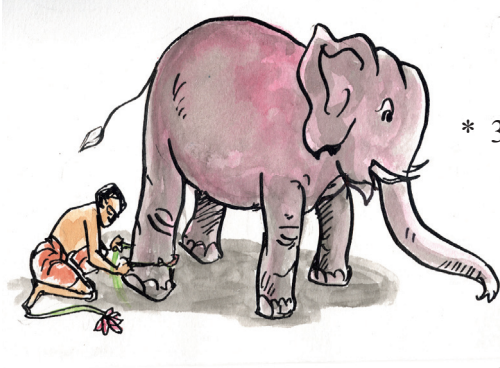
छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
३. अनधिगतविषयान् उद्देश्य आदौ समूहे चर्चा कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चा कृत्वा अवगमनम् अभिवर्धयन्तु ।

* 1. हर्तुर्याति न गोचरं किमपि शं पुष्पाति यत्सर्वदा -
ऽप्यर्थिभ्यः प्रतिपद्यमानमनिशं प्राप्नोति वृद्धिं पराम् ।
कल्पान्तेष्वपि न प्रयाति निधनं विद्याख्यमन्तर्धनं
येषां तान्नाति मानमुज्झतनृपाः कस्तैः सह स्पर्धते ॥

* 2. अधिगतपरमार्थान् पण्डितान् माऽवमंस्था -
स्तृणमिव लघुलक्ष्मीर्नैव तान् संरुणद्धि ।
अभिनवमदलेखाश्यामगण्डस्थलानां
न भवति विसतन्तुर्वारणं वारणानाम् ॥

* 3. केयूराणि न भूषयन्ति पुरुषं हारा न चन्द्रोज्ज्वलाः
न स्नानं न विलेपनं न कुसुमं नालङ्कृता मूर्धजाः ।
वाण्येका समलङ्करोति पुरुषं या संस्कृता धार्यते
क्षीयन्ते खलु भूषणानि सततं वाग्भूषणं भूषणम् ॥

* 4. प्रारभ्यते न खलु विघ्नभयेन नीचैः
प्रारभ्य विघ्ननिहता विरमन्ति मध्याः ।
विघ्नैर्मुहुर्मुहुरपि प्रतिहन्यमानाः
प्रारब्धमुत्तमजनाः न परित्यजन्ति ॥

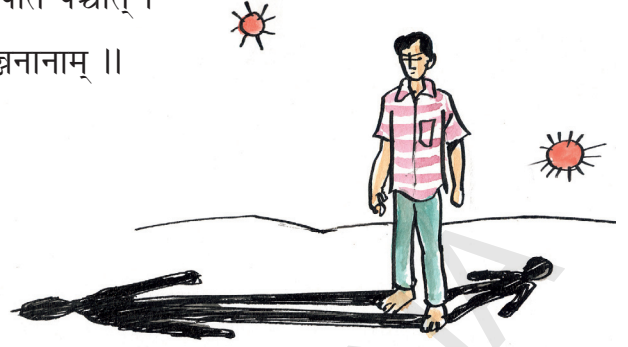
5. दुर्जनः परिहर्तव्यो विद्ययालङ्कृतोऽपि सन् ।
मणिना भूषितस्सर्पः किमसौ न भयङ्करः ॥

* 6. प्रदानं प्रच्छन्नं गृहमुपगते सम्भ्रमविधिः
प्रियं कृत्वा मौनं सदसि कथनं चाप्युपकृतेः ।
अनुत्सेको लक्ष्यामनभिभवसाराः परकथाः
सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥

* 7. आरम्भगुर्वी क्षयिणी क्रमेण लघ्वी पुरा वृद्धिमुपैति पश्चात् ।
दिनस्य पूर्वार्धपरार्धभिन्ना छायेव मैत्री खलसज्जनानाम् ॥

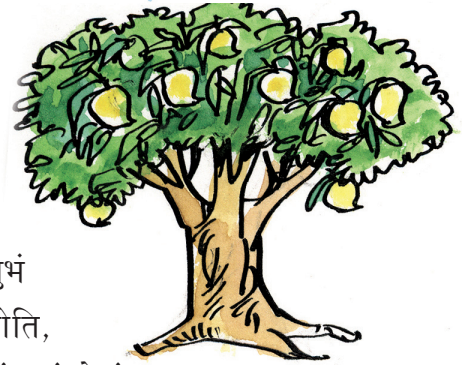
* 8. निन्दन्तु नीतिनिपुणाः यदि वा स्तुवन्तु
लक्ष्मीस्समाविशतु गच्छतु वा यथेष्टम् ।
अद्यैव वा मरणमस्तु युगान्तरे वा
न्याय्यात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ॥

* 9. पापान्निवारयति योजयते हिताय
गुह्यं निगूहति गुणान् प्रकटीकरोति ।
आपद्गतञ्च न जहाति ददाति काले
सन्मित्रलक्षणमिदं प्रवदन्ति सन्तः ॥

* 10. भवन्ति नम्रास्तरवः फलोद्गमैः
नवाम्बुभिर्भूरिविलम्बिनो घनाः ।
अनुद्धताः सत्पुरुषाः समृद्धिभिः
स्वभाव एवैष परोपकारिणाम् ॥

भावाः

1. हे राजानः । यत् चोरेण चौर्यं कर्तुं न शक्यते, सर्वदा शुभं वर्धयति, अर्थिभ्यः दीयमाना सदापि उन्नतिमेव प्राप्नोति, प्रलयकालेष्वपि नाशत्वं च न याति तादृशं विद्या नाम गुप्तं धनं येषां पण्डितानां समीपे विद्यते तेषां विषये गर्वं त्यजन्तु । विद्वद्भिः सह कः पुरुषः साम्यार्थं प्रयतते ।
2. हे राजन् ! सूक्ष्मेण मृणालसूत्रेण मदमत्तानां हस्तिनां बन्धनं यथा न सम्भवति तथा लक्ष्मीं तुच्छतृणतुल्यां मन्यमानाः पण्डिताः न कदापि तया लक्ष्म्या नृपेण च वशीकर्तुं शक्या इति ।
3. बहुभूषणानि, हाराः स्नानम्, निमज्जनम् विलेपनादिद्रव्याणि, केशाः एते सर्वेऽपि पुरुषं न अलङ्कुर्वन्ति । केवलं एका शुद्धा संस्कृता वागेव पुरुषम् अलङ्करोति । अतः तामेव सम्पादयितुं मनुष्यैः प्रयत्नः विधेयः । केयूरादिभूषणानि सर्वाण्यपि बाह्यसौन्दर्यदायकान्येव । अन्तःसौन्दर्यकारकं केवलं वाग्भूषणमेव भवति ।
4. उत्तममध्यमाधमभेदेन यथा पुरुषाः त्रिविधाः भवन्ति । तथा तेषां कार्याणां स्वरूपाण्यपि त्रिविधानि । उत्तमः पुरुषः मनस्वी विघ्नान् अविगणय्य कार्यपूर्णतां भजते । मध्यमः कार्यं प्रारभ्यापि तस्य दुष्करतामनुभवन् भग्नोद्यमः सन् कार्यात्पराङ्मुखो भवति । अधमः विघ्नसम्भवभीत्या कार्यारम्भमेव न करोति ।

5. सर्पस्य शिरसि मूल्यवत् रत्नं भवति । तथापि तस्मिन् प्राणान्तकं विषं भवतीति सर्पः भयङ्करः । अतः वयं सर्पं दूरे स्थापयामः । एवमेव महत्त्वपूर्णविद्या कस्यचित् समीपे भवति चेदपि प्राणान्तकाः नीचाः गुणाः भवन्तीति हेतोः सः दुर्जनः भयङ्करः । अतः सोऽपि दूरे स्थापनीयः एव ।
6. सज्जनानां स्वभावसिद्धोऽयं गुणः यत् ते दत्त्वा आत्मानं न कीर्तयन्ति गृहागतान् सत्कुर्वन्ति । स्वकृतं परस्योपकारं क्वचिदपि न प्रकाशयन्ति । परकृतं स्वस्योपकारं सर्वतः प्रकाशयन्ति । सम्पत्तौ गर्वाभिभूताः न भवन्ति । परेषां सच्चरितानि च सादरं वर्णयन्तीति ।
7. प्रातःकालीना छाया सुदीर्घा भवति । मध्याह्नपर्यन्तं क्रमशः ह्रस्वा भवति । मध्याह्नकालीना छाया ह्रस्वा भवति । सायंकालपर्यन्तं क्रमशः दीर्घा भवति । एवमेव दुर्जनयोः मध्ये मैत्री प्रारम्भसमये गहना भवति । काले गच्छति सति शिथिला भवति । सज्जनयोः मध्ये मैत्री चेत् आरम्भे साधारणा भवति । काले गच्छति सति विशिष्टा भवति ।
8. नीतिविदः निन्दां कुर्वन्तु अथवा स्तुवन्तु, लक्ष्मीः आगच्छतु वा स्वेच्छानुसारं गच्छतु, मृत्युः युगान्तरे वा अद्यैव समाविशतु तथापि धीराः पुरुषाः न्यायोचितात् मार्गात् एकं चरणमपि न च्यवन्ते ।
9. सज्जनाः सन्मित्रलक्षणम् एवं कथयन्ति । सन्मित्रं दुराचरणात् निवर्तयति, हितकरे कर्मणि प्रेरयति, दुष्कृतं सङ्गोप्य सुकृतं प्रकटीकरोति, विपत्तौ सहैव वसति, समयोचितं साहाय्यं करोति ।
10. फलवन्तः वृक्षाः, सजलाः मेघाः, समृद्धिशालिनः अपि सज्जनाश्च नम्राः भवन्ति । लोकोपकारः एव तेषां स्वभावसिद्धः धर्मः ।

एतानि कुर्वन्तु

I. भावावगमनम् - प्रतिस्पन्दनम्

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि विचिन्त्य वदन्तु ।

१. पाठे विद्यमानः प्रथमः श्लोकः किं बोधयति ?
२. पाठे कः श्लोकः भवद्भ्यः रोचते ? किमर्थम् ?
३. वाण्याः महत्त्वं किम् ?
४. फलवन्तः वृक्षाः कथं भवन्ति ?
५. 'सर्वदानेषु विद्यादानं प्रधानम्' इति शीर्षिकाम् आधारीकृत्य चर्चा कुर्वन्तु ।

आ. अधः दत्तानि वाक्यानि पठित्वा रेखाङ्कितपदानि पाठाधारेण शुद्धीकुर्वन्तु ।

१. अधिगतपरमार्थान् पामरान् माऽवमंस्थाः ।
२. सततं वेषभूषणं भूषणम् ।

३. प्रारब्धमुत्तमजनाः न स्वीकुर्वन्ति ।

४. सन्मित्रलक्षणमिदं प्रवदन्ति सर्पः ।

इ. अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । तेषां समानार्थकवाक्यानि पाठे अन्विष्य लिखन्तु ।

१. पण्डितानाम् अपमानं न कुर्वन्तु ।

२. वृक्षाः फलयुक्ताः सन्तोऽपि नम्राः भवन्ति ।

३. उत्तमाः आरब्धं कर्म न परित्यजन्ति ।

४. विद्यावानपि दुर्जनः त्याज्यः ।

५. सज्जनदुर्जनमैत्री द्विविधा ।

ई. पाठं पठित्वा रिक्तस्थानानि पूरयन्तु ।

१. न भवति विसतन्तुर्वारणं ।

२. समलङ्करोति पुरुषम् ।

३. प्रारभ्यते न खलु नीचैः ।

४. स्वभाव एवैष ।

५. भवन्ति नम्राः फलोद्गमैः ।

उ. श्लोकं पठित्वा रेखाङ्कितपदानां प्रश्नवाचकशब्दान् लिखन्तु ।

विद्या नाम नरस्य रूपमधिकं प्रच्छन्नगुप्तं धनं

विद्या भोगकरी यशस्सुखकरी विद्या गुरुणां गुरुः ।

विद्या बन्धुजनो विदेशगमने विद्या परा देवता

विद्या राजसु पूज्यते न हि धनं विद्या विहीनः पशुः ॥

उदा - विद्या नाम नरस्य रूपम् - किम् ?

१. विद्या यशः सुखकरी अस्ति ।

२. विदेशगमने विद्या बन्धुः अस्ति ।

३. विद्या गुरुणां गुरुः ।

४. विद्याविहीनः पशुः भवति ।

ऊ. पाठं पठित्वा अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

१. अपहर्ता काम् अपहर्तुं न शक्नोति ?
२. सततं भूषणम् किम् ?
३. नीचैः किमर्थं कार्यं न प्रारभ्यते ?
४. कीदृशाः तरवः नम्राः भवन्ति ?
५. के न्याय्यपथात् न प्रविचलन्ति ?

II. भावव्यक्तीकरणम् - सर्जनात्मकता

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां लघुसमाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. “छायेव मैत्री” इति कवेः अभिप्रायं भवान् समर्थयति वा ? कथम् ?
२. “पण्डितान् माऽवमंस्था” इति कविना उक्तम् । किमर्थम् ?
३. “विद्यावानपि दुर्जनः त्यक्तव्यः।” विवृणुत ।
४. “विद्या अनिर्वचनीयं हितं ददाति ।” विवृणुत ।

आ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

१. सन्मित्रेण जायमानाः लाभाः के ?
२. पुरुषं केयूरादिकं किमर्थं न भूषयति ? समर्थयतु ।
३. वृक्षैः किं प्राप्तुं शक्यते ?

इ. सर्जनात्मकतया समाधानानि लिखन्तु ।

भवतः मित्रं शेखरः पाठशालां प्रति न आगच्छति । सः भवता अध्यापकस्य सविधे नीतः । अध्यापकः विद्यायाः प्राधान्यमुक्त्वा “भवान् विद्याभ्यासम् अनुवर्तयतु । श्वः आरभ्य विद्यालयम् आगच्छतु” इत्युक्तवान् । शेखरः भवन्तं सर्वं वृत्तान्तं श्रावितवान् । शेखरस्य वचनम् आधारीकृत्य निबन्धं लिखन्तु ।

ई. अधः दत्तं परिच्छेदं संस्कृतभाषया अनुवदन्तु ।

శ్రీకృష్ణదేవరాయలు గొప్ప చక్రవర్తి. విజయనగర సామ్రాజ్యాన్ని పరిపాలించినవాడు. కవి పండిత పోషకుడు. అతని ఆస్థానములో అష్టదిగ్గజములు అనుపేరుతో ఎనమండుగురు కవులు ఉండేవారు. వారు వారి రచనల ద్వారా ప్రఖ్యాతిని పొందారు. రాయలు గొప్ప ఆంధ్రభాషాపోషకుడు. మంచి కవి కూడా.

उ. प्रशंसात्मकतया प्रतिस्पन्दनं कुर्वन्तु ।

पण्डिताः सर्वे सर्वत्र पूजनीयाः । ते साहित्याभिवर्धकाः पोषकाश्च भवन्ति ।
अस्मिन् विषये मित्राय पत्रं लिखन्तु ।

III. भाषांशाः

१. पदजालाभिवृद्धिः

अ. कोष्ठकस्थपदानि उपयुज्य रिक्तस्थानानि पूरयन्तु ।

धियः महात्मनाम् पुण्याय मलिनाः जरामरणजम् गुणाः

१. मनस्येकं वचस्येकं कर्मण्येकं
२. प्रायः समापन्नविपत्तिकाले अपि पुंसां भवन्ति ।
३. परोपकारः पापाय परपीडनम् ।
४. कवीश्वराणां यशःकाये भयं नास्ति ।
५. सर्वे काञ्चनमाश्रयन्ति ।

आ. अधः दत्तानां पदानां समानार्थकपदानि श्लोकेषु अन्विष्य तानि उपयुज्य सम्पूर्णं वाक्यं लिखन्तु ।

उदा - कुसुमम् = पुष्पम् - पुष्पं रमणीयं भवति ।

१. कमलनालसूत्रम्
२. गजः
३. आभरणानि
४. सदा
५. त्याज्यः

इ. अधः निर्दिष्टानां पदानां विरुद्धार्थकपदानि ज्ञात्वा उदाहरणानुसारं वाक्यानि लिखन्तु ।

- पण्डितः × पामरः - पण्डितः पुरस्कारं प्राप्नोति, पामरः तिरस्कारं प्राप्नोति ।
लघु × - तृणं लघु भवति ।
नीचः ×- नीचः दुष्कर्माणि करोति ।
दुर्जनः ×- दुर्जनः सर्वदा दण्डनीयः ।
मैत्री ×- सत्पुरुषमैत्री आनन्दं जनयति ।

2. व्याकरणांशाः

अ. सन्धिं कुर्वन्तु - सन्धिनाम निर्दिशन्तु ।

१. सर्वदा	+	अपि
२. कल्पान्तेषु	+	अपि
३. कः	+	ते
४. मा	+	अवमंस्थाः
५. वाक्	+	भूषणम्
६. छाया	+	इव
७. नव	+	अम्बुभिः
८. यथा	+	इष्टम्
९. अद्य	+	एव

आ. विसन्धिं कुर्वन्तु - सन्धिनाम निर्दिशन्तु ।

१. परमार्थान्	६. परार्धभिन्ना
२. नैव	७. फलोद्गमैः
३. वाण्येका	८. परोपकारिणाम्
४. पुनरपि	९. युगान्तरे
५. अलङ्कृतोऽपि	

इ. अधः दत्तं परिच्छेदं पठन्तु ।

त्रिमूर्तिषु एकः परमशिवः । कण्ठेकालः, विषकण्ठः, नागभूषणः, गङ्गाभार्यः, चन्द्रमौलिः इति तस्य बहुनामानि सन्ति । तस्य भार्या पार्वती । गजाननः, षडाननः च द्वौ पुत्रौ ।

अस्मिन् परिच्छेदे कण्ठेकालः इति समस्तपदस्य कण्ठे कालः यस्यास्ति सः इति विग्रहवाक्यम् भवति ।

प्रस्तुतपदार्थात् अन्यपदार्थप्राधान्यं यत्रास्ति स 'बहुव्रीहिसमासः' । अन्यसमस्तपदानि तेषां विग्रहवाक्यानि च अवगच्छन्तु ।

समस्तपदानि

१. विषकण्ठः
२. नागभूषणः

विग्रहवाक्यानि

- विषं कण्ठे यस्य सः
- नागः भूषणं यस्य सः

३. गङ्गाभार्यः	गङ्गा भार्या यस्य सः
४. चन्द्रमौलिः	चन्द्रः मौलौ यस्य सः
५. गजाननः	गजस्य आननमिव आननं यस्य सः
६. षडाननः	षट् आननानि यस्य सः

ई. कानिचन समस्तपदानि, तेषां विग्रहवाक्यानि जानन्तु ।

१. शूलपाणिः	-	शूलं पाणौ यस्य सः
२. वृक्षारूढः	-	वृक्षम् आरूढः यः सः
३. चन्द्रमुखी	-	चन्द्र इव मुखं यस्याः सा
४. पतितपर्णः	-	पतितानि पर्णानि यस्मात् सः

उ. उपरि दत्तानि उदाहरणानि अनुसृत्य विग्रहवाक्यानि लिखन्तु।

१. पीताम्बरः
२. कृष्णवर्णः
३. गदापाणिः
४. दशाननः

ऊ. अधः दत्तम् अनुच्छेदं पठित्वा बहुव्रीहिसमासपदानि चित्वा विग्रहवाक्यानि लिखन्तु ।

एकदा सिद्धार्थः विहाराय नगरम् अगच्छत् । तत्र सः एकं क्षीणदृष्टिं नरम् अपश्यत् । ततः एकं जीर्णाम्बरं वृद्धम् अपश्यत् । अन्ते एकः विगतप्राणः नरः दृष्टः । ततः विरक्तः सः बुद्धः अभवत् ।

समस्तपदम्

विग्रहवाक्यम्

- १.
- २.
- ३.
- ४.

ऋ) अवगच्छन्तु - लिखन्तु ।

समस्तपदम्

विग्रहवाक्यानि

१. वृषभारूढः
२.	पीतं दुग्धं येन सः
३. आरूढवृक्षः
४. पाण्मातुरः
५.	कृतः अभिषेकः यस्य सः
६.	चक्रं पाणौ यस्य सः

परियोजनाकार्यम्

पाठस्य आधारेण भवद्भिः अनेकानि सुभाषितानि ज्ञातानि । तत्समानभावात्मकानि कानिचन पद्यानि सुमतीकृष्णादिशतकेभ्यः सङ्गृह्यन्तु । कक्ष्यायां श्रावयन्तु ।

विषयविस्तरः

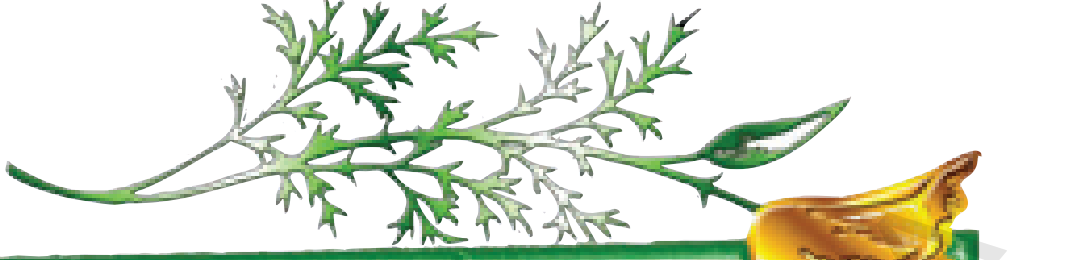
वेदाङ्गानां महत्त्वम्

छन्दः पादौ तु वेदस्य - हस्तौ कल्पोऽथ कल्प्यते ।
ज्योतिषामयनं चक्षुः - निरुक्तं श्रोत्रमुच्यते ।
शिक्षा घ्राणं तु वेदस्य - मुखं व्याकरणं स्मृतम् ।
एतत्साङ्गम् अधीत्यैव - ब्रह्मलोके महीयते ॥ इति ॥

निम्नमनुसरति सलिलं विधिलिखितं बुद्धिरनुसरति ।

गद्यभागः

चतुर्दशविद्याः

अङ्गानि वेदाश्चत्वारो मीमांसा न्यायविस्तरः
धर्मशास्त्रं पुराणञ्च विद्याह्येताश्चतुर्दश ॥

चत्वारो वेदाः - ऋक् - यजु - साम - अथर्वणाः ।

षट् वेदाङ्गानि - शिक्षा - व्याकरणम् - छन्दः - निरुक्तम् -
ज्योतिषम् - कल्पश्चेति ।

मीमांसाशास्त्रम् , न्यायशास्त्रम्, धर्मशास्त्रम् पुराणञ्च

आहत्य चतुर्दशविद्याः इति प्रकीर्त्यन्ते ।

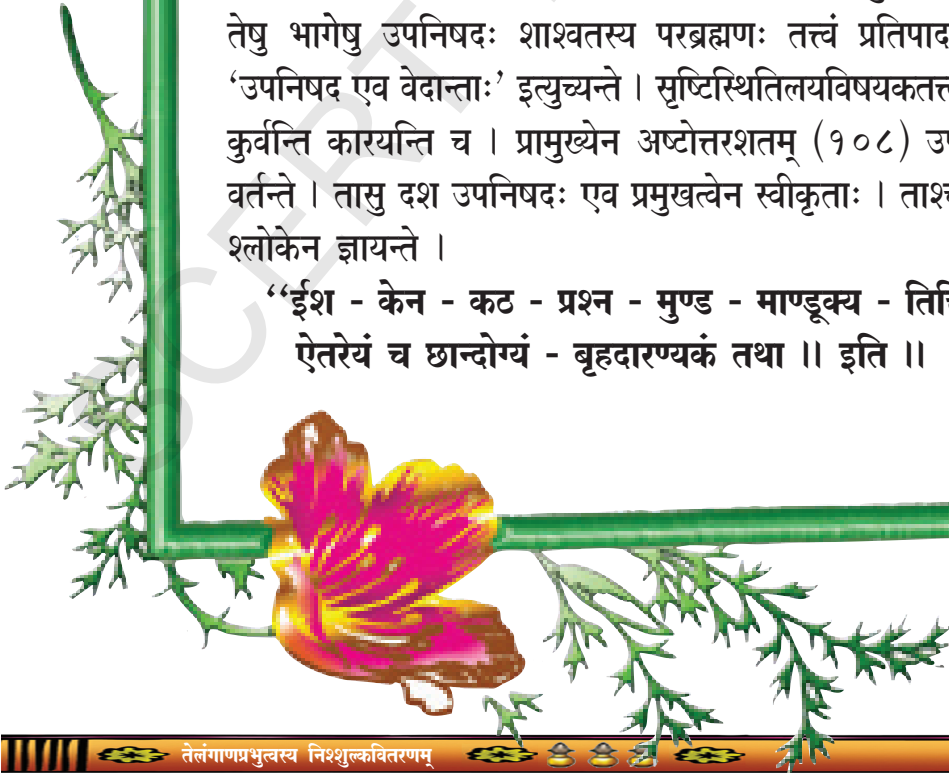
चतुर्दशविद्यापारङ्गतः यः सुकृती भवति सः साक्षात्
महर्षिरेव ।

उपनिषदः

वेदाः संहिता - ब्राह्मण - आरण्यक - उपनिषद्भागैः चतुर्धा विभक्ताः।
तेषु भागेषु उपनिषदः शाश्वतस्य परब्रह्मणः तत्त्वं प्रतिपादयन्ति ।
'उपनिषद एव वेदान्ताः' इत्युच्यन्ते । सृष्टिस्थितिलयविषयकतत्त्वचिन्तनं
कुर्वन्ति कारयन्ति च । प्रामुख्येन अष्टोत्तरशतम् (१०८) उपनिषदः
वर्तन्ते । तासु दश उपनिषदः एव प्रमुखत्वेन स्वीकृताः । ताश्च अनेन
श्लोकेन ज्ञायन्ते ।

“ईश - केन - कठ - प्रश्न - मुण्ड - माण्डूक्य - तित्तिरिः ।

ऐतरेयं च छान्दोग्यं - बृहदारण्यकं तथा ॥ इति ॥

१. शब्दमात्रान्न भेतव्यम्

पठन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

- आचार्यः - छात्राः ! अस्मासु हासः, भयम्, शोकः इत्यादयः कथं सम्भवन्ति ?
रुक्मिणी - आचार्य ! आनन्ददायकविषयस्य श्रवणेन दर्शनेन च मनसि हासः जायते ।
चन्दना - मनसि यदा उद्वेगः भवति, तदा भयम् उद्भवति ।
आचार्यः - तादृशः उद्वेगः कथं सम्भवति ?
श्रीरामः - हठात्, शब्दश्रवणेन, दुर्घटनादेः श्रवणेन दर्शनेन च ।
आचार्यः - तर्हि शब्दश्रवणात् भयं भवति खलु ! तादृशीं कथामेकां पठामः ।
छात्राः - अवश्यं महोदय !

प्रश्नाः ?

1. देहबलबुद्धिबलयोः मध्ये किं महत् ?
2. अनालोच्य न कर्तव्यम् इति किमर्थं वदन्ति ?
3. सर्वदा का युक्ता भवति ?

उद्देश्यम्

- * सम्यगालोच्य स्वीक्रियमाणः निर्णयः एव सत्फलं ददाति । अतः निर्णयस्वीकरणे विमर्शनम् आवश्यकम् इति अभिबोधनम् ।
- * छात्रेषु व्यक्तित्वविकासवर्धनम् ।

छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चां कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चां कृत्वा अवगमनम् अभिवर्धयन्तु ।

अस्ति श्रीपर्वते 'ब्रह्मपुरं' नाम किञ्चन नगरम् । तस्य श्रीपर्वतस्य शिखरप्रदेशे घण्टाकर्णः नाम कश्चन राक्षसः निवसतीति किंवदन्ती आसीत् ।

कदाचित् केचन नगरजनाः तेन मार्गेण गच्छन्तः मानवस्य खण्डिताङ्गं मृतकलेबरमपश्यन् । ते विस्मिताः भीताः दुःखिताश्च सन्तः एवमचिन्तयन् "किमेतत् ? भयङ्करं दृश्यते ! प्रतिक्षणं घण्टारवश्च श्रूयते । स राक्षसः घण्टाकर्णः कुपितस्सन् मनुष्यान् खादति घण्टाञ्च वादयति । अतः इतः वयं शीघ्रं पलायनं कुर्मः इति । ततः ते पलायनं कृत्वा नगरजनान् सर्वानपि एतां घटनामवदन् । नगरजनाः भीताः सन्तः सर्वे नगरं त्यक्तुं इच्छन्ति स्म । अत एवोक्तम् ।

“गतानुगतिको लोकः न लोकः पारमार्थिकः” इति ।

तदा नगरस्य राजा चिन्ताकुलः सन् एवम् उदघोषयत् "यः घण्टाकर्णं मारयिष्यति, तस्मै विपुलं सुवर्णं दास्यामि" इति ।

तस्मिन्नेव नगरे कराला नाम साहसिका, चतुरा स्त्री एवमचिन्तयत् -

शब्दमात्रान्न भेतव्यं विज्ञेयं शब्दकारणम् ।

वैशद्येन सुविज्ञाय प्रतीकारो विचिन्त्यताम् ॥

एकस्मिन् दिने सा वनं गतवती । वने कञ्चित् कालम् उषित्वा प्रत्यागमनसमये सा एकां घण्टाम् अनीतवती ।

नगरजनाः तस्याः समीपे विद्यमानां घण्टां दृष्ट्वा "कराला घण्टाकर्णं मारितवतीति" अचिन्तयन् । तदा सा राज्ञः सभायाम् एवमवोचत् "राजन् श्रीपर्वते घण्टाकर्णः नाम राक्षसः नास्ति । तत्र कस्यचन मानवस्य कलेबरं विद्यते । स नरः चोरः । सः कदाचित् घण्टां चोरयित्वा गच्छन् व्याघ्रेण भक्षितः स्यात् । तस्य हस्तगलितां घण्टां केचन वानराः लीलया वृक्षशाखायाम् अबध्नन् । वृक्षेषु वानराणां क्रीडनसमये घण्टारवः भवति । स एव रवः जनैः श्रुतः।

अहं तु वनं गत्वा वानरेभ्यः फलानि विक्रीर्णवती । यदा वानराः फलखादने निमग्नाः, तदाहं घण्टां स्वीकृत्य प्रत्यागतवती । अतः घण्टाकर्णः नाम राक्षसः अस्तीति प्रवादमात्रम्” इति । तदा स राजा तां सम्मानितवान् ।

“उपायेन हि यच्छक्यं न तच्छक्यं पराक्रमैः”

कविपरिचयः

अतिप्राचीनस्य पञ्चतन्त्रस्य आधारेण अनेके नीतिबोधकाः ग्रन्थाः रचिताः सन्ति । तेषु अन्यतमः हितोपदेशः । अस्य कर्ता नारायणपण्डितः वङ्गदेशीयः । अस्य कालः क्री.श. 1000 - 1300 मध्ये इति विमर्शकाः अभिप्रयन्ति । अस्मिन् हितोपदेशे मित्रलाभः, मित्रभेदः, सन्धिः, विग्रहः च इति चत्वारः विभागाः विद्यन्ते ।

गद्यपद्यात्मकरूपेण हितोपदेशरचना अस्ति । प्रस्तुतकथायाः आधारः स एव हितोपदेशः।

एतानि कुर्वन्तु

I. भावावगमनम् - प्रतिस्पन्दनम्

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि विचिन्त्य वदन्तु ।

१. देहबलं महत् वा ? बुद्धिबलं महत् वा ? इति अंशमुद्दिश्य समूहद्वये छात्राः उपविश्य चर्चा कुर्वन्तु ।

२. ‘साहसं धीरगुणः’ इत्यंशं निरूपयन्तः वदन्तु ।

३. आलोच्य करणेन कार्याणि कथं भवन्ति, अनालोच्य करणेन कथं भवन्ति इति विषयं मनसि निधाय द्वयोः छात्रयोः प्रथमः एकमंशं समर्थयन्, द्वितीयः अन्यमंशं समर्थयन् वदताम् ।

आ. पाठेऽस्मिन् क्त्वाप्रत्ययान्तानि पदानि चित्वा लिखन्तु ।

इ. अधः दत्तानां वाक्यानां समानार्थकवाक्यानि पाठे अन्विष्य लिखन्तु ।

१. केवलशब्दश्रवणमात्रेण न भेतव्यम् ।

२. सम्यक् परीक्ष्य किं कर्तव्यमिति आलोचनीयम् ।

३. यः जनः घण्टाकर्णं मारयिष्यति तस्मै कनकं दास्यामि ।

४. राक्षसेन भीताः जनाः नगरं विहाय अगच्छन् ।

ई. अधः दत्तानि वाक्यानि सन्दर्भानुसारं क्रमेण पुनः लिखन्तु ।

१. प्रतिक्षणं घण्टारावः श्रूयते ।
२. कराला नाम साहसिका चतुरा स्त्री अचिन्तयत् ।
३. श्रीपर्वते घण्टाकर्णः नाम राक्षसः नास्ति ।
४. श्रीपर्वते ब्रह्मपुरं नाम नगरमस्ति ।
५. कराला एकां घण्टाम् आनीतवती ।
६. यः घण्टाकर्णं वधिष्यति तस्मै सुवर्णं यच्छामि इति राजा अवदत् ।
७. एकस्मिन् दिने सा वनं गतवती ।

उ. अधः दत्तं गद्यांशं पठित्वा प्रश्नानामुत्तराणि लिखन्तु ।

ग्रीष्मकालः सुखदस्य वसन्तकालस्य पश्चात् आगच्छति । ग्रीष्मकाले सूर्यस्य आतपः प्रखरः भवति । मानवाः पशुपक्षिणः, वृक्षाः चापि प्रखरतापेन व्याकुलाः भवन्ति । केचित् जनाः विहाराय पर्वतस्थलं गच्छन्ति । केचित् गृहे वातानुकूलितेषु तिष्ठन्ति । नद्यः सरोवराः तडागाः च शुष्यन्ति । सर्वत्र जलस्य अभावः दृश्यते । परं यदि ग्रीष्मकालस्य प्रचण्डः तापः न स्यात् तर्हि मेघाः कथं भविष्यन्ति ? मेघान् विना कुतः वृष्टिः ? ग्रीष्मकालस्य प्रभावात् एव वर्षर्तुः आगच्छति । ग्रीष्मकाले गुल्मोहरवृक्षेषु रक्तानि पुष्पाणि अतीव शोभन्ते । मल्लिकामालतीत्यादिषु लतापादपेषु सुगन्धमयानि श्वेतानि पुष्पाणि विकसन्ति ।

१. ग्रीष्मकालः कस्य कालस्य पश्चात् आगच्छति ?
२. जनाः किमर्थं पर्वतस्थलेषु गच्छन्ति ?
३. ग्रीष्मकाले कस्य अभावः दृश्यते ?
४. केषु वृक्षेषु रक्तानि पुष्पाणि ग्रीष्मकाले आगच्छन्ति ?
५. श्वेतानि पुष्पाणि कुत्र विकसन्ति ?

ऊ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि पाठमाधारीकृत्य लिखन्तु ।

१. श्रीपर्वते श्रूयमाणा किंवदन्ती का ?
२. नगरजनाः किमर्थं भीताः ?
३. राजा किमुक्तवान् ?
४. कराला किं चिन्तितवती ?
५. कराला राजानं प्रति किमुक्तवती ?

II. भावव्यक्तीकरणम् - सर्जनात्मकता

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां लघुसमाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. “शब्दमात्रान्न भेतव्यम्” इति किमर्थं वदन्ति ?
२. क्रियाशीलाः कथं स्वकार्यं निर्वहन्ति ?
३. बुद्धिबलदेहबलयोः भेदः कः ?
४. “मनो बलीयः खलु देहशक्तेः” इति अंशं भवान् कथं समर्थयति ?
५. करालावत् बुद्धिबलेन भवद्भिः कृतं कार्यमेकं स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

आ. अधः दत्तयोः प्रश्नयोः समाधाने निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

१. पाठस्य सारांशं स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।
२. “बुद्धिरेव गरीयसी” इति अंशमुद्दिश्य निबन्धं लिखन्तु ।

इ. सर्जनात्मकतया समाधानानि लिखन्तु ।

- १.. पराक्रमेण अशक्यमपि कार्यम् उपायेन शक्यं भवति इति उदाहरणपूर्वकं निरूपयन् मित्रं प्रति पत्रं लिखन्तु ।
२. अधः दत्तं परिच्छेदं संस्कृतभाषया अनुवदन्तु ।

ఒక వృద్ధుడు ఉండేవాడు. అతనికి ఆకలి వేసింది. దగ్గరలోనే ఒక మామిడి చెట్టు ఉన్నది. ముసలివాడు ఆ చెట్టు దగ్గరకు వెళ్ళాడు. చెట్టుపైన చాల పండ్లను చూచాడు. అతడు ఆలోచించాడు. నేను ముసలివాడను నా శరీరంలో శక్తి లేదు. చెట్టు ఎత్తుగా ఉన్నది ఎలా పైకి వెళ్ళగలను? ఎలా పండ్లను కోయగలను? అని అనుకున్నాడు. చెట్టుపైన కోతులు ఉన్నాయి. ముసలివాడు ఒక ఉపాయం ఆలోచించాడు. అతడు రాళ్ళను తీసుకొని కోతులపై విసిరాడు కోతులు కోపించాయి. అవి పండ్లను విసిరాయి. ముసలివాడు ఆ పండ్లను తీసుకొని సంతోషంగా తిన్నాడు.

ई. प्रशंसात्मकतया प्रतिस्पन्दनं कुर्वन्तु ।

भवतः कक्ष्यायां करालासदृशाः बुद्धिमन्तः / धैर्यवन्तः भवन्ति चेत् तान् अधिकृत्य वदन्तु ।

III. भाषांशाः

१. पदाजालाभिवृद्धिः

अ. भिन्नप्रकृतिकं पदं रेखाङ्कितं कुर्वन्तु ।

१. अद्य, एकम्, तदा, नूनम्
२. तस्य, तम्, तया, तस्मिन्

३. बुद्धिमान्, उक्तवान्, पठितवान्, अपसारितवान्
४. उत्थाय, विहस्य, आगमनाय, निवार्य
५. पिता, पुत्रः, पुत्री, सखा

आ. उदाहरणमनुसृत्य रिक्तस्थानानि पूर्यन्तु ।

- उदा - सः पुरस्कारम् आप्नोति । (आप्)
त्वं पुरस्कारम् आप्नोषि । (आप्)
अहं पुरस्कारम् आप्नोमि । (आप्)
१. सः कथां (श्रु)
त्वं कथां (श्रु)
अहं कथां (श्रु)
२. सः वक्तुं (शक्)
त्वं वक्तुं (शक्)
अहं वक्तुं (शक्)
३. सः पुष्पाणि (चिञ्)
त्वं पुष्पाणि (चिञ्)
अहं पुष्पाणि (चिञ्)

इ. मञ्जूषायां दत्तानां पदानां साहाय्येन अधः दत्तम् अनुच्छेदं पूर्यन्तु ।

तापः	सुखकरः	हरति	भ्रमणाय
उद्यानेषु	आम्रवृक्षे	वसन्तकालः	शीतकालस्य

..... शीतकालस्य पश्चात् आगच्छति । अधुना तीव्रं शैत्यं नास्ति । ग्रीष्मकालस्य तीव्रः अपि नास्ति । पुष्पाणां शोभा चित्तं । जनाः गच्छन्ति । कोकिलः मधुरं कूजति । एषः कालः अति भवति ।

2. व्याकरणांशः

अ. अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । सन्धिपदानि परिशीलयन्तु ।

१. डोलायां शिशुश्शेते ।
२. सीता, रामः लक्ष्मणश्च वनं गतवन्तः ।

३. भीमः शक्तियुक्तः अन्यच्च युक्तियुक्तः ।

४. भगवज्ज्योतिः सर्वदा सर्वत्र प्रकाशते ।

आ. उपरि दत्तेषु वाक्येषु रेखाङ्कितानां सन्धिपदानां विवरणम् अवगच्छन्तु ।

१. शिशुश्शेते = शिशुस् + शेते (स् + श् = श्श)

२. लक्ष्मणश्च = लक्ष्मणस् + च (स् + च् = च्च)

३. अन्यच्च = अन्यत् + च (त् + च् = च्च)

४. भगवज्ज्योतिः = भगवद् + ज्योतिः (द् + ज् = ज्ज)

उपरितनेषु उदाहरणेषु

१. सकारस्य शकारयोगे सकारस्य स्थाने “श” वर्णः आगतः ।

२. सकारस्य चकारयोगे सकारस्य स्थाने “श” वर्णः आगतः ।

३. तकारस्य चकारयोगे तकारस्य स्थाने “च” वर्णः आगतः ।

४. दकारस्य जकारयोगे दकारस्य स्थाने “ज” वर्णः आगतः ।

सकारस्य शकार-चवर्गाभ्यां योगे सकारस्य शकारः तवर्गस्य शकारचवर्गाभ्यां योगे तवर्गस्य क्रमात् चवर्गः आदेशो भवति ।

अयं **श्रुत्वसन्धिः** इत्युच्यते ।

सूत्रम् - स्तोः श्चुना श्चुः ।

इ. अधः दत्तेषु उदाहरणेषु सूत्रार्थस्य समन्वयम् अवगच्छन्तु ।

(१) स + (श् / चवर्गः) = श्

मनस् + चञ्चलम् = मन + श् + चञ्चलम् = मनश्चञ्चलम् । (स् = श्)

रामस् + छात्रः = राम + श् + छात्रः = रामश्छात्रः । (स् = श्)

(२) तवर्गः + (श / चवर्गः) = चवर्गः

भगवत् + शक्तिः = भगव + च् + शक्तिः = भगवच्चक्तिः (त् = च्)

सत् + चित् = स + च् + चित् = सच्चित् (त् = च्)

सुहृद् + जगाम = सुहृ + ज् + जगाम = सुहृज्जगाम (द् = ज्)

(३) चवर्गः + तवर्गः = चवर्गः

यज् + नः = यज् + ज् + अः = यज्ञः (न् = ज्)

याच् + ना = याच् + ज् + आ = याञ्चा (न् = ज्)

इ. अधः दत्तानि सन्धिकार्याणि कुर्वन्तु ।

क. सन्धिं कुर्वन्तु ।

१. हरिस् + शेते =
२. सत् + चिद्रूपम् =
३. बृहत् + छत्रम् =
४. तपस् + चर्या =
५. दुःखिताः + च =
६. घण्टारवः + च =

ख. विसन्धिं कुर्वन्तु ।

१. रामश्च =
२. तज्ज्वलति =
३. रामश्चिनोति =
४. बृहच्छिद्रम् =
५. उज्ज्वलनम् =
६. कश्चन =

परियोजनाकार्यम्

“बुद्धिरेव गरीयसी” - एतादृशानि वाक्यानि लिखित्वा पाठशालायां
तत्र तत्र स्थापयित्वा दर्शयन्तु ।

अलिरनुसरति परिमलं लक्ष्मीरनुसरति नयगुणसमृद्धिम् ।

२. क्रीडायाम् आनन्दः

चित्रं पश्यन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

प्रश्नाः ?

1. चित्रे का अस्ति ? सा कथं वर्तते ?
2. क्रीडासु पराजये प्राप्ते सति का अनुभूतिः जायते ?
3. क्रीडासु जये प्राप्ते सति का अनुभूतिः जायते ?

नेपथ्यम्

- ★ क्रीडाः अस्मान् बहूपकुर्वन्ति । क्रीडया शारीरिकविकासेन सह मनः प्रमोदः अपि जायते । क्रीडासु विजये प्राप्ते सति अत्युत्साहः, पराजये प्राप्ते च सति निरुत्साहः न जायेत । तदैव वास्तविकः आनन्दः सम्पद्यते । यथाकथञ्चित् जयः प्राप्तव्यः इति धिया ये क्रीडन्ति ते वास्तविकमानन्दं नाप्नुवन्ति । ईदृशाः भावाः क्रीडाभावनायाः विघातकाः एव । अतः क्रीडासु केन यत्नेन आनन्दलाभः स्यात् इति ज्ञापयितुम् एव एष पाठः । एषा कथा “आनन्दम्” इति पुस्तकात् सङ्गृहीता । अस्याः कथाकारः “दासरि वेङ्कटरमणमहोदयः”।

छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चा कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चा कृत्वा अवगमनम् अभिवर्धयन्तु ।

सुवर्णगिरेः पालकः रत्नपालः । तस्य चतुरङ्गक्रीडायां महती प्रीतिरासीत् । सः प्रायशः सभाप्रमुखैः सह एनां क्रीडां खेलति स्म । सर्वदा क्रीडायां रत्नपालस्यैव विजयः सुनिश्चितः आसीत् । सः विजयः तं बहु रञ्जयति स्म ।

एकदा सचिवः सुदामा राजानं पराजितवान् । तदा सर्वदा जयं प्राप्तवतः रत्नपालस्य मुखं क्रोधेन विवर्णमभूत् । सः महता क्रोधेन चतुरङ्गफलकं विक्षिप्य अन्तःपुरम् प्रविवेश ।

राज्ञः ईदृशं व्यवहारं दृष्ट्वा सुदामा चकितः आसीत् ।

परस्मिन् दिने रत्नपालः सुदामानम् आहूय स्वदुर्व्यवहारविषये क्षमां याचितवान् । ततः पुनः क्रीडाम् आरब्धवान् । इदानीन्तनक्रीडायां रत्नपालः एव विजेता अभवत् । तेन तस्य मुखं विकसितम् । परम् अनन्तरक्रीडा सुदाम्ना जिता । तदा राजा वेगवन्तं क्रोधं मनसि रुन्धन् झटिति उत्थाय अन्तःपुरं प्रविष्टवान् ।

तस्मात् दिवसात् प्रत्यहं सुदामा एव विजेता भवति स्म । तेन पराजयेन राजा शोकसमुद्रे निमग्नः अभवत् । राजकार्येषु अपि तस्य मनो न रमते स्म । राज्ञः पराजयशोकविषयं सुदामा ज्ञातवान् ।

अतः परस्मिन् दिवसे सुदामा पराजितः । तेन राज्ञः मुखमण्डलं कान्तियुक्तमभूत् । तत् दृष्ट्वा सुदामा आनन्दितः । ततः स्वजयापेक्षयाऽपि राज्ञः सन्तोषाय सः प्रतिदिनं पराजयं प्राप्तुम् आरब्धवान् ।

अधुना प्रत्येकस्यां क्रीडायां रत्नपालः जयं प्राप्नोति स्म । परं सः पूर्ववत् क्रीडायाम् आनन्दं न लभते स्म । गच्छता कालेन चतुरङ्गक्रीडायां तस्य अरुचिः जाता । अहं पूर्वमिव क्रीडायाम् आनन्दं न अनुभवामि इति उक्तवान् । एतं विषयं ज्ञात्वा सुदामा एकं युवकं राजसभाम् आनीतवान् ।

हे राजन् ! एषः विश्वनाथः । अयं चतुरङ्गक्रीडायां विख्यातः क्रीडालुः । अयं क्रीडायां निपुणः । अतः भवतां जिज्ञासाः शमयितुं समर्थः ।

विश्वनाथः राजानं प्रणम्य उक्तवान् “महाराज ! एकवारं भवान् मया सह चतुरङ्गं क्रीडतु । ततः परं भवतां शङ्काः निवारयिष्यामि” ।

तस्य निवेदनेन तयोः क्रीडा आरब्धा । प्रथमायां क्रीडायां रत्नपालः एव विजयं प्राप्तवान् । तेन राज्ञः मुखं सन्तोषेण दीप्तम् । यतः सः विख्यातं क्रीडाकारं पराजयं प्रापितवान् । परं ततः परं सर्वासु क्रीडासु विश्वनाथः एव विजयं प्राप्तवान् । रत्नपालः व्यूहप्रतिव्यूहकरणेनाऽपि पराजितः । तेन सः क्रोधेन रक्तनेत्रः सन् महता कष्टेन क्रोधं निवारयति स्म ।

अवसरं दृष्ट्वा राजाज्ञया सुदामा विश्वनाथेन सह क्रीडाम् आरब्धवान् । सः प्रथमक्रीडायामेव विश्वनाथम् सलीलं पराजयं प्रापितवान् । सुदाम्नः जयेन रत्नपालः बहु आनन्दितवान् ।

विश्वनाथः रत्नपालं दृष्ट्वा उक्तवान् महाराज ! अधुना अहं भवतां सन्देहान् निवारयितुं सिद्धः अस्मि । क्रीडालूनां क्रीडाविषयकः आनन्दः द्विप्रकारेण लभ्यते । तत्र प्रथमः विजयप्राप्तये सः यथाकथञ्चित् तीव्रेच्छावान् भवति । तेन तस्य विवेकः लुप्यते । द्वितीयः जयापजयैः अविचलितः सन् क्रीडायाम् आनन्दम् अनुभवति । परं भवान् प्रथमप्रकारकः अस्ति । अतः सचिवेन पराजितः सन् भवान् तं पराजयं जीर्णीकर्तुं न शक्तवान् । पराजितानां खेदमुखानि दृष्ट्वा आनन्दावाप्तिः भवतः स्वभावः अभवत् । परं मन्त्रिणः पराजयेऽपि भवताम् आनन्दः नास्ति यतः मन्त्रिमुखे खेदभावापेक्षया शान्तभावाः सन्ति । तत्र कारणं तु भवन्तं विजयं प्रापयितुं सः पराजयं प्राप्नोति स्म । तस्य विवरणं श्रुत्वा रत्नपालः घटनानां सत्यतां मनसि चिन्तितवान् । तस्य मनसि सन्देहः समुत्पन्नः । सः विश्वनाथम् अपृच्छत् - “प्रथमक्रीडायाम् अहं भवन्तं कथं पराजयं प्रापितवान् इति” ।

तदा स्मेरमुखः सन् विश्वनाथः अकथयत् - तदानीम् अहं भवतां क्रीडां व्यूहप्रतिव्यूहान् च श्रद्धया परिशीलयामि स्म । भवान् क्रीडायां सहजनिपुणः एव, अतः भवान् मां पराजितवान् । परं भवतः क्रीडनपद्धतिं ज्ञात्वा व्यूहात्मकतया अहं भवन्तं पराजितवान् । तान् व्यूहान् भवान् ज्ञातुम् असमर्थः अभवत् । अतः क्रमशः पराजितः । “परम् अस्माकं सचिवः भवन्तं कथं पराजितवान्” इति अपृच्छत् राजा रत्नपालः । तदा विश्वनाथः उक्तवान् - सः मम चतुरङ्गक्रीडायाः शिक्षकः । न केवलं तदेव अपि तु सः प्रत्यहं मित्रमिव क्रीडायां मां दक्षतां प्रापयति । सः नेतरः अपि तु मम जनकः एव । सः एव मां बोधितवान् यत् पराजयः एव जयस्य सोपानम् इति कथयन् विश्वनाथः स्वच्छद्मवेषम् अपाकरोत् । सः सचिवस्य सुदाम्नः पुत्रः आनन्दः एव आसीत् ।

राजा रत्नपालः आनन्दम् अभिनन्दितवान् । ततः आरभ्य पितापुत्राभ्यां सह यथासमयं राजा चतुरङ्गं क्रीडति स्म । स्वल्पकालेनैव रत्नपालः चतुरङ्गक्रीडायां नैपुण्यं प्राप्तवान् । इदानीं राजा जयापजयाभ्याम् असम्पृक्तः सन् क्रीडायां वास्तविकानन्दम् अनुभवति ।

यतः विश्वनाथः उक्तवान् आसीत् - जयापजययोः निर्लिप्ततया क्रीडायां यः आनन्दं प्राप्नोति सः वास्तविकः क्रीडकः ।

एतानि कुर्वन्तु

I. भावावगमनम् - प्रतिस्पन्दनम्

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि विचिन्त्य वदन्तु ।

1. अस्यां कथायाम् आश्चर्यकारिणी घटना का ? तस्याः विषये वदन्तु ।
2. अस्यां कथायां भवताम् आकर्षकं पात्रं किं ? किमर्थम् ?
3. राज्ञः स्थाने भवान् अस्ति चेत् किं करोति ?
4. एनां कथां स्वीयवाक्यैः वदन्तु ।

आ. अधः दत्तान् सन्दर्भान् पठन्तु । पाठ्यांशानुसारं पट्टिकायां राज्ञः प्रतिक्रियाः लिखन्तु ।

सन्दर्भः	राज्ञः प्रतिक्रियाः
1. क्रोधसमये	
2. सचिवस्य पराजये	
3. विश्वनाथस्य पराजये सचिवेन	
4. राज्ञा विश्वनाथस्य पराजये	

इ. अधः दत्तानि वाक्यानि कः, कस्मिन् च सन्दर्भे कं प्रति उक्तवान् इति लिखन्तु ।

1. अहं पूर्वमिव क्रीडायाम् आनन्दं न अनुभवामि ।
2. अपजयः एव जयस्य सोपानम् ।
3. जयापजययोः निर्लिप्ततया क्रीडायां यः आनन्दः जायते सः वास्तविकः ।

ई. अधः दत्तं गद्यांशं पठित्वा प्रश्नानामुत्तराणि लिखन्तु ।

आरोग्यमेव महाभाग्यम् । आरोग्यं नाम शरीरमनसोः प्रसन्नता एव एतदर्थम् अवश्यम् अस्माभिः क्रीडाः क्रीडनीयाः । क्रीडाभ्यः पूर्वदृष्टिः, समस्यापरिष्करणम्, व्यूहात्मकव्यवहारः, यथानुकूलं निर्णयानां स्वीकारः इत्यादिलक्षणानि अपि अभिवर्धन्ते। क्रीडाः मनुष्ये समतौल्यव्यवहारम् उत्पादयन्ति । कबड्डी, खो-खो, क्रिकेट् वालीबाल्, फुटबाल्, इत्यादिक्रीडाः मानसिकशक्त्या सह शारीरिकस्वास्थ्यसंवर्धनाय सहायिकाः भवन्ति । क्रीडाः अस्माकं जीवने एकः भागः ।

१. उपरितनानुच्छेदं किं कथयति ? तस्य शीर्षिकां लिखन्तु ।
२. क्रीडाभ्यः कीदृशानि लक्षणानि अभिवर्धन्ते ?
३. क्रीडाः किमर्थं क्रीडनीयाः ?
४. मानवः मानसिकतया - शारीरिकतया स्वस्थो भवितुं कासाञ्चन क्रीडानां नामानि लिखन्तु ।

ऊ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि पाठमाधारीकृत्य लिखन्तु ।

१. रत्नपालस्य मुखे आनन्दः किमर्थं लुप्तः ?
२. सुदामा क्रमेण किमर्थं पराजितः ?
३. विश्वनाथः कः ? सः कस्य समीपे क्रीडासु नैपुण्यानि शिक्षितवान् ?
४. क्रीडनसमये कीदृशी जागरूकता आवश्यकी ?

II भावव्यक्तीकरणम् - सर्जनात्मकता

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां लघुसमाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. क्रीडासु भवतः काः क्रीडाः इष्टतमाः ? किमर्थम् ?
२. क्रीडाभ्यः अस्माभिः शिक्ष्यमाणविषयाः के ?
३. क्रीडासु जयापजयौ सहजौ । भवता क्रीडितक्रीडायां भवत्समूहः पराजितो भवति चेत् भवान् विजितसमूहेन कथं सम्भाषते ?
४. किमपि वा भवतु जयः प्राप्तव्यः इत्यंशं प्रति भवदभिप्रायः कः ?

आ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

१. क्रीडाभ्यः जायमानानि प्रयोजनानि विवृण्वन्तु ।
२. क्रीडासु भवतः इष्टतमा क्रीडा का? सा क्रीडा कथं क्रीडनीया इति स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।
३. भवन्तः उत्तमक्रीडाकाररूपेण अभिवर्धितुं किं कुर्वन्तीति दशवाक्यानि लिखन्तु ।

इ. सर्जनात्मकतया समाधानानि लिखन्तु ।

१. राजसचिवयोः घटनां सम्भाषणरूपेण लिखन्तु ।
२. भवतां विद्यालये क्रीडाप्रतिस्पर्धाः भवन्ति । तदर्थं सन्दर्शकानाम् आह्वानाय करपत्रमेकं निर्मायताम् ।

ई. प्रशंसात्मकतया प्रतिस्पन्दनं कुर्वन्तु ।

१. भवतां विद्यालये स्थितानां क्रीडालूनां क्रीडानैपुण्यविषयिणीं चर्चां कुर्वन्तु ।
२. उत्तमक्रीडकाणां प्रशंसनं कुर्वन् एकं पत्रं लिखन्तु ।

III. भाषांशाः

1. पदजालाभिवृद्धिः

अ. अधः दत्तानि पदानि उपयुज्य स्वीयवाक्यानि लिखन्तु ।

१. अभिनन्दनम् २. व्यूहः ३. छद्मवेषः
४. नैपुण्यम् ५. विख्यातः ६. विवर्णः

आ. अधः दत्तानां पदानां समानार्थकपदानि लिखन्तु ।

१. पुत्रः २. पिता ३. गुरुः ४. आनन्दः

इ. भवन्तः बहुविधाः क्रीडाः जानन्ति । तत्र पाठशालायां गृहे च क्रीड्यमानाः क्रीडाः पट्टिकायां लिखन्तु ।

गृहक्रीडाः	पाठशालाक्रीडाः

2. व्याकरणांशाः

अ. इमं परिच्छेदं पठन्तु ।

एकः काकः बहुदूरात् आगतः । सः पिपासया पीडितः। तदर्थं नदीसमीपम् गतः ।
तेन किञ्चित् जलम् पीतम् । तेन सः तृप्तः । हंसेन तु नद्यां जलक्रीडा कृता ।
उपरितनरेखाङ्कितपदानि क्तप्रत्ययान्तपदानि । क्तप्रत्ययः त्रिषु लिङ्गेषु उपयोक्तुं
शक्यते ।

आ. उपरि दत्ते अनुच्छेदे स्थितानि कानिचन क्तप्रत्ययान्तपदानि त्रिषु लिङ्गेषु
अवगच्छन्तु ।

पुंलिङ्गः	स्त्रीलिङ्गः	नपुंसकलिङ्गः	
आगतः	आगता	आगतम्	(आ+गम् + क्त)
पीडितः	पीडिता	पीडितम्	(पीड् + क्त)
गतः	गता	गतम्	(गम् + क्त)
पीतः	पीता	पीतम्	(पा + क्त)
तृप्तः	तृप्ता	तृप्तम्	(तृप् + क्त)
कृतः	कृता	कृतम्	(कृञ् + क्त)

इ. अधः दत्तेभ्यः मूलधातुभ्यः क्तप्रत्ययं योजयित्वा त्रिषु लिङ्गेषु पदानि लिखन्तु । तानि पदानि उपयुज्य एकैकं वाक्यं लिखन्तु ।

	पुंलिङ्गः	स्त्रीलिङ्गः	नपुंसकलिङ्गः
१. भू + क्तः	भूतः	भूता	भूतम्
२. भाष् + क्तः	_____	भाषिता	_____
३. लिख् + क्तः	_____	_____	_____
४. स्था + क्तः	स्थितः	_____	_____
५. आ + नी + क्तः	_____	_____	अनीतम्
६. पठ् + क्तः	_____	_____	_____
७. कीड् + क्तः	_____	_____	_____
८. ताड् + क्तः	_____	_____	_____

ई. अधः दत्तेषु वाक्येषु क्तप्रत्ययपदानि अङ्कयन्तु ।

१. आलयात् प्रसादः आनीतः ।
२. गुरुणा पाठः पाठितः ।
३. मात्रा शिशुः लालितः ।
४. त्वया सत्यम् उक्तम् ।
५. गीतया क्रीडा क्रीडिता ।

परियोजनाकार्यम्

१. चतुरङ्गक्रीडाफलकं निर्माय प्रदर्शयन्तु ।
२. प्रमुखचतुरङ्गक्रीडालूनां चित्राणि सङ्गृह्य भित्तिपत्रे योजयन्तु ।

अकीर्तिं विनयो हन्ति हन्त्यनर्थं पराक्रमः ।

३. नाटकचक्रवर्ती भासः

चित्रं पश्यन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

भासनाटकचक्रेऽग्नौ क्षिप्ते छेकैः परीक्षितुम् ।
स्वप्नवासवदत्तस्य दाहकोऽभून्न पावकः ॥

भासनाटकानां परीक्षणाय यदा तद्रचितानि सर्वाणि नाटकानि अग्नौ प्रक्षिप्तानि तदा स्वप्नवासवदत्तेतराणि नाटकानि अग्निना दग्धानि । परं सर्वदाहकः अग्निरपि 'स्वप्नवासवदत्तनाटकं' न दग्धवान् ।

प्रश्नाः ?

1. चित्रे किं दृश्यते ?
2. कं ग्रन्थं पावकः न दग्धवान् ?
3. तस्य रचयिता कः ? तस्य विशिष्टता का ?

उद्देश्यम्

- ★ नाटकचक्रवर्तिनः भासकवेः परिचयः ।
- ★ संस्कृतनाटकानां स्वरूपस्य परिचयः ।

छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चां कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चां कृत्वा अवगमनम् अभिवर्धयन्तु ।

भासो हासः सरस्वत्या नाटकैरमृतोपमैः ।

नाट्यवाङ्मयव्योमेन्दुः शास्त्रज्योतिर्विभास्वरः ॥

संस्कृतनाटककर्तृषु आदिमः भासः। प्रसिद्धकालिदासादपि प्राचीनः। भासेन विरचितानि नाटकान्येव प्राचीनभारतीयरूपकसाहित्यस्य उदाहरणरूपेण तिष्ठन्ति । प्राचीनकाले एव एतावन्ति नाटकानि विरचितानीति असाधारणोऽयं विषयः । अस्य नाटकानि अधिकानि सन्तीति कारणेन प्राचीनकालतः अपि एतेषां 'भासनाटकचक्रम्' इति प्रसिद्धिरागता । भासस्य जन्मप्रदेशः कालः च निश्चितरूपेण वक्तुं न शक्यते ।

सूत्रधारकृतारम्भैः नाटकैर्बहुभूमिकैः ।

सपताकैर्यशो लेभे भासो देवकुलैरिव ॥

इत्थं महाकवेः बाणभट्टस्य प्रशंसानुगुणं भासः संस्कृतजगति नाटककर्तृषु प्रथितयशः । रूपकभेदेषु भासस्य सर्जनात्मकशक्तिः प्रतिभा च दृश्यते । एतादृशरूपकभेदनिर्माणसामर्थ्यम् अन्येषु कविषु न दृश्यते इति वक्तुं शक्यते । नाटकपथप्रवर्तकेषु भासः सर्वाग्रणीरिति सुकरं वक्तुम् शक्यते ।

भासनाटकेषु प्रमुखाः विशेषताः सन्ति । भाषायां सरलता, सहजशैली, वर्णनेषु यथार्थता, चरित्रचित्रणे वैयक्तिकत्वम्, घटनासंयोजने सौष्टवम् कथाप्रसङ्गस्याविच्छिन्नश्च प्रवाहः । भासः मानवीयमनोवृत्तीनां वर्णने आदर्शः । भासः भारतीयभावानां कविः । अस्य नाटकेषु भारतीयभावानां समीचीनः समन्वयः प्राप्यते । यथा - पितृभक्तिः, पातिव्रत्यम्, भ्रातृप्रेम, क्षमाशीलता त्यागादिकं च । अस्य नाटकेषु संवादाः संक्षिप्ताः प्रभावोत्पादकाश्च । उपमा - रूपक - उत्प्रेक्षा - अर्थान्तरन्यासालङ्काराणां प्रयोगः अस्य नाटकेषु विशेषतः अवाप्यते । अस्य नाटकेषु मौलिकता कल्पनावैचित्र्यं च विशेषेण उपलभ्येते । भासस्य भाषा सरला, सुबोधा, सरसा, नैसर्गिकी, रम्या सुप्रवाहा च । भासनाटकानि न केवलं पठनयोग्यानि अपि तु प्रदर्शनयोग्यानि ।

आश्चर्योऽयं विषयः यद्यपि भासः प्राचीनः तेन विरचितानि नाटकानि अपि प्राचीनानि, तथापि यावत्पर्यन्तं केरलप्रान्तीयः महापण्डितः श्री.टी. गणपतिशास्त्रिमहोदयः भासस्य त्रयोदशरूपकाणां तालपत्रप्रतीः तथैव हस्तलिखितप्रतीः प्राप्य 1912 तमे वर्षे मुद्राप्य पाठकलोकाय समर्पितवान्, तावत्पर्यन्तं भासः नाममात्रपरिचितः एव ।

सामान्यतया विश्वे सर्वे रूपककर्तारः प्रसिद्धकथाः आधारीकृत्यैव स्वरूपकनिर्माणं कुर्वन्ति । एवं रूपकरचनासम्प्रदायमनुसृत्य भासः इतिहासेभ्यः, तथा अन्यकथाभ्यः कथावस्तु स्वीकृतवान् ।

तेषां भासविरचितानि नाटकानि त्रयोदश । परिचयं प्राप्नुमः । कथावस्तु मूलाधारेण भासनाटकानि एवं विभक्तुं शक्नुमः ।

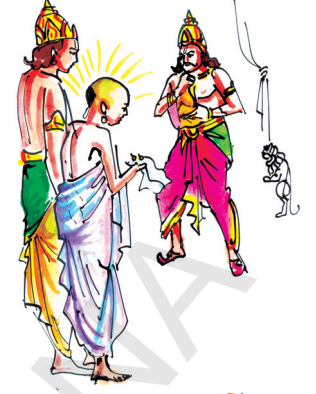
श्रीमद्रामायणस्याधारेण -

1. अभिषेकनाटकम्- किष्किन्धकाण्डात् आरभ्य युद्धकाण्डान्ता रामकथा अत्र वर्णिता ।
2. प्रतिमानाटकम् - रामवनवासात् आरभ्य रावणवधान्ता कथा वर्णिता ।

महाभारताधारेण

3. कर्णभारम् - ब्राह्मणवेषधारिणे शक्राय कर्णस्य कवचकुण्डलार्पणम् ।
4. ऊरुभङ्गम् - पाञ्चालीपरिभवप्रतिक्रियार्थं भीमेन गदायुद्धे दुर्योधनस्य ऊरुभञ्जनम् अत्र वर्णितमस्ति।
5. दूतवाक्यम् - महाभारतयुद्धात् पूर्वं पाण्डवार्थं दुर्योधनसंसदि श्रीकृष्णस्य दूतत्वेन गमनं प्रयत्नवैफल्यं च अत्र वर्णितमस्ति ।
6. पाञ्चरात्रम् - यज्ञान्ते द्रोणः दक्षिणारूपेण पाण्डवेभ्यः राज्यार्थं दुर्योधनं ययाचे । पञ्चरात्राभ्यन्तरे पाण्डवानाम् उदन्तः उपलभ्यते चेत् राज्यार्थं मया दास्यते इति दुर्योधनोक्तिः पञ्चरात्राभ्यन्तरे पाण्डवानां प्राप्तिः । दुर्योधनकृतराज्यार्थप्रदानं च।
7. दूतघटोत्कचम् - अभिमन्युनिधनानन्तरं श्रीकृष्णप्रेरणया दौत्यमाश्रित्य घटोत्कचस्य धृतराष्ट्रान्तिकगमनम् ।
8. मध्यमव्यायोगः - भीमः मध्यमनामानं ब्राह्मणकुमारम् एकं घटोत्कचात् अत्रायत ।
9. बालचरितम् - बालस्य श्रीकृष्णस्य जन्मन आरभ्य कंसवधानं विद्यमानश्रीकृष्णचरितम् अत्र वर्णितमस्ति । (कृष्णकथारूपकात् चरितमिह वर्णयते भागवतात्)
10. प्रतिज्ञायौगन्धरायणम् - उदयनस्य वासवदत्तया सह प्रणयः (चरित्ररूपकात्) परिणयश्च अत्र वर्णितः।
11. स्वप्नवासवदत्तम् - वासवदत्ताग्निदाहेन दग्धेति प्रवादस्य प्रचारः यौगन्धरायणप्रयत्नात् पद्मावत्या सह उदयनस्य उपयमः अपहृतराज्यावाप्तिश्च अत्र वर्णिता ।
12. अविमारकम् (कल्पितकथा) - राजकुमारस्य अविमारकस्य राज्ञः कुन्तिभोजस्य दुहित्रा कुरङ्ग्या सह प्रणयपरिणयः अत्र वर्णितः ।
13. चारुदत्तम् (कल्पितकथा) - उदारचित्तेन चारुदत्तेन सह वसन्तसेनायाः प्रणयः अत्र वर्णितः ।

“प्रथितयशसां भाससौमिल्लकविमित्रादीनां प्रबन्धानतिक्रम्य वर्तमानकवेः कालिदासस्य क्रियायां कथं बहुमानः” इति मालविकाग्निमित्रे कालिदासः भासं प्रशंसितवान् । कविकुलगुरोः कालिदासस्य अनेन प्रशंसनेन ज्ञायते भासस्य वैशिष्ट्यम् ।

एतानि कुर्वन्तु

I. भावावगमनम् - प्रतिस्पन्दनम्

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि विचिन्त्य वदन्तु ।

१. भारतीयभाषाः कति ?
२. भासस्य भाषा कीदृशी ?
३. बाणभट्टः भासं प्रशंसितवान् । भवान् कथं प्रशंसति ?

आ. अधः दत्तं विषयमाधारीकृत्य तत्सम्बद्धस्य नाटकस्य नाम लिखन्तु ।

१. पद्मावत्या सह उदयनस्य विवाहः
२. कर्णेन कवचकुण्डलदानम्
३. दुर्योधनसभायां श्रीकृष्णस्य गमनम्
४. वासवदत्तोदयनयोः परिणयः
५. रामवनवासात् आरभ्य रावणवधपर्यन्तं

इ. यथोचितं योजयन्तु ।

उदा - बालचरितम्	-	श्रीकृष्णजननम्
१. ऊरुभङ्गः	-	अ. उदयनः
२. दूतवाक्यम्	-	आ. भीमः
३. पाञ्चरात्रम्	-	इ. कुरङ्गी
४. मध्यमव्यायोगः	-	ई. द्रोणः
५. प्रतिज्ञायौगन्धरायणम्	-	उ. दुर्योधनः
६. अविमारकम्	-	ऊ. श्रीकृष्णः

ई. अधः दत्तं परिच्छेदं पठित्वा प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

पूर्वकाले यथा श्रीहर्षचक्रवर्ती भारतदेशं पालयति स्म तथा ह्युयान्त्साङ्गः नामकः चीनादेशीयः यात्री भारतदेशं समागत्य भारतीयसंस्कृतिवैशिष्ट्यम् अवगतवान् । अनेकान् धर्मग्रन्थान् विविधानि ऐतिहासिकवस्तूनि च सङ्गृहीतवान् । श्रीहर्षः तं सम्मान्य तस्य प्रतिप्रयाणाय नौकां व्यवस्थाप्य, रक्षणार्थं विंशतिः “योधांश्च प्रेषितवान् । समुद्रमध्ये नौका चण्डमारुतप्रभावात् अधिकभारतया च डोलायमाना अभवत् । नौकायां भाररहितार्थं संस्कृतसाहित्यस्य रक्षणार्थं च ते योधाः ग्रन्थानां जले क्षेपणापेक्षया स्वयं समुद्रे कूर्दनमेव वरमिति मत्वा समुद्रे अकूर्दन् ।

9. ह्युयान्त्साङ्गः कानि सङ्गृहीतवान् ?
2. श्रीहर्षः यात्रिणः कृते किं कृतवान् ?
3. योधाः किमर्थं जले अकूर्दन् ?

उ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि पाठमाधारीकृत्य लिखन्तु ।

9. भारतीयरूपकसाहित्ये कस्य नाटकानि प्रसिद्धानि ?
2. केन कारणेन भासस्य नाटकानां प्रसिद्धिः अभवत् ?
3. भासः संस्कृतजगति प्रशस्तिं कथं प्राप्नोत् ?
4. भासनाटकेषु प्रमुखान् विशेषान् लिखन्तु ।
5. भासानाटकेषु भारतीयभावाः के ?
6. भासनाटकानि केन कथं च प्राचुर्ये आनीतानि ?
7. भासः कथावस्तु कुतः स्वीकृतवान् ?

II. भावव्यक्तीकरणम् - सर्जनात्मकता

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां लघुसमाधानानि लिखन्तु ।

9. “भासनाटकचक्रम्” इति प्रसिद्धिः कथम् अभवत् ?
2. संस्कृतसाहित्ये इतरनाटककाराणां नामानि लिखन्तु ।
3. अधुना नाटकानां स्थितिः कीदृशी वर्तते ?

आ. अधः दत्तयोः प्रश्नयोः समाधाने निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

9. भासनाटकानां प्रामुख्यं विशदयन्तु ।
2. भवता ज्ञातं नाटकमेकं स्वीयावाक्यैः लिखन्तु ।

इ. सर्जनात्मकतया समाधानानि लिखन्तु ।

9. एकं भासनाटकं प्रदर्शयन्तु ।
2. अधः दत्तं परिच्छेदं संस्कृतभाषया अनुवदन्तु ।

నాపేరు గులాబీ పువ్వు. చెట్టుపై నివసిస్తాను. గాలి నన్ను మెల్లమెల్లగా సుతారంగా తాకుతుంది. పగలు సూర్యునికిరణాలు నన్ను వికసింపజేస్తాయి. రాత్రి వెన్నెల నన్ను లాలిస్తుంది. నాకు అనేక రంగులు ఉన్నాయి. అవి తెలుపు, పసుపుపచ్చ, నారింజరంగు. ఎరుపు, తెలుపు కలిసిన ‘గులాబీ’ నా సహజమైనరంగు. మిక్కిలి ఎరుపుతో కూడిన నా పూలంటే జనులకెంతో ఇష్టం. నా సౌందర్యాన్ని గురించి కవులు బాగా వర్ణించారు. వివాహకార్యక్రమాలయందు నేను మండపాలను శోభింపజేస్తాను. పూర్తిగా వికసించిన నా రూపాన్ని చూసి జనులు నన్ను అభినందిస్తారు. అంతటా సువాసనను వెదజల్లి చివరికి ప్రకృతిమాత ఒడిలో నిద్రపోతాను.

ई. प्रशंसात्मकतया प्रतिस्पन्दनं कुर्वन्तु ।

भासनाटकचक्रे किं नाटकं भवद्भ्यः रोचते ? तत् उद्दिश्य पञ्चवाक्यानि वदन्तु ।

III. भाषांशाः

1. पदजालाभिवृद्धिः

अ. अधः दत्तेषु वाक्येषु रेखाङ्कितपदानां विरुद्धार्थकपदानि ज्ञात्वा तान्युपयुज्य स्वीयवाक्यानि लिखन्तु ।

उदा - भासो हासः सरस्वत्याः नाटकैरमृतोपमैः ।

हासः × दुःखम्

सर्वदा सर्वकार्येषु दुःखं मा प्राप्नुयात् ।

१. नाटकपथप्रवर्तकेषु भासः सर्वाग्रणीरिति सुकरं वक्तुं शक्यते ।

२. भासनाटकेषु अनेकाः विशेषताः सन्ति ।

३. भासेन विरचितानि नाटकानि एव संस्कृतसाहित्ये प्राचीनानि ।

४. गणपतिशास्त्रिमहोदयैः एव जनेभ्यः भासः परिचितः जातः ।

आ. अधः दत्तेषु वाक्येषु रेखाङ्कितपदानां समानार्थकपदानि ज्ञात्वा तानि उपयुज्य नूतनवाक्यानि लिखन्तु ।

१. भगवान् नारायणः देवेभ्यः सुधां वितीर्णवान् ।

२. सुविशालस्य गगनस्य आदिः अन्तः च ज्ञातुं नैव शक्यते ।

३. श्रीकालहस्तीश्वरस्वामिदेवालयः अतीव पुरातनः अस्ति ।

४. श्रीरामचन्द्रस्य कीर्तिः जगति सर्वत्र व्याप्नोत् ।

५. द्रौपदी द्रुपदमहाराजस्य पुत्री आसीत् ।

६. गृहस्थाश्रमप्रवेशार्थं विवाहो नाम संस्कारः आवश्यकः ।

2. व्याकरणांशाः

अ. अधः दत्तानि सन्धिकार्याणि कुर्वन्तु ।

१. सन्धिं कुर्वन्तु, सन्धिनाम निर्दिशन्तु । २. विसन्धिं कुर्वन्तु, सन्धिनाम निर्दिशन्तु ।

अमृत	+	उपमैः	नाटकान्येव
असाधारणः	+	अयम्	सन्तीति
तथा	+	अपि	कृतारम्भैः
यज्ञ	+	अन्ते	प्रशंसानुगुणम्
दुर्योधन	+	उक्तिः	आश्चर्योऽयं
दग्धा	+	इति	प्रभावोत्पादकः

आ. अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । रेखाङ्कितपदानि परिशीलयन्तु ।

१. कृष्णं वन्दे जगद्गुरुम् ।
२. पुस्तकं पश्य ।
३. भक्तः हरिं श्रयते ।
४. विजयलक्ष्मीः वीणां वादयति ।

उपरि दत्तेषु वाक्येषु रेखाङ्कितानां सन्धिपदानां विवरणम् अवगच्छन्तु ।

कृष्णं वन्दे = कृष्णम् + वन्दे (म् = ०)

पुस्तकं पश्य = पुस्तकम् + पश्य (म् = ०)

हरिं श्रयते = हरिम् + श्रयते (म् = ०)

वीणां वादयति = वीणाम् + वादयति (म् = ०)

उपरितनेषु उदाहरणेषु मकारस्य व्यञ्जने परे मकारस्य स्थाने अनुस्वारः आगतः ।

अयं अनुस्वारसन्धिः इत्युच्यते ।

सूत्रम् - “मोऽनुस्वारः”

मान्तस्य पदस्य अनुस्वारः स्याद्धलि । अर्थात् व्यञ्जने परे पदान्ते स्थितस्य मकारस्य अनुस्वारः भवति ।

म् + व्यञ्जनानि = ०

रामम् + वन्दे = रामं वन्दे । (म् = ०)

गुहायाम् + तपति = गुहायां तपति । (म् = ०)

ई) अधः दत्तानि सन्धिकार्याणि कुर्वन्तु ।

क. सन्धिं कुर्वन्तु ।

१. हरिम् + श्रयते
२. मालायाम् + सूत्रम्
३. धर्मम् + चर
४. सञ्जनम् + मानय
५. फलम् + खादतु
६. रामम् + वन्दे

ख. विसन्धिं कुर्वन्तु ।

१. वाक्यं शृणोतु
२. आपणं गत्वा
३. सत्यं वद
४. पापं शान्तम्
५. एवं कृत्वा
६. वाणीं वन्दे

परियोजनाकार्यम्

विविधकवीनां तेषां ग्रन्थानां नामानि च सङ्गृह्य भित्तिपत्रिकायां लेपयन्तु, प्रदर्शयन्तु ।

४. एम्. एस्. सुब्बुलक्ष्मीः

पठन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

(गृहस्य समीपस्थात् देवालयात् 'भजगोविन्दम्' इति स्तोत्रं श्रूयते तत् श्रुत्वा.....)

- पुत्री - अम्बा ! तत् गीतं किमस्ति ? अतीव श्राव्यं मधुरञ्च वर्तते ।
- अम्बा - तत्सङ्गीतमिति, सङ्गीतम् इत्येकं विशिष्टं शास्त्रं कला च ।
- पुत्री - सा गायिका का अस्ति ? तस्याः स्वरः कोकिलस्वर इव अस्ति ।
- अम्बा - तां भवती न जानाति किम् ? अस्तु सा का इति, तस्याः वैशिष्ट्यमपि वदामि शृणोतु ।

प्रश्नाः ?

1. देवालये किं श्रूयते ।
2. किं शास्त्रं विशिष्टमिति वदन्ति ?
3. कस्याः स्वरः कोकिलस्वर इव वर्तते ?

उद्देश्यम्

- ★ छात्रेषु सङ्गीताभिरुचेः विकासः ।
- ★ ललितकलासु, अभिरुचेः संवर्धनम् ।
- ★ उत्तमव्यक्तित्वनिर्माणम् ।

छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चां कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चां कृत्वा अवगमनम् अभिवर्धयन्तु ।

(प्रातः षड्वादनमभवत् । श्रीलता निद्रातः न
उत्थितवती ।)

अम्बा - श्रीलते ! उत्तिष्ठतु ! षड्वादनमभवत् ।

श्रीलता - अम्ब ! इतोऽपि किञ्चित्कालं निद्रामि ।

(आकाशवाणीतः सुप्रभातं श्रूयते)

श्रीलता - अम्ब ! आकाशवाणीतः किं श्रूयते ?

अम्बा - वेङ्कटेश्वरसुप्रभातम् । प्रतिशनिवासरं
षड्वादने प्रसारितं भवति खलु !

श्रीलता - स्तोत्रस्य गानं बहुमधुरम् । अस्य गायिका का ?

अम्बा - भवती शीघ्रं दन्तधावनं कृत्वा आगच्छतु । तां गायिकामुद्दिश्य कथयिष्यामि ।

(श्रीलता दन्तधावनं कृत्वा आगच्छति)

श्रीलता - अम्ब ! इदानीं वदतु । वेङ्कटेश्वरसुप्रभातम् आकाशवाण्या का गायन्ती अस्ति ?

अम्बा - सा गायिका प्रमुखकर्णाटकसङ्गीतविदुषी एम्. एस्. सुब्बुलक्ष्मीमहोदया । तस्याः सम्पूर्णं
नाम मधुरै षण्मुखवदियर् सुब्बुलक्ष्मीः । सा 16/9/1916 दिनाङ्के मधुरैपत्तने जन्म
अलभत । माता षण्मुखवदियर् अम्माल् । पिता तु सुब्रह्मण्यअय्यर् । अस्याः माता
निरन्तररङ्गस्थलसङ्गीतकलाकोविदा । अतः आबाल्यादेषा सङ्गीतपरिवेशे अवर्धत । पितुः
प्रोत्साहेन बाल्ये एव अस्यां भक्तिभावाः प्रवर्धिताः ।

श्रीलता - अम्ब ! एम्.एस्. सुब्बुलक्ष्मीः कस्मिन् वयसि सङ्गीतकार्यक्रमान् आरभत ?

अम्बा - अद्य शनिवासरः खलु ! भवती शीघ्रं शिरःस्नानं कृत्वा आगच्छतु । इतोऽपि विशेषान्
श्रावयिष्यामि ।

(श्रीलता शिरःस्नानं कृत्वा, देवं नमस्कृत्य श्लोकं गायति)

कौसल्यासुप्रजा राम ! पूर्वा सन्ध्या प्रवर्तते ।

उत्तिष्ठ ! नरशार्दूल ! कर्तव्यं दैवमाह्निकम् ॥ इति ॥

अम्बा - इदानीं सम्यक् गीतवती । शृणु एम्.एस्. सुब्बुलक्ष्मीः त्रयोदशे वयसि एव मद्रास्सङ्गीतसंस्थायां, प्रथमसङ्गीतकार्यक्रमं कृत्वा सङ्गीतपण्डितैः प्रशंसापात्रतां प्राप । तदारभ्यैव एषा प्रमुखकर्णाटकगात्रसङ्गीतविदुषीरूपेण विश्रुता । इयं विदुषी न केवलं संस्कृते, अपि तु कन्नड-आन्ध्र-तमिल-मलयाल-बंगाली-गुजराती-मराठी-पञ्जाबी-हिन्दीभाषासु च भक्तिसङ्गीतमालाप्य न्यूयार्क, लण्डन्, मास्को इत्यादिप्रान्तेषु सङ्गीतकार्यक्रमान् कृत्वा भारतदेशसांस्कृतिकदूतिकारूपेण अस्माकं भारतीयसंस्कृतेः सौरभं पश्चिमदेशेष्वपि प्रासारयत् ।

श्रीलता - अस्याः सङ्गीतकृतयः इतोऽपि सन्ति वा ?

अम्बा - बह्व्यः सन्ति । भजगोविन्दम्, विष्णुसहस्रनामस्तोत्रम्, हनुमान्चालीसा इत्यादीनि सन्ति । सुमधुरगात्रं, स्पष्टोच्चारणं, भक्तिभावः, निबद्धता इत्यादिभिः विशिष्टगुणैः अस्याः सङ्गीतकृतयः न केवलं भारते अपि तु पाश्चात्यदेशेष्वपि प्रचुरप्रचारं प्राप्तवत्यः । प्रतिभायाः निकषोपलानि खलु अस्याः विरुदानि ! एषा भारतरत्न, पद्मभूषण, पद्मविभूषण, रामन् मेगसेसे इत्यादि-विविधविरुदैः भारतसर्वकारेण वैदेशिकसर्वकारैश्च सम्मानिता । अस्यै महाभागायै विविध-विश्वविद्यालयैः अपि अनेके गौरवपुरस्काराः प्रदत्ताः ।

श्रीलता - तर्हि सङ्गीतकार्यक्रमैः गौरवपुरस्कारैः अधिकं धनमपि आर्जितवती इति मन्ये ।

अम्बा - सत्यम् । परन्तु स्वसङ्गीतकार्यक्रमैः आर्जितं धनं सा विविधसेवासंस्थाभ्यः व्यतरत् । तथैव केवलं वितरणार्थमेव द्विशतसङ्गीतकार्यक्रमान् कृत्वा न केवलं गानेन अपि तु वितरणेनापि लब्धप्रतिष्ठा श्रीमती एम्.एस्. सुब्बुलक्ष्मीमहोदया ।

अस्याः नाम्ना सर्वकारेण वैज्ञानिकसांस्कृतिकसंस्था अपि प्रारब्धा । कल्किनामिकां पत्रिकामपि सुब्बुलक्ष्मीः चालयति स्म । भारतीयसांस्कृतिकपरिरक्षिका एषा 2004 तमे वर्षे हद्रोगेण बाधमाना, स्वगानमाधुर्येण देवानपि तोषयितुं दिवङ्गता ।

श्रीलता - अम्ब ! अविस्मरणीयम् अनुकरणीयञ्च खलु अस्याः विदुष्याः व्यक्तित्वम् ! अथ शीघ्रं पाठशालां गत्वा मम मित्राणि अपि एतान् सर्वान् विशेषान् श्रावयिष्यामि । गच्छामि तावत् ।

एतानि कुर्वन्तु

I. भावावगमनम् - प्रतिस्पन्दनम्

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि विचिन्त्य वदन्तु ।

१. भवन्तः सङ्गीतकार्यक्रमं श्रुतवन्तः किम् ?
२. सङ्गीते उपयुज्यमानानि कानिचन वाद्यसाधनानि वदन्तु ।
३. केषाञ्चन सङ्गीतकलाकोविदानां नामानि सूचयन्तु ।
४. कासाञ्चन गायिकानां नामानि वदन्तु ।
५. सङ्गीतश्रवणेन किं भवतीति सूचयन्तु ?
६. कुत्र सङ्गीतं कीर्तनानि च शृणोति ?

आ. पाठे असमापकक्रियापदानि अन्विष्य तेषामधः रेखाङ्कनं कृत्वा अर्थान् जानन्तु ।

इ. अधः दत्तानां वाक्यानां समानार्थकवाक्यानि पाठे अन्विष्य लिखन्तु ।

१. कर्णाटकसङ्गीते अत्यन्तं नैपुण्यं प्राप्तवती ।
२. कर्तव्यं दैवमाह्निकम् ।
३. विदेशेषु अपि भरतीयसंस्कृतिसौरभं प्रासारयत् ।
४. अस्याः नाम्ना सर्वकारेण संस्था स्थापिता ।

ई. वाक्यानि पाठ्यानुसारं क्रमेण लिखन्तु ।

१. पितुः प्रोत्साहेन बाल्ये एव अस्यां भक्तिभावाः प्रवर्धिताः ।
२. सा गायिका प्रमुखकर्णाटकसङ्गीतविदुषी एम्. एस्. सुब्बुलक्ष्मीमहोदया ।
३. त्रयोदशतमे वयसि एव सङ्गीतकार्यक्रमं कृतवती ।
४. अस्याः माता निरन्तररङ्गस्थलसङ्गीतकलाकोविदा ।
५. भारतरत्न, पद्मभूषण इत्यादिविरुदैः भारतसर्वकारेण सम्मानिता ।

उ. अधः दत्तं श्लोकं पठित्वा प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

छायामन्यस्य कुर्वन्ति तिष्ठन्ति स्वयमातपे ।

फलान्यपि परार्थाय वृक्षाः सत्पुरुषा इव ॥

१. वृक्षाः कुत्र तिष्ठन्ति ?
२. वृक्षाः अन्यस्य किं कुर्वन्ति ?
३. सत्पुरुषाः किं कुर्वन्ति ?
४. श्लोकस्य शीर्षिकां सूचयन्तु ।
५. वृक्षसत्पुरुषयोर्मध्ये किं साम्यं वर्तते ?

ऊ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि पाठ्यांशाधारेण लिखन्तु ।

१. एम्.एस्. सुब्बुलक्ष्याः मातापितरौ कौ ?
२. सुब्बुलक्ष्मीः कस्मिन् वयसि सङ्गीतकार्यक्रमान् प्रारब्धवती ?
३. सुब्बुलक्ष्म्याः सम्पूर्णं नाम किम् ? सा कदा कुत्र जाता ?
४. सुब्बुलक्ष्मीः कस्यां - कस्यां भाषायां भक्तिसङ्गीतमालापितवती ?
५. सुब्बुलक्ष्म्या प्राप्ताः पुरस्काराः के ? तेषां नामानि लिखन्तु ?

II. भावव्यक्तीकरणम् - सर्जनात्मकता

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां लघुसमाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु।

१. सङ्गीतश्रवणेन उपयोगाः के ?
२. सङ्गीतसाधनान्युद्दिश्य पञ्चवाक्यानि लिखन्तु ।
३. सङ्गीतशास्त्रम् अध्येतुम् अवकाशः लब्धः चेत् भवान् तस्य उपयोगं कथं करोति ?
४. भवान् सङ्गीतकार्यक्रमं शृण्वन् काः अनुभूतीः विन्दति ।

आ. अधः दत्तयोः प्रश्नयोः समाधाने निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

१. पाठ्यांशं स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।
२. 'सङ्गीतं कथं स्वास्थ्यवर्धकम्' इत्यंशमुद्दिश्य दशवाक्यानि लिखन्तु ।

ఇ. సర్జనాత్మకతయా సమాధానాని లిఖన్తు ।

1. సుబ్బులక్ష్మీమహోదయయా గీతం కిమపి గీతమ్ అభ్యస్య కక్షాయాం సవరం గాయన్తు ।
2. అధ: దత్తం పరిచ్ఛేదం సంస్కృతభాషయా అనువదన్తు ।

లలితకళలు ముఖ్యంగా ఐదు (1) చిత్రలేఖనము, (2) శిల్పము, (3) సంగీతము, (4) కవిత్వము, (5) నాట్యము. ఈ ఐదింటిలో సంగీతం వినడమే ప్రధానంగా కలది. అందుకే దీనిని శ్రవ్యకళ అని అంటారు. సంగీతంలో స, రి, గ, మ, ప, ద, ని అనే సప్తస్వరాలు ఉంటాయి. సంగీతాన్ని విని శిశువు ఆనందిస్తాడు. పశుపక్ష్యాదులు కూడా సంగీతానికి పరపశులవుతాయి. సంగీతం ద్వారా కొన్ని రకాల రోగాలను నయం చేయవచ్చునని నిరూపించబడింది.

ఇ. ప్రశంసాత్మకతయా ప్రతిస్పందనం కుర్వన్తు ।

1. సభాయాం సంగీతకార్యక్రమం శ్రుత్వా భవాన్ కథం ప్రతిస్పందతే ?
2. సङ్గీతకార్యక్రమస్య महत्त्वमुद्दिश्य मित्राय लेखं लिखतु ।
3. సङ్గీతాభివృద్ధ్యై భవాన్ కా: సూచనా: దదాతి ?

III. భాషాంశా:

1. పదజాలభివృద్ధి:

అ. అధ: లిఖితేషు వాక్యేషు రేఖాङ్కితపదానాం పర్యాయపదాని లిఖన్తు ।

1. ధనాత్ ధర్మ తతస్సుఖమ్ ।
2. సర్వేషాం మాతా యేవ ప్రథమగురు: ।
3. దేవా: పరమేశ్వరం లోకసంరక్షణార్థం ప్రార్థయమాసు: ।
4. కుందపుష్పస్య సౌరభం బహుదూరం వ్యాప్నోతి ।
5. సర్వదా ఉత్తమకార్యాణి శీఘ్రం సమాపనీయాని ।
6. పితా కుటుంబస్య పోషక: భవతి ।

ఆ. అధ: లిఖితవాక్యేషు రేఖాङ్కితపదానామ్ అర్థ విజ్ఞాయ స్వీయవాక్యై: లిఖన్తు ।

1. వినయ: సరస్వతీం నమస్కృత్య అధ్యయనం కరోతి ।
2. సర్వే ప్రాత: దంతధావనం కుర్వన్తు ।
3. కాలిదాస: ఉజ్జయిన్యాం జన్మ లేభే ।
4. విదుషాం సంసర్గ: అత్యంతం జ్ఞానప్రద: ।
5. ఉత్తమగుణాన్ ఆబాల్యాత్ యేవ శిక్షేత్ ।

2. व्याकरणांशाः

अ. अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । स्थूलाक्षरयुक्तानि पदानि परिशीलयन्तु ।

१. देवालये धार्मिकः कार्यक्रमः प्रचलति ।
२. पौराणिकः सुब्रह्मण्यः उपन्यासं ददाति ।
३. पुस्तकालये साहित्यिकाः ग्रन्थाः सन्ति ।
४. सम्प्रति देशस्य आर्थिकस्थितिः सन्तोषप्रदा ।
५. विद्यया लौकिकी अलौकिकी च उन्नतिः भवति ।
६. दैनिकं कार्यं मया आचरितम् ।
 १. स्थूलाक्षरपदेषु समानतया श्रूयमाणाः वर्णाः के?
 २. तेषां पदानां मूलशब्दाः के ?
 ३. मूलशब्देन इक / इकी / इकम् इत्यस्य योगेन शब्दे कुत्र, कः परिणामः अभवत् ?

एतानि ठक्-प्रत्ययान्तरूपाणि ।

- अत्र 'ठक्' प्रत्ययस्य स्थाने 'इक' भवति । प्रयोगे तु इक एव दृश्यते ।
यथा - धर्म + ठक् = धार्मिकः (धर्ममाचरति इत्यर्थे)
- ठञ् प्रत्ययस्य स्थानेऽपि 'इक' आदेशः एव भवति ।
यथा - दिन + ठञ् = दैनिकः
- ठक् / ठञ् प्रत्यये कृते मूलशब्दस्य आदिस्वरस्य वृद्धिः भवति ।
यथा - अ - आ उ, ओ - औ
इ, ए - ऐ; ऋ - आर् इति

आ) उदाहरणानुसारेण इक (ठक् / ठञ्) प्रत्ययान्तरूपदानि रचयन्तु ।

मूलशब्दः	पुं	स्त्री	न.पुं.
उदा - सप्ताह	+ इक	- साप्ताहिकः	साप्ताहिकम्
१. प्रकृति	+ इक	२. वेद	+ इक
३. उद्योग	+ इक	४. सेना	+ इक
५. कल्पना	+ इक	६. भूगोल	+ इक
७. वर्ष	+ इक	८. तत्त्व	+ इक
९. अब्द	+ इक		

परियोजनाकार्यम्

प्रसिद्धानां भारतीयसङ्गीतविदुषां नामानि विलिख्य ते कस्मिन् सङ्गीतभेदे प्रवीणाः इति लिखन्तु ।

(अथवा)

सङ्गीतसाधनानां चित्राणि सम्पाद्य भित्तिपत्रे स्थापयन्तु ।

५. नाक्षिपेत् विपरीताङ्गान्

द्वितीयः भागः

पठन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

शिक्षकः - सर्वे मानवाः जन्मप्रभृति बलिष्ठाः सुन्दराः सुकुमाराः न भवन्ति ।
केषाञ्चित् मानवानां जन्मतः अङ्गवैकल्यं नाम अन्धत्वं, मूकत्वं, बधिरत्वं
वा भवति । केषाञ्चित् जनानाम् आघातवशात् वैकल्यं भवति । परन्तु
ते बुद्धिबलेन धैर्येण च वैकल्यं जित्वा पुरोगामिनः भवन्ति । तेषां
व्यक्तित्वम् अस्मान् उत्तेजयति । अतः हे छात्राः! एतत् सर्वं मनसि
निधाय अस्माभिः प्रवर्तितव्यम् । इदानीं 'नाक्षिपेत् विपरीताङ्गान्' इति
पाठे एतमेव अंशं पठामः ।

छात्राः - तथैव महोदय !

प्रश्नाः ?

१. जनानां वैकल्यं कथं भवतीति वदन्तु ।
२. केषाञ्चन विकलाङ्गानां नामानि वदन्तु ।
३. विकलाङ्गजनाः क्रीडन्ति वा ? किमपि साधयन्ति वेति वदन्तु ।

उद्देश्यम्

- ★ वैकल्यसत्त्वेऽपि मानसिकदृढत्वमावश्यकम् इति प्रेरणादानम् ।

छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चां कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चां कृत्वा अवगमनम् अभिवर्धयन्तु ।

सर्वकारपाठशालायां नवमकक्ष्यायां छात्राः कोलाहलं कुर्वन्ति स्म । अत्रान्तरे समाजशास्त्राध्यापिका विजयलक्ष्मीमहोदया छात्रसाहाय्येन कक्ष्यायाः अन्तः प्राविशत् । सर्वे अध्यापिकां नमस्कृतवन्तः। तदा अध्यापिका नियतं पाठ्यांशं पाठयित्वा कोऽपि सन्देहः अस्ति चेत् पृच्छन्तु इति छात्रान् अपृच्छत् ।

तदा छात्रः रमणः उत्थाय “मान्ये ! एकः सन्देहः अस्माकं मनसु चिरात् वर्तते । किन्तु प्रष्टुं सङ्कोचः जायते” इत्यवदत् । ‘किमर्थं सङ्कोचः? निर्भयं स्वेच्छया च वदे’ति अध्यापिकया समाश्रसितः । सः तामित्थम् अपृच्छत् - ‘महाभागे ! पादयोः वक्रतायां (Polio) सत्यामपि भवती उच्चविद्याम् अधिगत्य गुरुस्थानं प्राप्तवती । तत्कथं साध्यमभवत् इत्येव अस्माकं सर्वेषां सन्देहः इति’ ।

अध्यापिका दीर्घं निःश्वस्य वक्तुमारभत - “मम जन्मस्थलं प्रकाशं जनपदे कश्चन कुग्रामः । तस्मिन् काले विद्युत्सौकर्यं वैद्यसौकर्यं वा नासीत् । मम पितरौ अशिक्षितौ आस्ताम् । मम सप्तमे वयसि एकः व्याधिः आगतः। ग्रामीणवैद्यस्य चिकित्साया किमपि फलं नाभवत् । वयं निर्धनाः अतः चिकित्सां प्राप्तुमशक्ताः। तत्समये मम पितुः प्रोत्साहनेन अहं पाठशालां प्रविष्टवती । प्रतिदिनं मम पिता स्वभुजौ माम् आरोप्य शालां नयति स्म । दशमकक्ष्यायां मण्डले प्रथमस्थाने उत्तीर्णाहं कलाशालायां प्रविष्टा अभवम् । मम उच्चविद्यायै मम पिता स्वगृहमपि विक्रीतवान् । इदानीम् अध्यापकवृत्तौ नियुक्ता अस्मि । मम औन्नत्यस्य कारणं मम पितरौ, मित्राणि अध्यापकाश्च । तेषाम् ऋणमुक्ता कदा भवामीति न जाने । मम अङ्गवैकल्यं मम वृत्तेः प्रतिबन्धकं कदापि न अभवत् । कुटुम्बजनानाम् आत्मीयसाहाय्येन मया विद्यार्जने वैकल्यप्रतिबन्धकः दूरीकृतः। वस्तुतः वैकल्यं शरीरस्य एव न तु मनसः। अहमेव न, प्रपञ्चे अनेके स्वकीयम् अङ्गवैकल्यम् अविगणय्य लब्धप्रतिष्ठाः अभवन् ।

अस्मिन् विषये गणनीया भवति अस्मद्देशीया सुधाचन्द्रन् महाभागा ।

चेन्नैनगरे जाता सा प्रख्यातनृत्यकारिणी अभवत् । दुर्देवात् एकस्यां दुर्घटनायां तस्याः

सुधाचन्द्रन्

दक्षिणपादः क्षतेः प्रणष्टः। तथापि सा अकुण्ठितदीक्षया कृत्रिमपादसाहाय्येन अद्यापि देशविदेशेषु नाट्यप्रदर्शनानि करोति । अनया विदुष्या अनेके पुरस्काराः प्राप्ताः । विश्वविख्यातिं गता । सा असकृत्

हेलेन् आडम्स केल्लर्

नगरे आयोजितासु ओलम्पिक् क्रीडासु, तथैव जुलै २०१२ तमे वर्षे लण्डन् नगरे आयोजितायां ओलम्पिक् क्रीडायां च भागं गृहीत्वा प्रपञ्चविक्रमं (World Record) स्थापितवानस्ति । अस्य प्रतिभा सर्वैरनुसरणीया ।

नटालीड्यू टोयट्

एवम् अनेके तेषामङ्गवैकल्यानि विस्मृत्य स्वनिर्दिष्टकलासु निपुणाः भवन्ति । अतः मम प्रियतमाः छात्राः ! एतादृशान् दृष्ट्वा सहानुभूतिं मा प्रदर्शयन्तु । तेषाम् प्रोत्साहनं कुर्वन्तु” इत्युक्त्वा तूष्णीमतिष्ठत् । सर्वे छात्राः तां करतालध्वनिभिः अभ्यनन्दन् ।

दूरदर्शिन्यां हिन्दीविभागे प्रदर्शनं निर्वहति । स्वीयम् इतिवृत्तम् आधारीकृत्य आन्ध्रभाषायां ‘मयूरी’ति नाम्ना निर्मिते चलनचित्रे सा एव नायिकास्थाने अभिनीतवती ।

अमेरिकादेशीया हेलेन् आडम्स केल्लर् (Helen Adams Kellar) महाभागा मूका अन्धा च । तथापि सा अनेकग्रन्थानां रचयित्री, सामाजिककार्यकर्त्री अध्यापिका च अभवत् । सा ३९ देशेषु अनेकवारं सञ्चरितवती । जपान् जनानां सा प्रिया अभवत् ।

ईदृश एव दक्षिणकोरियादेशस्थः यम् डांग हैन् (Im Dong Hyun) अन्धस्सन्नपि धनुर्विद्यायां निपुणो जातः । बीजिंग् नगरे, एथेन्स्

यम् डांग हैन्

एवमेव दक्षिणाफ्रिकादेशीया नटालीड्यू टोयट् (Natale Du toit) पङ्गुः। पङ्गुरपि तरणस्पर्धायां (Swimming Competition) अनेकानि पदकानि प्राप्य जुलै २०१२ वर्षे लण्डन् नगरे आयोजितासु ओलम्पिक् क्रीडास्वपि भागं गृहीत्वा तत्र उत्तीर्णतां प्राप्तवती ।

एतानि कुर्वन्तु

I. भावावगमनम् - प्रतिस्पन्दनम्

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि विचिन्त्य वदन्तु ।

१. 'वैकल्यं शरीरस्य न तु मनसः' इति विषयमुद्दिश्य चर्चा कुर्वन्तु ।
२. वैकल्यसत्त्वेऽपि समुन्नतिं प्राप्तवत्सु एकमधिकृत्य वदन्तु ।
३. चित्रं दर्शयित्वा एते विकलाङ्गाः किन्तु विजिताङ्गाः इति सोदाहरणं वदन्तु ।

आ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि सूचनानुसारं लिखन्तु ।

१. पाठं पठित्वा नामवाचकशब्दानाम् अधः रेखाङ्कनं कुर्वन्तु ।
२. पाठे आगतानां भारतेतरदेशीयानां नामानि लिखन्तु ।

इ. यथोचितं योजयन्तु ।

१. विजयलक्ष्मीः	रचयित्री	()
२. सुधाचन्द्रन्	सञ्चयासी	()
३. समर्थरामदासः	अध्यापिका	()
४. हेलेन् केल्लर्	नर्तकी	()

ई. अधः दत्तं गद्यांशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखन्तु ।

यद्यपि संसारे बहूनि वस्तूनि सन्ति, परन्तु विद्यैव श्रेष्ठं धनमस्ति । अत एवोच्यते 'विद्याधनं सर्वधनप्रधानम्' । विद्यया मनुष्यः स्वकीयं कर्तव्यं जानाति यत् को धर्मः? कोऽधर्मः? किं कर्तव्यम्? किमकर्तव्यम्? किं पुण्यम्? किं पापम्? इति विद्यैव जानाति । विद्यैव मानवं सन्मार्गेण नेतुं प्रभवति ।

१. सर्वश्रेष्ठं धनं किमस्ति ?
२. विद्यया स्वकीयं कर्तव्यं कः जानाति ?
३. बहूनि वस्तूनि कुत्र सन्ति ?
४. विद्या मानवं कुत्र नयति ?

उ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि पाठमाधारीकृत्य लिखन्तु ।

१. विजयलक्ष्मीः अङ्गविकला कथमभवत् ?
२. सा कथं विद्यामधीतवती ?
३. सुधाचन्द्रन् कथं स्वलक्ष्यं साधितवती ?
४. पाठे वर्णितानां क्रीडाकाराणां नामानि तेषां विशिष्टतां च लिखन्तु ।

II. भावव्यक्तीकरणम् - सर्जनात्मकता

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां लघुसमाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. अङ्गवैकल्यवतां जनानां कृते सर्वकारः कीदृशं प्रोत्साहं ददाति इति लिखन्तु ।
२. पोलियोनिर्मूलनाय सर्वकारेण क्रियमाणां सेवां लिखन्तु ।
३. स्ववैकल्यमतीत्य क्रीडाकाराः कथं क्रीडासु निपुणाः भवन्ति इति आलोच्य लिखन्तु ।
४. विजयलक्ष्मीः स्ववैकल्यमतिक्रम्य समुन्नतिं कथं प्राप्तवतीति लिखन्तु ।

आ. अधः दत्तयोः प्रश्नयोः समाधाने निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

१. पाठस्य सारांशं स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।
२. “वैकल्यं शरीरस्य न तु मनसः” इति विषये एकं निबन्धं लिखन्तु ।

इ. सर्जनात्मकतया समाधानानि लिखन्तु ।

१. ‘एते न तु विकलाङ्गाः परन्तु विजिताङ्गाः’ इति सूचयन्तः तैः साधितविशिष्टविषयान् क्रोडीकृत्य समाचारपत्रिकां रचयन्तु ।

ई. अधः दत्तं परिच्छेदं संस्कृतभाषया अनुवदन्तु ।

భారతదేశమునకు రత్నగర్భ అనిపేరు. అనగా రత్నములకు నిలయమని అర్థము. భారతదేశము నిర్ణీతమైన రత్నములకే కాకుండా సజీవమైన రత్నములకు కూడా నిలయము. సజీవమైన రత్నములలో అగ్రగణ్యుడు వివేకానందుడు.

उ. प्रशंसात्मकतया प्रतिस्पन्दनं कुर्वन्तु ।

विकलाङ्गानां कृते कीदृशप्रोत्साहकानि दातव्यानि इति वदन्तु ।

III. भाषांशाः

१. पदजालाभिवृद्धिः

अ. कोष्ठे विद्यमानानि पदान्युपयुज्य यथोचितं रिक्तस्थानानि पूरयन्तु ।

सहकारेण लब्धप्रतिष्ठाः भग्नः दूरीकृतः

१. कुटुम्बसहयोगेन वैकल्यप्रतिबन्धकः ।
२. अङ्गवैकल्यम् अविगणय्य समाजे अभवन् ।
३. सुधाचन्द्रन् महाभागायाः दक्षिणपादः अभवत् ।
४. अध्यापकानां अध्यापनवृत्तौ स्थितवती अस्मि ।

आ. अधः दत्तानि पदानि उपयुज्य स्वीयवाक्यानि लिखन्तु ।

१. अत्रान्तरे
२. अन्तः
३. अद्य
४. चिरात्

२. व्याकरणांशाः

अ. अधः दत्तानां धातूनां वर्तमानकाल-भविष्यत्काल-भूतकालरूपैः रिक्तस्थानानि पूरयन्तु ।

१. माधुरी प्रश्नस्योत्तरं (वद् - वर्तमानकालः)
२. गीता प्रश्नस्योत्तरं (वद् - भविष्यत्कालः)
३. रमेशः प्रश्नस्योत्तरं (वद् - भूतकालः)
४. किरणः ग्रामान्तरं (गम् - वर्तमानकालः)
५. कृष्णः ग्रामान्तरं (गम् - भविष्यत्कालः)
६. महेशः ग्रामान्तरं (गम् - भूतकालः)

आ. एतानि वाक्यानि पठन्तु ।

१. शिशुपालवधं मल्लिनाथष्टीकते ।
२. रामायणस्य बृहद्गीका अस्ति ।
३. एतद्दृक्का डं डमिति वदति ।

उपरि दत्तेषु वाक्येषु सन्धिपदानि परिशीलयन्तु ।

१. मल्लिनाथष्टीकते = मल्लिनाथस् + टीकते (स् + ट = ष्ट)
२. बृहद्गीका = बृहत् + टीका (त् + ट = दृ)
३. एतद्दृक्का = एतद् + दृक्का (द् + ड् = द्दृ)

उपरि दत्तेषु उदाहरणेषु

सकारस्य टकारयोगे सकारस्य स्थाने 'ष' वर्णः आगतः ।

तकारस्य टकारयोगे तकारस्य स्थाने 'ट' वर्णः आगतः ।

दकारस्य डकारे योगे दकारस्य स्थाने 'ड' वर्णः आगतः ।

“सकारतवर्गयोः षकारटवर्गाभ्यां योगे, सकारतवर्गयोः स्थाने षकारटवर्गौ स्तः” ।

अयं 'ष्टुत्वसन्धिः' इत्युच्यते ।

ष्टु = ष् , ट्, ठ्, ड्, ढ्, ण्

सूत्रम् - स्तोः ष्टुना ष्टुः

स्तोः ष्टुना योगे ष्टुः स्यात् ।

अर्थात् सकारस्य षकारटवर्गाभ्यां योगे सकारस्य षकारः तवर्गस्य

षकारटवर्गाभ्यां योगे तवर्गस्य क्रमात् टवर्गः आदेशो भवति ।

इ. अधः दत्तेषु उदाहरणेषु सूत्रार्थस्य समन्वयम् अवगच्छन्तु ।

1. स् + ष / टवर्गः = ष्

1. बालस् + षष्ठः = बाल + ष् + षष्ठः = बालष्पष्ठः (स् = ष्)
2. टवर्गस् + टादिः = टवर्ग + ष् + टादिः = टवर्गष्ठादिः (स् = ष्)
3. धनुस् + टङ्कारः = धनु + ष् + टङ्कारः = धनुष्पटङ्कारः (स् = ष्)

2. तवर्गः + टवर्गः = टवर्गः

1. तद् + डमरुः = त + ड् + डमरुः = तडुमरुः । (द् = ड्)
2. चक्रिन् + ढौकसे = चक्रि + ण् + ढौकसे = चक्रिण्ढौकसे । (न् = ण्)

3. ष् + तवर्गः = टवर्गः

1. आकृष् + तः = आकृष् + ट् + अः = आकृष्टः (त् = ट्)
2. इष् + तः = इष् + ट् + अः = इष्टः (त् = ट्)

4. टवर्गः + तवर्गः = टवर्गः

1. षण् + नाम् = षण् + ण् + आम् = षण्णाम् (न् = ण्)

ई. अधः दत्तानि सन्धिकार्याणि कुर्वन्तु ।

१. सन्धिं कुर्वन्तु ।

1. तत् + टीका
2. उद् + डयनम्
3. स्याद् + ढक्का
4. उत् + टङ्कनम्
5. शरद् + डम्बरः

२. विसन्धिं कुर्वन्तु ।

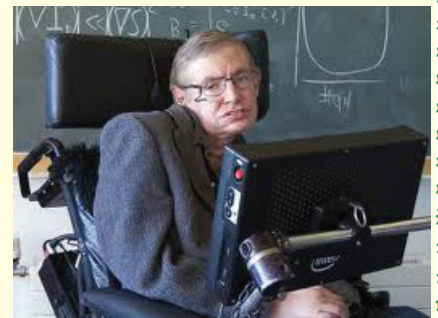
1. सद्विष्पणी
2. कतमष्टकारः
3. बृहद्भिण्डिमः
4. असकृद्भयनम्

परियोजनाकार्यम्

१. स्ववैकल्यं दूरीकृत्य अत्युन्नतस्थाने विद्यमानानां महानुभावानां जीवनविशेषान् सङ्गृह्य सञ्चिकां सञ्जीकृत्य दर्शयन्तु ।

(अथवा)

२. स्टीफेन् हार्किंग् अधिकृत्य सूचनाः सङ्गृह्य भित्तिपत्रिकायां लेपयित्वा प्रदर्शयन्तु ।

६. चिरायुषा वर्धस्व

द्वितीयः भागः

पठन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

अध्यापकः - युष्माकं गृहे कीटशानि लोहपात्राणि कथम् उपयुज्यन्ते ?

माधवी - रजतपात्रेण अहं नित्यं क्षीरं पिबामि ।

स्वाती - मम पितामहः कांस्यपात्रेण जलं पिबति ।

ज्योती - मम माता अयः (Stainless steel) पात्रेण पाकं करोति ।

अध्यापकः - तथैव काचपात्राणि च नित्यम् उपयुज्यन्ते । किन्तु तानि सर्वाणि अस्माकम् उपयोगाय भवन्ति, न तु हानिकराणि ।

महेशः - हानिकराणि इत्युक्ते कोऽर्थः महाशय !

अध्यापकः - कानिचन वस्तूनि अस्माकं हानिं जनयन्ति । तद्विषये अद्य पाठं पठामः ।

प्रश्नाः ?

1. उपरितनसम्भाषणे उपयुक्तानि पात्राणि कानि ?
2. भवतः गृहे उपयुज्यमानानां पात्राणां वस्तूनां च नामानि वदन्तु ।
3. अस्माभिः उपयुज्यमानेषु वस्तुषु पात्रेषु च कानि हानिं जनयन्ति ? तानि कैः निर्मितानि भवन्ति इति वदन्तु ।

उद्देश्यम्

- ★ नित्यजीवनोपयोगिपात्राणां गुणपरिचयः ।
- ★ वस्तूनाम् उपयोगे जागरूकतायाः वर्धनम् ।
- ★ प्लास्तिकस्य अनुपयोगविषये प्रेरणम् ।

छात्रेभ्यः सूचनाः

1. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
2. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
3. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चा कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चा कृत्वा अवगमनम् अभिवर्धयन्तु ।

दुर्गा नवमकक्ष्यायां पठति । तस्यै विद्यालये विज्ञानशास्त्रकालांशे काचित् परियोजना दत्ता । गृहे तां परियोजनां समाप्य विलम्बेन निद्रामग्ना अभवत् । निद्रायां सा स्वप्नमेकम् अपश्यत् ।

स्वप्ने तया एकः बृहदवकरकण्डोलः (Dust Bin) दृष्टः । तस्मिन् केचन विसृष्टाः पदार्थाः कोलाहलं कुर्वन्ति ।

“अहं प्रथमं, त्वं मम पृष्ठतः एव” एकेनोक्तम् । “नैव, नैव, आवाम् एकस्मिन्नेव समये” इति अन्यः वदति । तदा नीलवर्णकिरीटं धृत्वा, धूसरवर्णपटलोपेतः कश्चन वृद्धः तत्रागच्छत् । सर्वानुद्दिश्य सः उच्चैः “मौनेन तिष्ठन्तु । एकैकः क्रमशः वदति चेत् सर्वे श्रोतुं शक्नुमः” इत्युक्तवान् ।

तदा तेषु पदार्थेषु अन्यतमा एका कदलीत्वक् “अहमेवं वदन्ती भवतः सर्वान् दुःखयामि । अहं पृथ्वीं प्रविश्य दशदिनाभ्यन्तरे एव मृत्तिकारूपं प्राप्स्यामि । पुनः रूपान्तरेण नरान् मोदयिष्यामि । एतत्कारणतः अहं महान्तं सन्तोषं विन्दामि । तदा इक्षुः “अहं मासानन्तरं तादृशीं स्थितिं प्राप्स्यामि” इति अवदत् ।

तथा सूत्रम् कागदस्यूतञ्च “आवां चतुर्षु मासेषु भवन्तौ अनुसरावः” इति स्वाभिप्रायम् अवदताम् । तदा नारङ्गत्वक् “अहं तु षण्मासानाम् अनन्तरमेव मृत्तिकारूपं प्राप्तुं शक्नोमि” इति अवदत् । रज्जुः एवं वदति “इदानीं तु अहं निस्सारः एव । नराः माम् अमुञ्चन् । परन्तु मृत्तिकारूपं प्राप्तुं मह्यम् एकं वर्षमावश्यकम्” इति ।

एतानि वाक्यानि शृण्वत्यौ उज्झितक्षीरपुटी - शीतलपानीयपुट्यौ “आवां भवतां सन्तोषवचनानि श्रुत्वा खिद्यावः। आवयोः दुःस्थितिः तादृशी । मृत्तिकारूपं प्राप्तुम् आवाभ्यां पञ्चवर्षपर्यन्तं निरीक्षणं करणीयम्” इति अवदताम् ।

“ममापेक्षया वरमेव खलु ! मया तु तादृशस्थितिं प्राप्तुं पञ्चविंशतिवर्षाणि निरीक्षणीयानि” इति स्नानवदनेन त्वङ्निर्मितपादत्राणं दीर्घं निश्चस्य अवोचत् । कांस्यपात्रस्य खण्डमपि “मम आयुः इतोऽपि शतवर्षाणीति वेदनां प्राकटयत् ।

तदा खण्डितशिरस्का काचकूपी “भवतां सर्वाणि शरीराणि धन्यानि । तदर्थम् अहं तु न खिद्यामि । यः मानवः स्वसौख्यार्थं मां निर्मितवान्, मां निर्दयं भग्नां कृत्वा स एव भूमौ क्षिप्तवान् । अहो ! अहं दशलक्षमितवर्षाणि यावत् मृत्तिकारूपं न प्राप्नोमि खलु ! ईदृशीं स्थितिं चिन्तयन्त्याः मम हृदयं प्रतीकारेच्छापूर्णम् अभवत् । तदर्थम् अहं मम शरीरं खण्डं खण्डं कृत्वा सर्वत्र शिलीमुखरूपैः व्याप्नोमि । तदैव तेषां मूर्खनराणां पादान् विदीर्य, तान् दुःखयितुं प्रयत्नं करिष्ये” तानि वचनानि श्रुत्वा सर्वेऽपि विसृष्टपदार्थाः परस्परकरताडनेन सन्तोषं प्रकटयन्ति । एतस्मिन्नन्तरे एकं सुश्राव्यगीतालापनं श्रूयते ।

“ चिरं जीवामि अहमेव, वरं नरस्याहमेव,
अन्तर्बहिः अहमेव, अन्तर्जाले अहमेव,
विभिन्नरूपं ममैव, सकलगृहेषु अहमेव,
अनन्तव्याप्तम् अहमेव, देवेनाहं सम एव,
देवं विनापि अहमस्मि, मां विना तु कोऽप्यस्ति ?
चिरं जीवामि अहमेव” ।

एवं गायत् प्लास्तिकम् (PLASTIC) प्राविशत् । “हे मित्राणि ! भवन्तः सर्वे कुशलिनः वा ? भवतामपेक्षया अहं कनिष्ठः खलु ! आशीर्वचनं ददतु” इत्युक्तवत् ।

सर्वेऽपि मनस्सु एव हसन्तः एवं वदन्ति । “पापिन् ! चिरायुषा वर्धस्व !” तद्वचनं श्रुत्वा खिन्नं प्लास्तिकम् स्वशिरः अवनम्य ततः निर्गच्छति ।

तत् बहिरागत्य एवमचिन्तयत् - “ ते किमर्थम् ईदृशान् आशीर्वादान् दत्तवन्तः? किमहं नरात् वरं न भवामि वा ? किं वा शापोऽहं तस्य ? कथं ? कथं ?? कथम् ???

दुर्गायाः स्वप्नभङ्गः जातः । समयः दृष्टः तथा । उषःकाले पञ्चवादनम् । सा दशनिमेषपर्यन्तं दृष्टं स्वप्नमधिकृत्य चिन्तितवती । झटिति उत्थाय नूतनं स्वीयपरियोजनाकार्यम् आरब्धवती । तस्य शीर्षिका तु “प्लास्तिकस्य अविलीनता - हानयश्च” इति ।

एतानि कुर्वन्तु

I. भावावगमनम् - प्रतिस्पन्दनम्

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि विचिन्त्य वदन्तु ।

१. प्लास्तिकस्य अधिकतया उपयोगे कारणानि कानि ?
२. कक्ष्यां समूहद्वयेन विभज्य प्रथमसमूहः प्लास्तिकस्य उपयोगं समर्थयन् द्वितीयः समूहः तद्विरुध्य चर्चयेताम् ।
३. त्वया अनुभूतं स्वप्नमुद्दिश्य वदन्तु ?

आ. अधः दत्तानि पदानि पठित्वा पाठे स्थितं सम्पूर्णवाक्यं लिखन्तु ।

१. कोलाहलं -
२. इक्षुः -
३. दुःस्थितिः -
४. सुश्राव्यगीतालापनम् -
५. पञ्चवादनम् -

इ. अधः दत्तानि वाक्यानि केन उक्तानि इति लिखन्तु ।

१. “अहं मासानन्तरं तादृशीं स्थितिं प्राप्स्यामि” ।
२. “आवां चतुर्षु मासेषु भवन्तौ अनुसरावः” ।
३. “अहं दशलक्षमितवर्षाणि यावत् मृत्तिकारूपं न प्राप्नोमि खलु !”
४. “पापिन् । चिरायुषा वर्धस्व !”

ई. पाठं पठित्वा रिक्तस्थानानि पूरयन्तु ।

१. एकैकः क्रमशः वदति चेत्
२. इदानीं तु अहं
३. भवतां सर्वाणि
४. हे मित्राणि!

उ. अधः दत्तं गद्यांशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखन्तु ।

अद्यतनकाले कालुष्यव्याप्तिः सर्वत्र दृश्यते । कालुष्यनिवारणाय वृक्षाणां संरक्षणं कार्यम् । अधुना वृक्षाणां सङ्ख्या न्यूना सञ्जायते । एषा हि शोचनीया स्थितिः । सम्प्रति हरितवृक्षाणां महती आवश्यकता । अस्माकं जीवनं सर्वं वृक्षैः सुसम्बद्धं खलु ! वृक्षजीवने अस्माकं जीवनं, रक्षणे अस्माकं च रक्षणमिति न विस्मर्तव्यम् । अतः आत्मनः जीवनं रक्षितुं अस्माभिः वृक्षाः रक्षणीयाः ।

वृक्षो रक्षति रक्षितः ।

१. केषां सङ्ख्या प्रतिदिनम् न्यूना सञ्जायते ?
२. वृक्षाश्रितं किम् अस्ति ?
३. कीदृशानां वृक्षाणां महती आवश्यकता विद्यते ?
४. जीवनं रक्षितुं के रक्षणीयाः?

ऊ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि पाठमाधारीकृत्य लिखन्तु ।

१. कदलीत्वक् कदा मृत्तिकारूपं प्राप्नोति ?
२. मृत्तिकारूपं प्राप्तुं कस्य पदार्थस्य पञ्चविंशतिवर्षाणि भवन्ति ?
३. रज्जुः कियता कालेन मृत्तिकारूपं प्राप्नोति ?
४. चतुर्षु मासेषु कौ कदलीत्वचम् अनुसरतः?
५. बृहदवकरकण्डोले के के आसन् ?
६. कः किमर्थं महान्तं सन्तोषं विन्दति ?

II. भावव्यक्तीकरणम् - सर्जनात्मकता

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां लघुसमाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. काचकूपी किमर्थं प्रतीकारेच्छापूर्णा अभवत् ?
२. सर्वेऽपि प्लास्तिकाय किम् आशीर्वचनं दत्तवन्तः? किमर्थम् ?
३. सम्प्रति अस्माभिः उपयुज्यमानानां प्लास्तिकवस्तूनां स्थाने कानि वस्तूनि उपयोक्तव्यानि? लिखन्तु ।

आ. अधः दत्तयोः प्रश्नयोः समाधाने निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

१. भवतः पाठशालायां प्लास्तिकवस्तूनां विनियोगविषये एका गोष्ठी प्रचलिष्यति । तत्समये भवान् किं वदिष्यति ?
२. प्लास्तिकवस्तूनां विनियोगः किमर्थं हानिकरः भवति ?

ఇ. సర్జనాత్మకతయా సమాధానాని లిఖన్తు ।

9. ప్లాస్టికస్కూతానాం వినయోగస్య స్థగనమ్ అభ్యర్థయన్ జనాన్ ఉద్దిశ్య కరపత్రమేకం లిఖన్తు ।

2. అథ: దత్తం పరిచ్ఛేదం సంకృతభాషయా అనువదన్తు ।

శ్రీమద్భగవద్గీత మహాభారతంలోని భీష్మ పర్వంలోని అంశం. దీనిలో పదునెనిమిది అధ్యాయాలు ఏడువందల శ్లోకాలు ఉన్నాయి. ఇది కేవలం ధర్మాన్ని బోధించే గ్రంథమే కాదు. ఆధునిక జీవనంలోని ఆచారాలు కూడ దీనిలో ఉన్నాయి. భగవద్గీత లోకవ్యవహారాన్ని, ఆధ్యాత్మిక మార్గాన్ని నిర్దేశిస్తుంది. ఈ గీతా శాస్త్రంలో కర్మ, జ్ఞాన, ధ్యాన, యోగ సంబంధమైన అనేక విషయాలు ఉన్నాయి. జాతులు, వర్గాలు, సంప్రదాయాలకు సంబంధించిన విచారము ఇందులో కనపడదు.

ఇ. ప్రశంసాత్మకతయా ప్రతిస్పందనం కుర్వన్తు ।

‘ప్రకృతి: రక్షతి రక్షితా’ एतद्विषये भवत: अभिप्रायं वदतु ।

III. భాషాంశా:

9. పదజాలాభివృద్ధి:

అ. అథ: దత్తానాం పదానాం సమానార్థకపదాని జ్ఞాత్వా వాక్యాని లిఖన్తు ।

ఉదా - వలమ్బ: - అలస్యమ్ - కర్మణి వలమ్బ: హానికర: భవతి ।

9. భూమి: - -

2. మనుజ: - -

3. మృత్ - -

ఆ. పాఠస్య ఆధారేణ రిక్తస్థానేషు సమ్బద్ధవస్తుని లిఖన్తు ।

9. దశదినాభ్యంతరే ఁవ మృత్తికారూపం ప్రాప్నోతి । ()

2. షష్ఠాసానంతరమేవ మృత్తికారూపం ప్రాప్నోతి । ()

3. ఁకవర్షే మృత్తికారూపం ప్రాప్నోతి । ()

4. మృత్తికారూపం ప్రాప్తుం పంచవింశతివర్షాణి నిరీక్షమాణం వస్తు । ()

२. व्याकरणांशाः

अ. सन्धिं कुर्वन्तु - सन्धिनाम निर्दिशन्तु ।

१. न	+	एव	-
२. इति	+	उक्तवान्	-
३. सर्वे	+	अपि	-
४. मास	+	अनन्तरम्	-
५. प्रतीकार	+	इच्छा	-
६. अन्तः	+	बहिः	-
७. विना	+	अपि	-

आ. विसन्धिं कुर्वन्तु - सन्धिनाम निर्दिशन्तु ।

१. एकेनोक्तम् -	५. सौख्यार्थम् -
२. रूपान्तरम् -	६. देवेनाहं -
३. ममापेक्षया -	७. इत्युक्तम् -
४. इतोऽपि -	

इ. अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु ।

१. गुणी गुणिनं वेत्ति ।
२. कर्मशीलः योगी कथ्यते ।
३. लोभी शान्तिं न प्राप्नोति ।
४. सर्वे भवन्तु सुखिनः ।

उपर्युक्तवाक्येषु स्थूलाक्षराणि पदानि **इनि प्रत्ययान्तानि** इनि(इन्) प्रत्ययः सञ्ज्ञाशब्दात् युक्त इत्यर्थे भवति । यथा गुण+इनि(इन्) = गुणी, गुणयुक्तः इत्यर्थः। गुणाः अस्य सन्तीति ।

इन् प्रत्ययान्तपदानि विशेषणपदानि सन्ति । अतः एतेषां रूपाणि त्रिषु लिङ्गेषु भवन्ति ।

१. गुणी-	गुणयुक्तः।	गुणाः अस्य सन्तीति ।
२. सुखी -	सुखयुक्तः।	सुखानि अस्य सन्तीति ।

उ. अधः लिखितां तालिकां पूर्यन्तु ।

शब्दः + प्रत्ययः	रूपाणि	पु	स्त्री	न.पुं
उदा - संसार + इन्	संसारिन्	संसारी	संसारिणी	संसारि
१. मान + इन्	मानिन्
२. प्राण + इन्	प्राणिन्
३. देह + इन्	देहिन्
४. क्रोध + इन्	क्रोधिन्
५. विनोद + इन्	विनोदिन्

ऊ. अधः दत्तेषु वाक्येषु रेखाङ्कितपदानां प्रकृतिप्रत्ययौ विभज्य समाधानं प्रदत्तविकल्पेभ्यः चित्वा लिखन्तु ।

१. धनी जनः दानेन शोभते । -
- (अ) धन् + ई (आ) धन + इनी
(इ) धन + इनि (ई) धनिन् + ई
२. संस्कृतसाहित्यजगति दण्डी सुप्रसिद्धः कविः। -
- (अ) दण्डि + इनि (आ) दण्डी + इनि
(इ) दण्ड + इनी (ई) दण्ड + इनि
३. शतेषु एकः सुकृती जायते । -
- (अ) सुकृत + इनी (आ) सुकृत + इनि
(इ) सुकृति + इनि (ई) सुकृती + इनि

परियोजनाकार्यम्

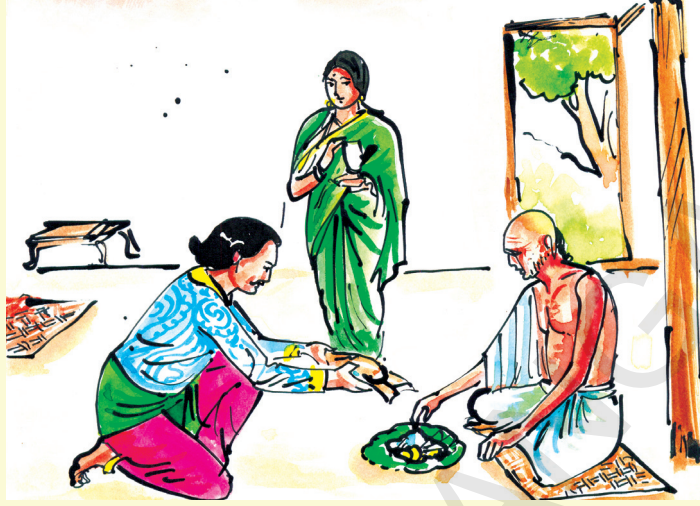
केषां पदार्थानां मृत्तिकारूपं प्राप्तुं कियान् समयः
भवतीति पट्टिकारूपेण विलिख्य कक्ष्याप्रकोष्ठे प्रदर्शयन्तु ।

अल्पानामपि वस्तूनां संहतिः कार्यसाधिका ।

७. आतिथ्यम्

तृतीयः भागः

चित्रं पश्यन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

प्रश्नाः

1. चित्रे किं दृश्यते ?
2. चित्रे स्थिताः जनाः किं किं कुर्वन्ति ?
3. चित्रं दृष्ट्वा किम् अवगतवान् ?

नेपथ्यम्

★ भारतीयसंस्कृतौ अतिथिसत्कारः प्रधानविषयः । “अतिथिदेवो भव” इति उपनिषद्वाक्यम् । अतिथिं दैवमिति मत्वा सम्मानं कुर्यात् इत्यर्थः । ईदृशवाक्यम् आजीवनम् आचरितवतः महापुरुषस्य रन्तिदेवस्य चरितं महाभारते, भागवतेऽपि लिखितमस्ति ।

तस्य दातृत्वगुणं छात्राः जानन्तु इति उद्देश्येन, तस्य चरितम् पाठ्यांशरूपेणात्र स्वीकृतम् ।

छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चा कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चा कृत्वा अवगमनम् अभिवर्धयन्तु ।

(भरतवंशीयेषु राजसु रन्तिदेवः महान् उदारः । सः राजा समस्तं दानरूपेण दत्त्वा दारिद्र्यमनुभवन् सकुटुम्बं वने वसति स्म । एकस्मिन् दिने)

राजपत्नी - प्रभो ! पादौ प्रक्षाल्य आगच्छतु । भगवदनुग्रहेण अद्य खादितुम् आहारः लब्धः । पातुं जलमपि प्राप्तम् । सत्वरं सपुत्रः आगच्छतु ।

रन्तिदेवः - देवि ! एष एव प्रसादः । क्षणकालं तिष्ठ । अतिथिदेवाय प्रतीक्षां कुर्वः । “केवलाघो भवति केवलादी” इति श्रुतिवाक्यम् । यः अतिथये अदत्त्वा खादति सः पापं खादतीति शास्त्रनियमः भवत्या ज्ञातपूर्व एव । अतः अतिथिं विना कथम् ?

राजपत्नी - अस्तु स्वामिन् !

भिक्षुकः - (आगत्य) भवति भिक्षां देहि ! क्षुधा माम् अतीव बाधते ।

मातः मम उदरपूरणाय

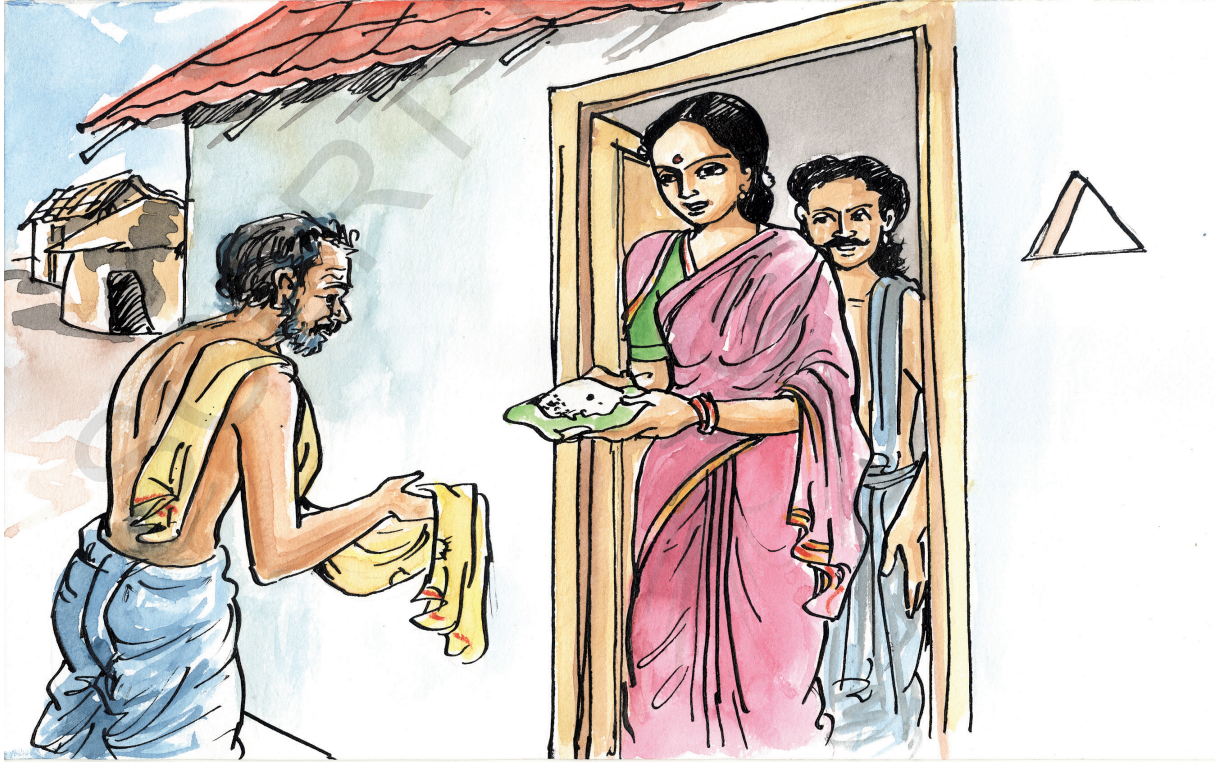
रन्तिदेवः - (ससन्तोषम्)

अभ्यागतो ज्ञातपूर्वः अज्ञातोऽतिथिरुच्यते ।

तयोः पूजां द्विजः कुर्यादिति पौराणिकी स्मृतिः ॥

इदानीम् अतिथिः आगतवान् ।

राजपत्नी - (स्वीकुरु) (अन्ने अर्धभागं भिक्षुकाय ददाति) प्रभो ! भोजनार्थं पुत्रेण सह आगच्छतु भवान् (यदा उपक्रमते.....)

ब्राह्मणः - जननि ! भिक्षां देहि ? (उच्चैः)

राजपत्नी - तिष्ठतु क्षणम् (ओदनं द्विधा विभज्य एकं भागम् आनीय) स्वीकरोतु भवान् ।

निषादः - (आगत्य) अम्ब ! ओदनं खादित्वा एकसप्ताहकालः अभवत् । किञ्चित् ददातु ।

राजपत्नी - अये ! स्वीकुरु । (ओदनं सर्वं ददाति)

रन्तिदेवः - देवि । सुकार्यं कृतवती ।

अतिथिर्यत्र भग्नाशो गृहात् प्रतिनिवर्तते ।

स तस्मै दुष्कृतं दत्त्वा पुण्यमादाय गच्छति ॥

अतिथिः निराहारेण गृहात् गच्छति चेत् सः स्वकीयं पापं दत्त्वा अस्माकं पुण्यमादाय गच्छतीति आर्योक्तिः । एतादृशात् दोषात् वयं विमुक्ताः ।

राजपत्नी - इदानीं केवलं जलपानं कुर्याम ।

पथिकः - अम्ब ! बहु पिपासा अस्ति । किञ्चित् जलं ददातु ।

राजपत्नी - स्वीकुरु (तस्मै जलं ददाति) ।

रन्तिदेवः - कल्याणि ! तव साहचर्यं मम भाग्यवशात् लब्धम् । मम मनोभावं ज्ञात्वा आचरसि त्वम् । अत एव वदन्ति

अर्धं भार्या मनुष्यस्य भार्या श्रेष्ठतमा सखी ।

भार्यामूलं त्रिवर्गस्य भार्यामूलं तरिष्यतः ॥ इति ।

एतत् सत्यम् । अत एव 'अर्धाङ्गी' इति पदं सार्थकं भवति । भवती सुखदुःखेषु मम सखी एव । यद्यत् करोमि तत्तत् सर्वं सफलं भवति । कारणं तव सहयोग एव । धन्योऽस्मि देवि । (सानन्दं)

भिक्षुकः - (प्रविश्य) अम्ब ! बुभुक्षापीडितः अस्मि ।

राजपत्नी - इदानीं कर्तव्यं (प्रश्नार्थकेन भर्तारं दृष्ट्वा)

रन्तिदेवः - दैवं प्रार्थयामि

न त्वहं कामये राज्यं न स्वर्गं नापुनर्भवम् ।

कामये दुःखतप्तानां प्राणिनामार्तिनाशनम् ॥

ब्रह्मादिदेवाः - प्रत्यक्षीभूय राजन् । तव अतिथिसेवातत्परतया निःस्वार्थदानगुणेन च वयं सन्तुष्टाः । वरं वृणीष्व ।

रन्तिदेवः - मम एतदेवाभीष्टम् ।

सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे सन्तु निरामयाः ।

सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चित् दुःखभागभवेत् ॥

देवाः - "तथास्तु" अहो धन्यो भवान् । चिरकीर्तिर्भव ।

(रन्तिदेवः, तस्य पत्नीपुत्रादयः, मोक्षमार्गं प्रस्थिताः)

कविपरिचयः

व्यासमहर्षिणा विरचिते भागवते भारते च रन्तिदेवचरितमस्ति । व्यासस्य पूर्णनाम कृष्णद्वैपायनः, वेदविभजनं कृतवानिति तस्य वेदव्यासः इत्यपि नाम ।
व्यासः अष्टादशपुराणानि, अष्टादशपर्वात्मकं महाभारतम्, भागवतादिविविधग्रन्थान् व्यरचयत् ।
अस्मिन् पाठ्यांशे महाभारते स्थिता रन्तिदेवकथा सम्भाषणरूपेण प्रस्तुता ।

एतानि कुर्वन्तु

I. भावावगमनम् - प्रतिस्पन्दनम्

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि विचिन्त्य वदन्तु ।

१. भवतः गृहम् आगतानाम् अतिथीनां मर्यादां भवन्तः कथं कुर्वन्ति ?
२. रन्तिदेवः सर्वस्वं दानं कृतवान् । भवन्तः कदापि किमपि दानं कृतवन्तः किम् ?
३. अतिथयः नाम के ?
४. आतिथ्यं नाम किम् ?
५. पाठ्यांशे कस्य पात्रं भवते रोचते ? किमर्थम् ?

आ. पाठं पठित्वा पाठे स्थितानि सम्बोधनार्थकपदानि, क्रियापदानि अन्विष्य तेषामधः रेखाङ्कनं कुर्वन्तु । तेषाम् अर्थान् जानन्तु ।

इ. अधः दत्तानि वाक्यानि कः कं प्रति उक्तवानिति लिखन्तु ।

१. केवलाघो भवति केवलादी ।
२. क्षुधा माम् अतीव बाधते ।
३. सः स्वकीयं पापं दत्त्वा अस्माकं पुण्यम् आदाय गच्छति ।
४. 'अर्धाङ्गी' इति पदं सार्थकं भवति ।
५. वरं वृणीष्व ।

ई. अधः दत्तं परिच्छेदं पठित्वा समाधानानि लिखन्तु ।

पूर्वम् अन्धकासुरो नाम राक्षसः देवताभ्यः वरं प्राप्य दुर्जयः सन् भूलोके जनान् विशेषतः पीडयति स्म । कोऽपि देवः तं सम्मुखीकर्तुं संहर्तुं वा न शक्तवान् आसीत् । अथ कदाचित् सर्वे देवाः सम्भूय निर्णीतवन्तः यत् सर्वे देवाः स्वशक्तेः कञ्चित् अंशं दद्युः । “ततः

समुदितशक्तेः प्रयोगेण अन्धकासुरः मारणीयः” इति । ततः सर्वे देवाः स्वस्य अंशं दत्तवन्तः । ब्रह्मणः शक्तेः अंशतः ब्राह्मी सृष्टा । महेश्वरस्य अंशतः ‘महेश्वरी’ समुद्भूता । कुमारस्य (सुब्रह्मण्यस्य) अंशतः ‘कौमारी’ समुत्पन्ना । विष्णोः अंशतः वैष्णवी निर्मिता । यमस्य अंशतः “वाराही” समुत्पन्ना अभवत् । इन्द्रस्य अंशतः ‘इन्द्राणी’ विनिर्मिता । महारुद्रस्य अंशतः ‘चामुण्डा’ उत्पन्ना । एताः सप्तशक्तयः सम्भूय लोककण्टकम् अन्धकासुरं नाशितवत्यः ।

१. अन्धकासुरं काः नाशितवत्यः ?
२. एताः सप्तशक्तयः केषां सन्ति ?
३. महेश्वरस्य अंशतः का समुद्भूता ?
४. वाराही कस्मात् अंशात् निर्मिता ?
५. वैष्णवी शक्तिः कस्य अंशा ?
६. सप्तशक्तीनां नामानि लिखन्तु ?

उ. पाठं पठित्वा अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

१. अर्धाङ्गी इति पदं कथं सार्थकं भवति ?
२. भोजनप्राप्ते रन्तिदेवः कस्य प्रतीक्षां कृतवान् ? किमर्थम् ?
३. राजपत्नी कस्मै किं किं दत्तवती ?
४. अतिथिः निराशया किमर्थं न गच्छेत् ?
५. रन्तिदेवस्य गृहं प्रति के के आगताः? ते किं किं पृष्टवन्तः ?
६. रन्तिदेवः केन श्लोकेन देवं प्रार्थितवान् तस्य भावः कः ?

II. भावव्यक्तीकरणम् - सर्जनात्मकता

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां लघुसमाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. भवन्तः अतिथीनाम् आगमने किं करिष्यन्ति ?
२. अस्याः कथायाः शीर्षिका समीचीना वा ? किमर्थं ? कारणानि लिखन्तु ।
३. पाठ्यकथांशाधारेण गृहीतव्याः सुगुणाः के ?
४. पाठे स्थितान् श्लोकान् सम्यक् पठित्वा तेषां भावान् स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।
५. कीदृशेभ्यः याचकेभ्यः दानं कर्तव्यम् इति भावयन्ति? लिखन्तु ?

आ. अधः दत्तयोः प्रश्नयोः समाधाने निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

1. 'दातृत्ववैशिष्ट्यं' इति शीर्षिकया निबन्धमेकं लिखन्तु ।
2. पाठ्यांशसारांशं स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

इ. सर्जनात्मकतया समाधानानि लिखन्तु ।

1. सम्भाषणात्मकमिदं पाठं कथारूपेण लिखन्तु ।
2. अधः दत्तपरिच्छेदं संस्कृतभाषया अनुवदन्तु ।

పూర్వం ఆంధ్రదేశంలో దేవశర్మ అను ఒక బుద్ధిశాలియైన బ్రాహ్మణుడు ఉండేవాడు. అతడు సర్వశాస్త్ర కోవిదుడు. కాని అతని పుత్రుడు మల్లినాథుడు సోమరియై చదువుకోలేదు. తండ్రి ఎంత ప్రయత్నించినా అతడు విద్య నేర్చుకోలేదు. పెద్దయ్యాక మల్లినాథునికి వివాహం జరిగింది. ఒకనాడు మల్లినాథుని భార్య తన భర్తను అజ్ఞాని అని పరిహసించింది. అప్పుడు దేశాంతరం వెళ్ళి పట్టుదలతో విద్యార్జన చేసి గొప్ప పండితుడై సంస్కృతకావ్యాలకు వ్యాఖ్యానం చేసి ఘనకీర్తి సాధించాడు. ఇతడు మన తెలుగువాడు.

ई. प्रशंसात्मकया प्रतिस्पन्दनं कुर्वन्तु।

देवालयेषु प्रतिदिनम् अन्नदानकार्यक्रमाः आयोजिताः भवन्ति । तेन कानि प्रयोजनानि भवन्तीति लिखन्तु ।

III. भाषांशाः

१. पदजालाभिवृद्धिः

अ. अधः दत्तैः पदैः रिक्तस्थानानि पूरयन्तु ।

प्रतीक्षणम्	ज्ञातपूर्वः	निर्मूलनम्	सत्वरम्
-------------	-------------	------------	---------

1. समाजे दुराचाराणां आवश्यकम् ।
2. दैवदर्शनार्थं कुर्मः ।
3. शाला गन्तव्या ।
4. श्वः विराम इति विषय एव ।

आ. यथोचितं योजयन्तु ।

1. अभ्यागतः पापं ददाति
2. अतिथिः पूजां करोति
3. द्विजः सखी
4. भग्नाशः अज्ञातः
5. भार्या ज्ञातपूर्वः

इ. उदाहरणानुसारम् अधः दत्तैः पदैः स्वीयवाक्यानि लिखन्तु ।

उदा - दाता - धाता

दाता एव निर्धनानां धात्रा सदृशः ।

१. अम्बा - धेनुः

२. विद्या - धनम्

३. वृक्षः - कालुष्यम्

ई. अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । तेषु वाक्येषु यस्य पदस्य पर्यायपदानि भवन्ति तानि क्रमशः लिखन्तु ।

१. रन्तिदेवस्य पत्नी विनयान्विता ।

२. रामस्य भार्या महासाध्वी ।

३. रन्तिदेवस्य धर्मपत्नी भर्तृवाक्यं पालयति स्म ।

४. सीता रामस्य सहधर्मचारिणी ।

५. कलत्रं मित्रमिव हितं करोति ।

६. सा पुत्रवती अतः जाया इति सार्थकनाम्नी अभवत् ।

उ. पाठे स्थितस्य 'अम्बा' इति पदस्य पर्यायपदानि लिखन्तु ।

२. व्याकरणांशाः

अ. अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । अवगच्छन्तु ।

प्रथमभागः

द्वितीयभागः

१. सदाशिवः उपवनम् अगच्छत् ।

सदाशिवः उपवनं गतवान् ।

२. गणेशः पाठम् अपठत् ।

गणेशः पाठं पठितवान् ।

३. संस्कृतशिविरम् अहम् अगच्छम् ।

संस्कृतशिविरम् अहं गतवान् ।

४. अध्यापिका संस्कृतेन एव अपाठयत् ।

अध्यापिका संस्कृतेन एव पाठितवती ।

५. भीमः बहु अखादत् ।

भीमः बहु खादितवान्

६. भवती पुस्तकम् अनयत् ।

भवती पुस्तकं नीतवती ।

७. विमानम् अचलत् ।

विमानं चलितवत् ।

८. बालाः प्रश्नान् अपृच्छन् ।

बालाः प्रश्नान् पृष्टवन्तः ।

९. नर्तक्यः नाट्यम् अकुर्वन् ।

नर्तक्यः नाट्यम् कृतवत्यः ।

१०. वृक्षात् पर्णानि अपतन् ।

वृक्षात् पर्णानि पतितवन्ति ।

उपरि लिखितानि प्रथमभागस्य वाक्यानि 'लङ्' लकारयुक्तानि वाक्यानि ।

द्वितीयभागे स्थितानि वाक्यानि 'क्तवतु' प्रत्ययान्तानि वाक्यानि ।

उभयोः मध्ये भेदं ज्ञातवन्तः वा ! अनयोः द्वयोरपि अर्थः समानः, भूतकालार्थः एव ।

- अत्र लङ्लकारवाक्येषु लिङ्गभेदः न भवति । परन्तु पुरुषभेदः
(प्रथम - मध्यम - उत्तम) भवति ।

‘क्तवतुप्रत्ययान्तवाक्येषु लिङ्गभेदः भवति । पुरुषभेदः न भवति ।

यथा -	रामः	ग्रामम्	अगच्छत् ।
	त्वं	ग्रामम्	अगच्छः ।
	अहं	ग्रामम्	अगच्छम् ।
	रामः	ग्रामं	गतवान् ।
	त्वं	ग्रामं	गतवान् ।
	अहं	ग्रामं	गतवान् ।

क्तवतु प्रत्यये कृते लिङ्गभेदः

पुंलिङ्गे	पठ्	-	पठितवान्
स्त्रीलिङ्गे		-	पठितवती
नपुंसकलिङ्गे		-	पठितवत्
पुंलिङ्गरूपाणि		-	गुणवत् शब्द इव
स्त्रीलिङ्गरूपाणि		-	गौरीशब्द इव
नपुंसकलिङ्गरूपाणि-			जगत् शब्द इव

1. अधः दत्तानि रिक्तस्थानानि पूर्यन्तु ।

1. नारायणः साहाय्यं (कृ + क्तवतु)
2. भक्ताः देवं (नम् + क्तवतु)
3. बालकाः कीडाङ्गणं प्रति (धाव् + क्तवतु)
4. जननी बालं (ताड् + क्तवतु)
5. तरुण्यः देवं (पूज् + क्तवतु)
6. ताः पत्रं (गृह + क्तवतु)
7. सा सत्यम् (वच् + क्तवतु)
8. चोराः धनं (चुर् + क्तवतु)
9. सर्पः बिलं (प्र.विश् + क्तवतु)
90. सः अद्य विलम्बेन (आ + गम् + क्तवतु)

परियोजनाकार्यम्

अधः लिखितानि वाक्यानि पठित्वा तादृशानि कानिचन ध्येयवाक्यानि लिखित्वा भित्तिपत्रे प्रदर्शयन्तु ।

1. अन्नदानं परं दानम् ।
2. हस्तस्य भूषणं दानम् ।
3. दानेन भूतानि वशीभवन्ति ।

८. सङ्गच्छध्वम्

पठन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

एकदा एकस्मिन् प्रजावासे सर्वाणि गृहाणि भस्मीभूतानि । तां दुर्घटनामधिकृत्य प्रमुखाः नेतारः दुःखं प्रकटितवन्तः। स्थानिकप्रजासमितिः एका कर्मकराणां कृते नूतनगृहनिर्माणसाहाय्यार्थं समीपवर्तिनाम् धनिकानाम् आपणिकानां च समीपं गत्वा धनयाचनं करोति । समितेः सदस्यानां दृष्टिः धनिषु एव वर्तते । तस्मिन् समये मार्गपार्श्वस्थः कश्चन कर्मकरः तान् आहूय सहस्ररूप्यकाणि दानरूपेण दत्तवान् । सदस्याः साश्चर्यं दृष्ट्वा तं प्रशंसितवन्तः। तदारभ्य दानविषये तेषां दृष्टिः परिवर्तिता ।

प्रश्नाः ?

1. समितिः जनेभ्यः किमर्थं धनं स्वीकरोति ?
2. दानविषये सदस्यानां दृष्टिः प्रथमं कथमासीत् ?
3. अनन्तरं सा दृष्टिः कथं परिवर्तिता ?
4. कर्मकरस्य दानेन भवान् किम् अवगतवान् ?
5. भवन्तोऽपि एतादृशकार्यं कर्तुं समर्थाः भवन्ति चेत् तत् कथं कुर्वन्तीति वदन्तु ?

एवं विविधदुर्घटनासु प्राकृतिकविपदां कारणेन पीडितानां जनानां कश्चन युवकसमूहः कीदृशं साहाय्यं कृतवानिति ज्ञास्यामः।

उद्देश्यम्

- ★ सत्कार्यकरणे प्रेरणादानम् ।
- ★ सत्कार्यैः प्राप्तायाः अनुभूतेः अभिव्यक्तिसामर्थ्यस्य विकासः।
- ★ सामाजिकदुर्घटनाविषये जागरूकतायाः सम्पादनम् ।

छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चां कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चां कृत्वा अवगमनम् अभिवर्धयन्तु ।

सायं चतुर्वादनम् । तत् 'कृषि' नामककलाशालायाः कलाप्राङ्गणम् । सर्वैः कलाशालाच्छात्रैः आसन्दाः पूर्णा आसन् । वेदिकायां उपरि प्राचार्यः अध्यापकाश्च आसीनाः। तदा कलाशालायाः विद्यार्थिनेता मधुकरः ध्वनिग्राहकं स्वीकृत्य वाचनमारब्धवान् ।

मधुकरः - प्राचार्येभ्यः सर्वेभ्यः आचार्यवर्येभ्यः, मित्रेभ्यश्च नमस्काराः। दिनत्रयात्पूर्वं महती वृष्टिः आसीदिति भवन्तः जानन्ति एव तथा वृष्ट्या महान् जलप्रलयः सम्भूत इति । अनेन जलप्रलयेण विविधप्रान्तेषु, पल्लीषु जनजीवनं स्थगितम् । क्षुत्पिपासाभ्यां जनाः पीडिताः आसन् । तस्मिन्नवसरे जलदिग्बन्धने स्थितः 'राजन्नगूडेम्' नाम ग्रामः। तद्ग्रामीणेभ्यः आहारादिकल्पनाय अस्माकं छात्राः तत्र गत्वा अद्य पुनरागताः । तेषामनुभवान् इदानीं शृणुमः। तस्मिन् समूहे ये ये सन्ति तेषां नामानि पठामि । अशोकः, बदरीनाथः, अर्जुनः, देवराजः, मोहनकृष्णः, चन्दना, तुलसी, नागवल्ली - एतान् अहं वेदिकां प्रति सादरम् आह्वयामि । प्रथमं मोहनकृष्णं प्रार्थये यत् स्वकीयानुभवं प्रकटयतु इति ।

मोहनकृष्णः - सर्वेभ्यः मित्रेभ्यः अभिनन्दनानि । भवन्तः सर्वेऽपि अस्मिन् सेवाकार्ये भागस्वामिन एव । भवद्भिः सर्वैः यद्दत्तं तद्धनम् आहत्य पञ्चाशत् सहस्ररूप्यकाणि अभवन् । तावता धनेन वयं तद्ग्रामवासिनां कृते आहारपदार्थान्, पाकपात्राणि कानिचन अन्यवस्तूनि वितीर्णवन्तः। अस्मभ्यं मार्गदर्शनाय अस्माभिस्साकम् आगतेभ्यः सामाजिकविषयाचार्येभ्यः आज्ञनेयमहोदयेभ्यः धन्यवादः।

एकः छात्रः - भवन्तः तावत्पर्यन्तं कथं गतवन्तः? किं कृतवन्तः? इति कृपया विशदयतु । वयं श्रोतुमिच्छामः।

अर्जुनः - वयमितः प्रस्थाय यथाकथञ्चित् मध्याह्ने मण्डलकेन्द्रं प्राप्तवन्तः। तत्र वणिग्जनाः धान्यानि तथा इतरपदार्थान् नित्योपयोगवस्तूनि च सर्वाणि मूल्याधिक्येन विक्रीणन्ति । तदा आचार्यः मण्डलकार्यालयं गत्वा तत्र सर्वकारसम्बन्धिनः अधिकारिणः साहय्येन न्यूनातिन्यूनमूल्येन वस्तूनि, पदार्थान् क्रीतवन्तः।

सहस्रकिलोमिततण्डुलानि (विंशतिकिलोमितपोटालिकारूपेण), तिंत्रिणी, लवणं तथा मरीचचूर्णपोटालिकाः, दशाढकद्विदलगोण्यः, अर्धकिलोमिततैलपोटालिकाः (कुटुम्बस्य) एकैक - गृहाय अपेक्षितानि पचनपात्राणि वयं क्रीतवन्तः।

एतानि वस्तूनि, पदार्थान् नेतुं भारवाहनस्यापेक्षया कृषिवाहनमुत्तममिति विचिन्त्य द्वे कृषिवाहने भाटकाय स्वीकृत्य, पदार्थान् तत्र प्रपूर्य तेषामुपरि उपविश्य वयं प्रस्थितवन्तः। ततः विंशतिकिलोमीटर् दूरे ग्रामः अस्ति । वाहने मन्दं गच्छतः।

नागवल्ली - समाजशास्त्राचार्यः गमनसमये प्राकृतिकविपदः कथं सम्भवन्ति ? तेषु सहजाः मानवकल्पिताः काः इति, सम्भवनात्पूर्वमेव ताः कथमूहितुं शक्येरन् ? ताभ्यः जातानां प्रभूतहानीनां निवारणप्रयत्नान् च मालाग्रथनमिव सविवरणम् अवोचन् । तान् विषयान् श्रुण्वन्तः एव अगच्छाम ।

चन्दना - मह्यमपि किञ्चित् कथयितुम् अवसरं ददातु । कृषियाने उपवेशनस्य अनभ्यासवशात् गर्तपूर्णमार्गेण गमनेन अस्माभिः महान् क्लेशः अनुभूतः।

देवराजः - तत्र ग्रामस्थाः सर्वे अस्मान् दृष्ट्वा बहुसन्तोषम् अन्वभवन् । ग्रामे सर्वत्र पङ्कः एव । कानिचन गृहाणि जलपूर्णानि । अधिकाधिकपल्लीयाः सकुटुम्बं ग्रामविद्यालये स्थितवन्तः। विद्युत् नासीत्। ग्रामीणाः तेषां शयनार्थम् आस्तरणान्यपि नासन् ।

बदरीनाथः - तत्र आहत्य पञ्चाशत् कुटुम्बाः आसन् । प्रत्येकं कुटुम्बस्य 20 किलोमिततण्डुलभोणी, किलोद्वयमित आढकीद्विदलानि, तत्रमाणानुगुणम् अन्यपदार्थान् वितीर्णवन्तः। तेषां पचनार्थं काष्ठानि सन्ति । किन्तु सार्द्रं धूमं व्यापयन्ति । अन्तिमे अतिप्रयत्नेन ते ग्रामीणाः पाकं कृत्वा भोजनमकुर्वन् ।

तदा तेषां नयनयोः महान्तं सन्तोषं वयम् अपश्याम । अस्माकं योजनाबद्धं कार्यं सफलमिति वयं भावितवन्तः। वयमपि तैस्सह तदेव भोजनम् अकरवाम । क्षुधा अधिकेतिकारणतः तदेव भोजनम् अमृतायमानम् आसीत् ।

तुलसी - अत्रान्तरे अन्यबृन्दः समागच्छत् । स बृन्दः आच्छादकानि, आस्तरणानि नूतनवस्त्राणि च आनयत् । तत्र केचन मण्डलतः आगतवन्तः पदविरतवैद्याः दृष्टाः। ते प्रातः एव आगत्य व्याधीनां सङ्क्रमणात्पूर्वमेव तन्निवारणकार्ये संलग्नाः अभवन् । ते आवश्यकानि औषधानि ग्रामीणेभ्यः व्यतरन् । तादृशे वयस्यपि तेषां सङ्कल्पः समाजहितकाङ्क्षा बलवती अस्तीति अहं विस्मयं प्राप्तवती । तेषां प्रयत्नस्य कार्यस्य अपेक्षया अस्माकं कार्यमल्पमिति वयं ज्ञातवन्तः। एवम् अस्माकम् अनुभूतयः सन्ति इति ।

“सङ्गच्छध्वं संवदध्वं सं वो मनांसि जानताम्”

(सर्वे छात्राः सहर्षं करतालैः तान् प्रशंसन्ति)

एतानि कुर्वन्तु

I. भावावगमनम् - प्रतिस्पन्दनम्

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि विचिन्त्य वदन्तु ।

१. छात्रबृन्देन कृतं कार्यमुद्दिश्य भवान् किं वदति ?
२. जलप्रलयसमयेषु प्रायः सर्वकारपक्षतः सहायता भवति परं प्रजानां पक्षतः साहाय्यम् आवश्यकं वा इति सकारणं वदन्तु ।
३. जलप्रलयानां सम्भवनात्पूर्वमेव कर्तव्याः रक्षणोपायाः के ?
४. प्रकृतिवैपरीत्यानि कथं सम्भवन्ति ? तानि वदन्तु ।

आ. अधः दत्तानि पदानि पठन्तु । तानि पदानि पाठे अन्विष्य अनुच्छेदस्य सङ्ख्यां लिखन्तु ।

१. ध्वनिग्राहकम्	६. क्षुत्पिपासाभ्याम्
२. जलदिग्बन्धेन	७. भागस्वामिनः
३. पाकपात्राणि	८. कृषिवाहने
४. गर्तपूर्णमार्गेण	९. सकुटुम्बम्
५. अमृतायमानम्	१०. बलवती

इ. बृन्देन ग्रामवासिनां कृते कानि वस्तूनि दत्तानीति पाठे अन्विष्य लिखन्तु ।

ई. अधः पाठे विद्यमानानां छात्राणां नामानि सन्ति । ते स्वीयानुभवे कीदृशविषयान् उक्तवन्तः इति लिखन्तु ।

क्र.स	छात्रस्य नाम	कम् अंशमुद्दिश्य अनुभवकथनम्
1.	अर्जुनः	ग्रामं कथं गतवन्तः इति ।
2.	नागवल्ली	
3.	चन्दना	
4.	देवराजः	
5.	बदरीनाथः	

उ. पाठं पठित्वा अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

१. 'राजन्नगूडेम्' पर्यन्तं छात्राः कथं गतवन्तः ? विशदयन्तु ।
२. जनेभ्यः दातुं छात्रैः कानि कानि वस्तूनि स्वीकृतानि ?
३. आज्ञनेयमहोदयेन कीदृशविषयाः सूचिताः ?
४. मार्गः कथमस्ति ?
५. जलावृतः ग्रामः कथमस्ति ?

II. भावव्यक्तीकरणम् - सर्जनात्मकता

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां लघुसमाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. महावृष्टेः पतनात् पूर्वमेव अस्माभिः ग्रामे / नगरे कीदृशविषये श्रद्धा दातव्या ? कथम् ?
२. भवतः पार्श्वस्थः ग्रामः जले निमग्नः जातः। भवान् तदा कीदृशं साहाय्यं करोति ?
३. विपदां सम्भवनानन्तरं कीदृशस्थितिः भवति ?
४. सामाजिकसेवाकार्यक्रमः इत्यस्य कः अर्थः ?
५. जलदिग्बन्धः, जलप्रलयः इत्यादिसन्दर्भेषु के के रोगाः भवन्ति ? के न सम्भवन्ति ?
६. उपद्रवसम्भवनात्पूर्वमेव जनेषु कीदृशं जागरणम् आवश्यकम् ?

आ. अधः दत्तयोः प्रश्नयोः समाधाने निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

१. पाठे वर्णिता विपद् इव विपद् तव जनपदे कुत्रचित् जाता इति चिन्तयित्वा तदा भवतः साहाय्यकार्यप्रणाली कथं भवतीति लिखन्तु ।
२. जलप्रलयसन्दर्भे, उपद्रवसन्दर्भे क्रियमाणान् सामाजिककार्यक्रमान् उद्दिश्य विशदयन्तु ।

इ. सर्जनात्मकतया समाधानानि लिखन्तु ।

१. उपद्रवपीडितेभ्यः जनेभ्यः धनधान्यादिवस्तुसामग्रीणां सङ्ग्रहणं वर्णयन्तः करपत्रमेकं रचयन्तु ।
२. अधः दत्तम् अनुच्छेदं संस्कृतभाषया अनुवदन्तु ।

జీవనంలో ధనానికి అధిక ప్రాధాన్యం ఉంది. ధనం ద్వారా జీవనాన్ని నిర్వహించడం జరుగుతుంది. ధనం లేకుండా మనం ఆహారాన్ని కూడా పొందలేము. ఒకవేళ మనం లోభంతో అధిక ధనాన్ని పొందాలని అనుకున్నట్లైతే దుఃఖమునే పొందగలము.

ई. प्रशंसात्मकतया प्रतिस्पन्दनं कुर्वन्तु ।

भवतां पाठशालायाम् एतादृशकार्यक्रमेषु भागं स्वीकृतवन्तः चेत् तान् अधिकृत्य वदन्तु ।

III. भाषांशाः

१. पदजालाभिवृद्धिः

अ. अधः दत्तं वाक्यं पठित्वा दत्तानां पदानाम् आधारेण भार्गवः तत्र किं दृष्टवान् इति स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

भार्गवः स्वमित्रैः सहायकवृन्दस्य वसतिम् उपागच्छत् ।

१. लघुनौकाः २. आहारपोटलिकाः ३. समाचारकेन्द्रम् ४. हेलीपाड्

आ. जलदिग्बन्धने तरणाय आवश्यकानि सहायकवस्तूनि लिखन्तु ।

उदा - शुष्कानि काष्ठानि

इ. अधः पदानि सन्ति । तत्सम्बद्धपदानि लिखन्तु ।

१. ग्रामः २. आहारवस्तूनि ३. सेवादलम् ४. जलम्

२. व्याकरणांशाः

अ. अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । रेखाङ्कितपदानि अवगच्छन्तु ।

१. बुद्धिमान् एव सर्वत्र पूज्यते ।

२. भक्तिमती माला पूजां करोति ।

३. श्रद्धावान् लभते ज्ञानम् ।

४. गुणवती श्यामला सर्वैः आदरणीया ।

५. गुणवत् मित्रम् आश्रयताम् ।

१) १,२ पदयोः समानस्वरवर्णाः के ?

२) तयोः पदयोः मूलशब्दौ कौ ?

३) मूलशब्दस्य मान् / मती इति योगे कः अर्थः भवति ?

४) ३,४,५ पदानां समानस्वरवर्णाः के ?

५) तेषां पदानां मूलशब्दाः के ?

६) मूलशब्दस्य वान् / वती / वत् इति योगे कः अर्थः भवति ?

आ. अधः लिखितानि वाक्यानि पठन्तु।

१. नीतिमान् जनः सुष्ठु कार्याणि आचरति ।

२. भक्तिमान् प्रह्लादः हिरण्यकशिपोः पुत्रः।

३. शक्तिमान् आज्ञनेयः वारिधिं लङ्घयामास ।

४. धृतिमान् कीर्तिमान् श्रीरामः पितृवाक्यपालनम् अकरोत् ।

५. धनवान् श्रीनरसिंहाचार्यः विदेशं गच्छति ।

६. गुणवती उमा मातरं नमस्करोति ।

७. क्षमावती धरित्री सदा वन्दनीया ।

८. युक्तिमत् ज्ञानं सर्वत्र उपयुक्तं भवति ।

- अत्र स्थूलाक्षराणि **मतुप् प्रत्ययान्तानि** । मतुप् प्रत्ययः सञ्ज्ञाशब्दैः सह प्रयुज्यते ।
मतुप् प्रत्यये मत् अवशिष्यते -

यथा - बुद्धि + मतुप् - बुद्धिमत् - बुद्धिमान् ।

अयं प्रत्ययः युक्तः / अस्य / अस्ति / अस्मिन् / अस्ति वा इत्यर्थे प्रथमान्तपदे प्रयुज्यते ।

मतुप् प्रत्ययेन युक्तः शब्दः विशेषणं भवति । अतः त्रिषु लिङ्गेषु भवति ।

मवर्णान्तात्, अवर्णान्तात् प्रातिपदिकात् परस्य मकारस्य उपधाभूतात् मकारात् अकारात् परस्य मकारस्य वकारः स्यात् । एषः मकारः यवादिभिः (यवादिपदैः) वर्जितः स्यात् ।

सूत्रम् - मादुपधायाश्च मतोर्वोऽयवादिभ्यः

इ. मतुप् प्रत्ययान्तरूपाणि उपयुज्य रिक्तस्थानानि पूर्यन्तु ।

१. हि आशा । (बल+मतुप्)

२. मनुष्यः किं कर्तुं न समर्थः ? (शक्ति+मतुप्)

३. सर्वथा सुखी भवति । (त्याग+मतुप्)

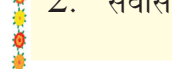
४. यूथपः आसीत् । (ज्ञान+मतुप्)

५. तस्य कलत्रम् अस्ति । (विद्या+मतुप्)

परियोजनाकार्यम्

1. “उपद्रवाणां निवारणोपायाः” इत्यंशम् अधिकृत्य पत्रिकासु, अन्तर्जाले, अन्विष्य स्फोरकपत्रमेकं रचयन्तु ।
(अथवा)

2. सेवासमितिभिः उपद्रवपीडितजनेभ्यः क्रियमाणानां विविधसेवाकार्याणां चित्राणि सङ्गृह्य कक्ष्यायां प्रदर्शयन्तु ।

९. सोमनाथो विजयते

तृतीयः भागः

पठन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

केचन विद्यालयच्छात्राः पुरातनवस्तुप्रदर्शनशालां द्रष्टुम् अगच्छन् ।

- वेङ्कटेशः - अच्युत ! श्रीरामपट्टाभिषेकपटचित्रम् पश्यतु । बहुसुन्दरं दृश्यते ?
अच्युतः - आम्, अत्र विग्रहं पश्यन्तु । अयं ध्वस्तः दृश्यते ।
नवीनः - केचन वैदेशिकाः न केवलं विग्रहाणां किन्तु अस्माकं
सांस्कृतिकचिह्नानां, देवालयाणां ध्वंसमपि अकुर्वन् ।
अच्युतः - एवं वा ?
उपाध्यायः - किं किं द्रष्टुम् प्रदर्शनशालायाम् ?
रामनाथः - तत्र अस्माभिः पुरातनवस्तूनि, शिथिलध्वस्ताः विग्रहाः च दृष्टाः।

प्रश्नाः ?

1. पुरावस्तुशालायां कीदृशानि वस्तूनि स्थापयन्ति ?
2. तत्रस्थविग्रहादीनि कीदृशानि ?
3. वैदेशिकैः पालकैः किमर्थं देवालयाणां विग्रहादीनां ध्वंसः कृतः ?

उद्देश्यम्

- ★ भारतदेशे विद्यमानानां पुरातनदेवालयाणां विशेषतानां ज्ञापनम् ।
तेषां दैन्यत्वविवरणेन अद्यतनदेवालयाणां परिरक्षणे जागरूकतायाः
अभिवर्धनम् ।

छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चा कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चा कृत्वा अवगमनम् अभिवर्धयन्तु ।

विजयवाडा,

दिनाङ्कः २७.८.२०१२.

प्रेषकस्य सङ्केतः
पि. सोमनाथः,
11 प्रमोदगृहसमुदायः,
बृन्दावनकालनी,
विजयवाडा.

सविधे,
प्रियसखे अशुतोष !

नमस्कारः । अहमत्र कुशली । सपरिवारस्य भवतः कुशलमिति भावयामि । सोमनाथे भक्तिमान् मम पिता मम नाम सोमनाथ इति स्थापितवान् इति पूर्वम् आवयोः मेलनावसरे उक्तवान् खलु ! चिरात् दर्शनकाङ्क्षया मम पिता, माता अहं च गतश्रावणशुद्धद्वितीयायां सोमवासरे सौराष्ट्रं गतवन्तः।

**सौराष्ट्रदेशे वसुधावकाशे
ज्योतिर्मयं चन्द्रकलावतंसम् ।
भक्तिप्रदानाय कृतावतारं
तं सोमनाथं शरणं प्रपद्ये ॥**

इत्यादिस्तोत्रपाठैः जय सोमनाथेति जयघोषैश्च नगरं सर्वतः सोमनाथनामसंकीर्तनेन आपूरितमिवासीत् । सोमनाथक्षेत्रं पुराणेतिहासेषु प्रभासतीर्थनाम्ना प्रसिद्धमस्ति । दक्षशापात् क्षयरोगग्रस्तः सोमः नाम चन्द्रः प्रभासतीर्थे स्नानमात्रेण क्षयरोगाद्धिमुक्तः। पुनः सः कलावृद्धिं प्राप्तवान् इति भागवती कथा श्रूयते । प्रभासे एव भगवान् श्रीकृष्णः स्वदेहोत्सर्गमकरोत् ।

प्रातरेव तत्र प्राप्ता वयं प्रथमतः कपिला - हिरणा - सरस्वतीनदीत्रयसङ्गमे 'त्रिवेणीघाट' इत्यत्र पुण्यस्नानमाचरितवन्तः। बलूखातीर्थे श्रीकृष्णदेहोत्सर्गस्थलं च सेवितवन्तः। ततः पुरातनसोमनाथमन्दिरं सूर्यमन्दिरं च संसेव्य सोमनाथज्योतिर्लिङ्गसन्दर्शनार्थं गताः। सखे ! तन्मन्दिरस्य विषये किं वा लेखितुं शक्नोमि ? केवलं चक्षुष्मतां फलमिदम् इत्येव कथयितुमुचितं भावयामि ।

क्री.श. 1947 तमवर्षे नवम्बरमासस्य 9 दिनाङ्के जुनागढ् संस्थानं स्वतन्त्रभारते अन्तर्भूतं यत्र प्रभासमन्तर्गतं वर्तते । ततः दिनचतुष्टयानन्तरं तत्रागतः स्वतन्त्रभारतदेशस्य उपप्रधानमन्त्री, देशस्य अखण्डतायै समर्पितसर्वस्वः, स्वकर्मणा लोहपुरुष इति विख्यातः श्री सर्दार वल्लभभाई पटेल् महाभागः अहल्याबाई मन्दिरे आयोजितायां महासभायां भाषमाणः सौराष्ट्रप्रजाः उद्दिश्य सोमनाथमन्दिरपुनर्निर्माणे दृढनिश्चया वयम्, पवित्रेऽस्मिन् कार्ये सर्वैर्भागो ग्राह्यः इत्यभ्यर्थयत् । प्रजाबाहुल्यस्य पवित्रं स्थानं, देशस्यास्य सौभाग्यचिह्नं च यद् अस्ति तस्य ध्वंस एव स्वस्य विजयमिति भावयता मोहम्मद् घजनिना ध्वस्तस्य सोमनाथमन्दिरस्य पुनर्निर्माणमेव देशस्वातंत्र्यफलं भावयद्भिः सर्वमान्यैः तदानीन्तनमहद्भिः के.एम्.मुन्शी

पुरातनसोमनाथमन्दिरम्

इत्यादिभिः विज्ञापितः पटेल्महाभागः तथा घोषितवान् । गान्धीमहात्मनः आशयं विदित्वा, तदनुसारं पटेल्महाभागेन सोमनाथमन्दिरस्य पुनर्निमाणन्यासः प्रकल्पितः अभवत् । तत्र नवनगरीयः जाम् साहेब्, शामल् दास् गान्धी च सौराष्ट्रराज्यसर्वकारपक्षतः, गाङ्गीलः डि.वि.रेगे च भारतसर्वकारपक्षतः ब्रिज्मोहन् बिड्ला एवं के.एम्. मुन्शी च पौरसमाजपक्षतः सदस्यरूपेण नियुक्ताः। मुन्शीमहाशयस्य नेतृत्वे

मन्दिरनिर्माणमारब्धम् । भूमिपूजायां सर्दारमहाशयः भागं गृहीतवान् । दुर्दैवात् मन्दिरोद्घाटनात्पूर्वमेव सः

मुत्युं प्राप्तवान् । 1951 तमे वर्षे मे मासस्य 11 दिनाङ्के भारतराष्ट्रपतेः डा. राजेन्द्रप्रसाद् महाभागस्य करकमलाभ्याम् यावद् भारतव्यापि द्वादशज्योतिर्लिङ्गानां प्रथमस्य सोमनाथज्योतिर्लिङ्गस्य पुनः प्रतिष्ठापनं विहितम् । मन्दिरे सोमनाथस्य भगवतः दर्शनवेलायां स्मृतिपथमागतोऽयं वृत्तान्तः कीदृशं स्वातन्त्र्यं देशभक्तैरपेक्षितमिति ज्ञातुं सहायकः अभवत् ।

नवीनसोमनाथमन्दिरम्

सोमनाथसन्दर्शनानन्तरं कामनाथमहादेवमन्दिरं, लक्ष्मीनारायणमन्दिरं, परशुराममन्दिरम् अखिलाबाई मन्दिरं च दृष्ट्वा भोजनादिकं कृतम् । पश्चात् पञ्चपाण्डवगुहां, सोमनाथपुरावस्तुशालां जुनागढद्वारञ्च संवीक्ष्य सोमनाथसमुद्रतटं प्राप्ताः। तत्र चिरं विश्रम्य ततः रात्रिभोजनादिकं परिसमाप्य धूमयाने स्वस्थानं प्रतिनिवृत्ताः। सर्वं च ते रोचते इति मन्ये । भवतः प्रत्युत्तरमभिलषन् -

प्रेमास्पदमित्रम्,
सोमनाथः।

ग्रहीतुः सङ्केतः,
श्री. अशुतोषः,
401. वेङ्कटरमणगृहसमुदायः,
बन्जारा एवेन्यु,
खैरताबाद ।

एतानि कुर्वन्तु

I. भावावगमनम् - प्रतिस्पन्दनम्

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि विचिन्त्य वदन्तु ।

१. सखे ! तन्मन्दिरस्य विषये किं वा लेखितुं शक्नोमि इति उक्तवतः सोमनाथस्य अभिप्रायः कः? वदन्तु ।
२. “चारित्रकप्रदेशानां रक्षणं करणीयम्” इत्यंशम् उद्दिश्य चर्चा कुर्वन्तु ।
३. अद्यतनकाले लेखाः कथं प्रेष्यन्ते ? तेषां परिवर्तनम् कथम् अभवत् ?
४. देशस्वातन्त्र्यात् पूर्वं देवालयाणां स्थितिः लेखे वर्णिता । इदानीन्तनदेवालयाणां परिस्थितिः कथम् वर्तते ?

आ. अधः दत्तानि पदानि पाठे अन्विष्य रेखाङ्कितानि कुर्वन्तु ।

मेलनावसरे	ज्योतिर्मयं	स्वदेहोत्सर्गम्
चक्षुष्मताम्	अन्तर्भूतं	अखण्डतायै
सौभाग्यचिह्नं	दुर्देवात्	वसुधावकाशे
प्रपद्ये	स्वकर्मणा	

इ. सपरिवारेण सोमनाथः प्रथमतः, कपिलहिरणासरस्वतीत्रिवेणीरारभ्य सोमनाथज्योतिर्लिङ्ग-दर्शनार्थं यावत् कुत्र कुत्र गतवान् ? तेषां प्रदेशानां नामानि लिखन्तु ।

ई. अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । तत्सम्बद्धवाक्यानि पाठे अन्विष्य लिखन्तु ।

१. सोमनाथक्षेत्रं पुराणेतिहासेषु “ प्रभासा “ इति नाम्ना प्रसिद्धम् अभवत् ।
२. तं सोमनाथम् अहं शरणं प्रपद्ये ।
३. दुर्देवात् मन्दिरस्य प्रारम्भात् पूर्वमेव पटेल् महाभागः दिवङ्गतः ।
४. पवित्रेऽस्मिन् मन्दिरनिर्माणकार्ये सर्वैः भागः स्वीकर्तव्यः इति प्रार्थितवन्तः ।

उ. अधः दत्तम् अनुच्छेदं पठित्वा प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

अहं खलु कालः! विश्वस्य आत्माऽहम् । कलयामि गणयामि जगतः आयुः प्रमाणम् । सततं चक्रवत् परिवर्तमानः भूतं, वर्तमानं भविष्यदपि च वीक्ष्यमाणः अहमेव साक्षी जगतः उत्पत्तेः विकासस्य प्रलयस्य च । इदम् जगत् तु पुनः पुनः

जायते विलीयते च । परमहं सर्वदा विद्यमानोऽस्य सर्वं क्रियाकलापं पश्यामि ।
अहो ! किं जानीथ यूयम् 'कियन्ती प्राचीना इयम् सृष्टिः ! नैव । तर्हि शृणुत
ध्यानेन । कृतयुगं, त्रेतायुगं, द्वापरयुगं कलियुगञ्चेति चत्वारि युगानि । चतुर्णां
युगानां समूहः एव महायुगम् । एकसप्ततिमहायुगानाम् समूहः एकम् मन्वन्तरम् ।
चतुर्दशमन्वन्तराणां समूहः कल्पः । एकः कल्प एव ब्रह्मणः एकं दिनं मन्यते । ब्रह्मणः
आयुः शतं वर्षाणि ।

१. चक्रवत् कः परिवर्तते ?
२. ब्रह्मणः आयुः कानि वर्षाणि ?
३. मन्वन्तरं नाम कति महायुगानां समूहः ?
४. कालः जनान् कं प्रश्नं पृच्छति ?
५. अनुच्छेदस्य शीर्षिकां सूचयन्तु ।

ऊ. पाठं पठित्वा अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

१. सपरिवारः सोमनाथः कदा सौराष्ट्रं गतवान् ?
२. सोमनाथमन्दिरस्य पुनर्निर्माणाय न्यासः केन प्रकल्पितः ? न्यासे के के आसन् ?
३. सरदारपटेलमहाभागः अहल्याभाई मन्दिरे किं समभ्यर्थयत् ?
४. पुराणेतिहासेषु प्रभासक्षेत्रस्य कीदृशी विशेषता अस्ति ?
५. सोमनाथस्य पिता तस्य किमर्थं "सोमनाथ" इति नाम स्थापितवान् ?

II. भावव्यक्तीकरणम् - सर्जनात्मकता

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां लघुसमाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. "लोहपुरुषः" इति सरदारवल्लभभाई महाभागः किमर्थं विख्यातः ?
२. कैश्चित् दुष्टपालकैः देवालयः विध्वस्ताः इति भवान् ज्ञातवान् । तैः तथा किमर्थं कृतम् ?
३. सोमनाथक्षेत्रस्य पुराणेतिहासेषु प्रभासक्षेत्रम् इति नाम प्रसिद्धम् । एवमेव केषाञ्चन प्रसिद्धक्षेत्राणां नामानि लिखन्तु ।
४. चारित्रिकप्रदेशानां रक्षणं कथं भवति ?

आ. अधः दत्तयोः प्रश्नयोः समाधाने निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

१. “सोमनाथक्षेत्रयात्रां” स्वीयवाक्यैः निबन्धरूपेण लिखन्तु ।
२. सोमनाथः भवतः मित्रम् इति भावयन् तस्य लेखस्य प्रत्युत्तरं लिखन्तु ।

इ. सर्जनात्मकतया समाधानानि लिखन्तु ।

१. चारित्रिकप्रदेशानां रक्षणं-देशसौभाग्यरक्षणम् इत्यंशमाधारीकृत्य एकं करपत्रं रचयन्तु ।
२. अधः दत्तम् अनुच्छेदं संस्कृतभाषया अनुवदन्तु ।

కేరళ ప్రదేశం ప్రాచీనకాలం నుండి సంస్కృతీసంప్రదాయాలకు నెలవు. విశ్వప్రసిద్ధమైన తిరువనంతపురమందిరము ఈ రాష్ట్రంలోనే ఉన్నది. అద్వైతమతస్థాపకులైన పరమ పూజ్యశంకరులు కూడా ఈ ప్రాంతముననే జన్మించారు. కేరళ రాష్ట్రమంతటా నారికేళవృక్షములతో నిండి ఉంది. వీరి యొక్క ముఖ్య ఆదాయవనరు కూడా ఇదే. అక్షరాస్యతలో ఈ రాష్ట్రం దేశంలోనే ప్రథమస్థానంలో ఉంది.

ई. प्रशंसात्मकतया प्रतिस्पन्दनं कुर्वन्तु ।

चारित्रिकनिर्माणानि रक्षणीयानि किमर्थमिति वदन्तु ।

III. भाषांशाः

1. पदजालाभिवृद्धिः

अ. अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । रेखाङ्कितपदानि उपयुज्य पुनः नूतनवाक्यानि लिखन्तु ।

१. सोमनाथमन्दिरम् पुरातनम् अस्ति ।
२. पवित्रा गङ्गानदी हिमालयात् प्रवहति ।
३. द्वादशज्योतिर्लिङ्गानां प्रथमस्य सोमनाथमन्दिरस्य पुनः प्रतिष्ठापनं विहितम् ।
४. राजनीतिज्ञः दृढसंकल्पः सरदारवल्लभभाई पटेल् भारतस्य उपप्रधानमन्त्री अभवत् ।
५. सोमनाथे भक्तिमान् मम पिता सोमनाथः इति मम नाम कृतवान् ।

आ. अधः दत्तायां पट्टिकायां पत्रम् कः कस्मै लिखति, तत्र सम्बोधनं समाप्तिश्च कथमभवदिति उदाहरणानुसारं पूर्यन्तु ।

कः कस्मै	सम्बोधनम्	समाप्तिः
1. पिता पुत्राय	प्रियपुत्र राजेश ! चिरञ्जीव !	त्वदीयः शुभचिन्तकः
2. पुत्रः पित्रे		
3. मित्राय		
4. अग्रजाय / अग्रजायै		
5. अनुजाय / अनुजायै		
6. प्रधानाचार्याय		
7. पत्रिकाकाराय		

2. व्याकरणांशः

आ. अधः दत्तानां समस्तपदानां विग्रहवाक्यानि समासनामानि च लिखन्तु ।

१. ज्योतिर्मयम्	८. स्वकर्मणा
२. वसुधावकाशे	९. महासभा
३. दक्षशापात्	१०. दृढनिश्चयाः
४. बलूखातीर्थे	११. सौभाग्यचिह्नम्
५. प्रभासतीर्थे	१२. भूमिपूजायाम्
६. सूर्यमन्दिरम्	१३. दर्शनवेलायाम्
७. स्वतन्त्रभारते	१४. देशभक्तैः

आ. अधः दत्तानां पदानां विसन्धिं कुर्वन्तु ।

१. भोजनादिकम्	६. सोमनाथेति
२. आगतोऽयम्	७. पुराणेतिहासेषु
३. दृढनिश्चया वयम्	८. क्षयरोगाद्विमुक्तः
४. इत्यादिभिः	९. तत्रागतः
५. तदनुसारम्	

इ. एतत् गीतम् गायन्तु, विवरणम् अवगच्छन्तु ।

मनसा सततं स्मरणीयम्

वचसा सततं वदनीयम्

लोकहितं मम करणीयम् ॥ लोकहितम् ॥

न भोगभवने रमणीयम्

न च सुखशयने शयनीयम्

अहर्निशं जागरणीयम्

लोकहितं मम करणीयम् ॥ लोकहितम् ॥

- स्थूलाक्षरायुतानि पदानि **अनीयर्प्रत्ययान्तपदानि**
- अनीयर् प्रत्ययः कर्मवाच्ये / भाववाच्ये वा भवति ।
- अनीयर्प्रत्ययेन युक्तं पदं विध्यर्थकं बोधयति ।

ई. अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु ।

१. अस्माभिः महात्मा गान्धीमहोदयः **स्मर्तव्यः**।

२. त्वया सततं सत्यं **वक्तव्यम्** ।

३. वृक्षाः सदा **रक्षितव्याः**।

४. पुत्रेण परीक्षा **लेखितव्या** ।

५. राधिकया देवी पूजा **कर्तव्या** ।

६. शारदया भोजनं **कर्तव्यम्** ।

७. अस्माभिः पुराणानि **पठितव्यानि** ।

- उपरि स्थूलाक्षराणि पदानि **तव्यत् प्रत्ययान्तानि**
- तव्यत् प्रत्ययः अपि कर्मवाच्ये भाववाच्ये वा प्रयोक्तव्यः।
- अनीयर् प्रत्ययवत् विध्यर्थके एव तव्यत् प्रत्ययः क्रियते ।

उ. अधः दत्तस्य उदाहरणानुसारं तव्यत् / अनीयर् प्रत्ययान्ताभ्यां वाक्यानि रचयन्तु ।

- उदा - श्रीनाथेन पाकः (पच् - (तव्यत् / अनीयर्)
- श्रीनाथेन पाकः पचितव्यः । (तव्यत्)
- श्रीनाथेन पाकः पचनीयः । (अनीयर्)
१. माधुर्या औषधं (स्वी.कृ.+तव्यत्/अनीयर्)
२. मात्रा माला (रच्+तव्यत्/अनीयर्)
३. कर्षकेण क्षेत्रं (कर्ष् + तव्यत्/अनीयर्)
४. सदा सुवचनानि (श्रु+तव्यत्/अनीयर्)
५. सर्वैः ज्ञानं (प्र+आप्+तव्यत्/अनीयर्)
६. आपणे पुस्तकं (क्री + तव्यत्/अनीयर्)
७. विनोदात्मकचित्राणि (दृश+तव्यत्/अनीयर्)
८. मया शाटिका (धृ+तव्यत्/अनीयर्)
९. मात्रा शिशुः (पाल्+तव्यत्/अनीयर्)

परियोजनाकार्यम्

भवता दृष्टस्य चारित्रकक्षेत्रस्य वैशिष्ट्यम्
सङ्गृह्य भित्तिपत्रे लिखतु ।

अन्नदानं परं दानं विद्यादानमतः परम्

१०. मातङ्गकथा

तृतीयः भागः

चित्रं पश्यन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

प्रश्नाः ?

1. श्रीरामः कस्य देशस्य राजा ?
2. रामस्य शिरसि किमस्ति ?
3. चित्रे के के सन्ति ? ते के ?
4. रामस्य पार्श्वे का अस्ति ?

श्री राम इव पूर्वकाले अनेके राजानः पालयन्ति स्म ।
तेषु कस्यचन राज्ञः चरितम् अद्य ज्ञास्यामः ।

उद्देश्यम्

- ★ प्राचीनकवीनां रचनाशैल्याः तात्कालिकदेशभौगोलिकस्थितेः
मानवव्यवहारशैल्याः च ज्ञापनम् ।

छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चा कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चा कृत्वा अवगमनम् अभिवर्धयन्तु ।

राजवाहनो मङ्गलसूचकं शुभशकुनं विलोकयन् देशं कञ्चिदतिक्रम्य विन्ध्याटवी -
मध्यमविशत् । तत्र हेतिहतिकिणाङ्कं कालायसकर्कशकायं यज्ञोपवीतेनानुमेयविप्रभावं
व्यक्तकिरातप्रभावं लोचनपरुषं कमपि पुरुषं ददर्श । तेन विहितपूजनो राजवाहनोऽभ्यभाषत ।
“ननु मानवजनसङ्गरहिते मृगहिते घोरप्रचारे कान्तारे विन्ध्याटवीमध्ये भवानेकाकी किमिति
निवसति ? भवदंसोपनीतं यज्ञोपवीतं भूसुरभावं द्योतयति, हेतिहतिभिः किरातरीतिरनुमीयते,
कथय ! किमेतदिति” । तेजोमयोऽयं न मानुषमात्रपौरुषो नूनं भवतीति मत्वा स पुरुषस्तद्वयस्य
मुखान्नामजनने विज्ञाय तस्मै निजवृत्तान्तमकथयत् -

राजनन्दन ! केचिदस्यामटव्यां वेदादिविद्याभ्यासमपहाय निजकुलाचारं दूरीकृत्य
सत्यशौचादिधर्मव्रतं परित्यज्य किल्बिषमन्विष्यन्तः पुलिन्दपुरोगमास्तदन्नमुपभुञ्जानाः बहवो
ब्राह्मणब्रुवाः निवसन्ति । तेषु कस्यचित्पुत्रो निन्दापात्रचारित्रो मातङ्गनामाऽहम् । स च अहं
किरातजालेन जनपदं प्रविश्य ग्रामेषु धनिनः स्त्रीबालसहितानानीय बन्धने निधाय तेषां

सकलधनमपहरन्नुद्धृत्य वीतदयो व्यचरम् । कदाचिदेकस्मिन्कान्तारे मदीयसहचरगणेन जिघांस्यमानं भूसुरमेकमवलोक्य दयायत्तचित्तोऽवोचम् । ‘ननु पापाः, न हन्तव्यो ब्राह्मण’ इति । ते रोषारुणनयनाः मां बहुधा निरभर्त्सयन् । तेषां भाषणपारुष्यमसहिष्णुरहमवनीसुररक्षणाय चिरं प्रयुध्य तैरभिहतो गतजीवितोऽभवम् ।

ततः प्रेतपुरीमुपेत्य तत्र देहधारिभिः पुरुषैः परिवेष्टितं सभामध्ये रत्नखचितसिंहासनासीनं शमनं विलोक्य तस्मै दण्डप्रणाममकरवम् । सोऽपि मामवेक्ष्य चित्रगुप्तं नाम निजामात्यमाहूय तमवोचत् “सचिव ! नैषोऽमुष्य मृत्युसमयो, निन्दितचरितोऽप्ययं महीसुरनिमित्तं गतजीवितोऽभूत् । इतःप्रभृति विगलितकल्मषस्याऽस्य पुण्यकर्मकरणे रुचिरुदेष्यति । पापिष्ठैरनुभूयमानमत्र यातनाविशेषं विलोक्य पुनरपि पूर्वशरीरमनेन गम्यताम्” इति, चित्रगुप्तोऽपि तत्र तत्र संतप्तेष्वयस्तम्भेषु बध्यमानानत्युष्णीकृते विततशरावतैले क्षिप्यमानान्, लगुडैः जर्जरीकृतावयवान्, निशितटङ्कैः परितक्ष्यमाणानपि दर्शयित्वा पुण्यबुद्धिमुपदिश्य माममुञ्चत् ।

तदैव पूर्वशरीरमहं प्राप्तो महाटवीमध्ये शीतलोपचारं रचयित्वा महीसुरेण परीक्ष्यमाणशिशलायां शयितः क्षणमतिष्ठम् । तदनुविदितोदन्तो मदीयबन्धुगणस्सहसा समागत्य, मन्दिरमानीय, मामपक्रान्तव्रणमकरोत्, द्विजन्मा कृतज्ञो मह्यमक्षरशिक्षां विधाय, विविधागमतन्त्रमाख्याय, कल्मषक्षयकारणं सदाचारमुपदिश्य, ज्ञानेक्षणगम्यमानस्य शशिखण्डशेखरस्य पूजाविधानमभिधाय, पूजां मत्कृतामङ्गीकृत्य निरगात् । तदारभ्याहं किरातकृतसंसर्गं बन्धुकुलमुत्सृज्य सकललोकैकगुरुमिन्दुकलावतंसं चेतसि स्मरन्नस्मिन्कानने दूरीकृतकलङ्को वसामि इत्यवदत् ।

कविपरिचयः

संस्कृतसाहित्ये गद्यकाव्यप्रणेतृषु दण्डी अन्यतमः । अयञ्च सप्तमशताब्दीयः, भारविमहाकवेः पौत्रः, दाक्षिणात्यः इति साहित्यकाराणाम् अभिप्रायः । दण्डी ग्रन्थत्रयं व्यरचयत् । १. काव्यादर्शः (अलङ्कारशास्त्रम्) २. दशकुमारचरितम् (गद्यकाव्यम्) ३. अवन्तिसुन्दरीकथा (अलभ्यम्) । सुप्रसिद्धालङ्कारिकेण राजशेखरेण “त्रयो दण्डिप्रबन्धाश्च त्रिषु लोकेषु विश्रुताः” इति दण्डिनः ग्रन्थत्रयं प्रस्तुतम् । प्रस्तुते दशकुमारचरिते दशराजकुमाराणां साहसचरितं राजनीति - व्यवहारज्ञानञ्च स्पष्टतया वर्णितम् । “दण्डिनः पदलालित्यमिति” आभाणकानुसारेण स्निग्धसुन्दरपदानां सम्मेलनं माधुर्यञ्च दण्डिनः कवितायाः वैशिष्ट्यम् ।

एतानि कुर्वन्तु

I. भावावगमनम् - प्रतिस्पन्दनम्

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि विचिन्त्य वदन्तु ।

1. निजकुलाचारः परित्यज्यते चेत् किं भविष्यति ?
2. मातङ्गः “न हन्तव्यो ब्राह्मणः” इति वदन् ब्राह्मणं रक्षितुं प्राणमर्पितवान् । तादृशप्रदेशे यदि भवन्तः सन्ति चेत् किं कुर्वन्ति ?
3. प्रेतपुरीदर्शनेन मातङ्गः किम् अनुभूतवान् स्यात् इति विचिन्त्य वदन्तु ।

आ. पाठ्यांशे स्थितानां सन्धिसमासपदानाम् अधः रेखाङ्कनं कुर्वन्तु ।

इ. अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । कः कं प्रति वदति इति ससन्दर्भं लिखन्तु ।

1. “भवदंशोपनीतं यज्ञोपवीतं भूसुरभावं द्योतयति । हेतिहतिभिः किरातरीतिरनुमीयते” ।
2. “न हन्तव्यो ब्राह्मणः” ।
3. “पुनरपि पूर्वशरीरम् अनेन गम्यताम्” ।
4. “अस्मिन् कानने दूरीकृतकलङ्कोऽहं वसामि” ।

ई. पाठे स्थितैः पदैः रिक्तस्थानानि पूरयन्तु ।

1. तदेव अहं प्राप्तम् ।
2. मातङ्गः तस्मै अकथयत् ।
3. मातङ्गनामाहम् ।
4. तैः अभिहतः अभवम् ।

उ. अधः दत्तं परिच्छेदं पठित्वा प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

कस्मिंश्चित् राज्ये कश्चन राजा आसीत् । सः परमधार्मिकः। सः ज्ञानिनः मन्त्रिणः उपदेशम् अनुसृत्य राज्यं पालयति स्म । एकस्मिन् पर्वदिनसमये शत्रुः ससैन्यम् आगतवान् । अकस्मात् प्रवृत्ते युद्धे राजा पराजितः अभवत् । ते सर्वे रहस्यमार्गेण पलायनं कृतवन्तः। दुःखितं राजानं दृष्ट्वा मन्त्री एवम् उक्तवान् “ते अधर्मयुद्धं कृतवन्तः। वयमपि शत्रोः शत्रूणां सहकारं स्वीकुर्मः” । मन्त्रिणः चातुर्वर्ण्येण शत्रोः शत्रूणां मैत्रीं प्राप्य राजा पुनः युद्धं कृत्वा स्वीयं राज्यं प्राप्तवान् ।

9. राजा कीदृशः ?
2. राजा कथं राज्यं पालयति स्म ?
3. राजा किमर्थं पराजितः ?
4. राज्ञः विजये कारणम् किम् ?
5. अनया कथया भवन्तः किं जानन्ति ?

उ. पाठं पठित्वा अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

9. राजवाहनः वने कं ददर्श ?
2. राजा वनेचरं किमिति अभ्यभाषत ?
3. 'यमलोकं दर्शय' इति कः कम् उक्तवान् ?
4. अटव्यां ब्राह्मणाः कथं निवसन्ति स्म ?
5. वनेचरस्य नाम किम् ?
6. मातङ्गः केन कारणेन यमेन भूलोकं प्रेषितः ?

II. भावव्यक्तीकरणम् - सर्जनात्मकता

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां लघुसमाधानानि लिखन्तु ।

9. के यमलोकं गच्छन्ति ?
2. पापफलं किमिति जानाति वा ?
3. भवान् किमपि सुकार्यं कृतवान् चेत् वदतु ।

आ. अधः दत्तयोः प्रश्नयोः समाधाने निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

9. पाठं पठित्वा लघुवाक्यैः कथां लिखन्तु ।
2. यदि भवतः पुरतः कमपि पुरुषं चत्वारः पुरुषाः मिलित्वा ताडयन्ति तर्हि भवान् किं करोति ?

इ. सर्जनात्मकतया समाधानानि लिखन्तु ।

9. एनं पाठं सम्भाषणरूपेण लिखन्तु ।
2. अधः दत्तं परिच्छेदं संस्कृतभाषया अनुवदन्तु ।

ఎవరైతే స్థిరములైన వాటిని వదిలిపెట్టి, స్థిరాలు కానివాటిని పొందటం కోసం ప్రయత్నం చేస్తారో, వారికి తమ దగ్గర ఉన్న స్థిరములైనవి నశించిపోతాయి. స్థిరాలు కానివి ఎలాగూ లభించవు. కావున రెండూ దక్కకుండా పోతాయి. మనిషి ఎప్పుడూ అత్యాశకు పోగూడదు.

ई. प्रशंसात्मकतया प्रतिस्पन्दनं कुर्वन्तु ।

अस्मिन् पाठे तव किं इष्टम् ? राजवाहनो मातङ्गः यमपुरीवर्णनं वा ?

III. भाषांशाः

1. पदजालाभिवृद्धिः

अ. उचितैः पदैः रिक्तस्थानानि पूर्यन्तु ।

विना	अतिक्रम्य	किल्बिषहरणम्	वीतदयः
------	-----------	--------------	--------

१. गोसेवया भवति ।
२. मातरं शिशुः कुत्रापि न चलति ।
३. पुलिन्दः मृगं मारितवान् ।
४. रमा रेखां धावितवती ।

आ. उदाहरणानुसारम् अधः दत्तानि पदानि उपयुज्य स्वीयवाक्यानि रचयन्तु ।

उदा - अरण्यम् - प्रेतपुरी

अरण्ये गमनं प्रेतपुरीगमनमिव भयं जनयति ।

भूसुरः	-	महीधरः
सदाचारः	-	अपचारः
राजा	-	अटवी

2. व्याकरणांशाः

अ. अधः दत्तानि सन्धिकार्याणि कुर्वन्तु ।

1. सन्धिं कुर्वन्तु - सन्धिनाम निर्दिशन्तु । 2. विसन्धिं कुर्वन्तु - सन्धिनाम निर्दिशन्तु ।

१. महा + अटवी	1. नानुमोदम्
२. सः + अपि	2. निजामात्यम्
३. पुनः + अपि	3. पुनरेव
४. न + एषः	4. विन्ध्याटवी
५. तैः + उक्तः	5. ज्ञानेक्षणम्

आ. अधः दत्तानां पदानां विग्रहवाक्यानि लिखन्तु । समासस्य नाम सूचयन्तु ।

- १) कालायसकर्कशकायः २) भूसुरः ३) महीधरः

इ. अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । विवरणम् अवगच्छन्तु ।

१. वागीशः ब्रह्मा ।

वाक् + ईशः = वागीशः (क् + ई = ग्)

- ककारस्य ईकारे परे ककारस्य स्थाने गकारः आगतः।

२. अजन्तः शब्दः रामशब्दः।

अच् + अन्तः = अजन्तः (च् + अ = ज्)

- चकारस्य अकारे परे चकारस्य स्थाने जकारः आगतः।

३. जगदीशः शङ्करः।

जगत् + ईशः = जगदीशः (त् + ई = द्)

- तकारस्य ईकारे परे तकारस्य स्थाने दकारः आगतः।

अनेन ज्ञायते -

पदान्ते झलां जशः भवन्ति ।

अयं जश्त्वसन्धिः इत्युच्यते ।

जश् - ज्, ब्, ग्, ड्, द्

सूत्रम् - **“झलां जशोऽन्ते”** पदान्ते झलां जशः स्युः ।

अर्थात् ज-म-ङ-ण-न वर्णान् वर्जयित्वा पदान्ते स्थितानां वर्गीयव्यञ्जनानां स्वरे मृदुव्यञ्जने च परे तत्तद्वर्गीयतृतीयव्यञ्जनम् आदेशो भवति ।

1. वर्गीयव्यञ्जनानि + स्वरः = जश्

१. वाक् + ईशः = वागीशः

२. अच् + अन्तः = अजन्तः

३. मधुलिट् + अस्ति = मधुलिडस्ति

४. जगत् + ईशः = जगदीशः

५. सुप् + अन्तम् = सुबन्तम्

2. वर्गीयव्यञ्जनानि + मृदुव्यञ्जनम् (दृश्) = जश्

१. वाक्	+	व्यवहारः	=	वाग्व्यवहारः
२. अच्	+	वर्णः	=	अज्वर्णः
३. मधुलिट्	+	डयते	=	मधुलिङ्गयते
४. महत्	+	यशः	=	महद्यशः
५. सुप्	+	विभक्तिः	=	सुब्विभक्तिः

ई. अधः दत्तानि सन्धिकार्याणि कुर्वन्तु ।

अ. सन्धिं कुर्वन्तु ।

१. वाक् + देवताः
२. उत् + गमः
३. तत् + यथा
४. सत् + गुणः
५. स्वर्गात् + अपि
६. प्राक् + एव

आ. विसन्धिं कुर्वन्तु ।

१. तदपि
२. अब्जम्
३. जगद्गुरुः
४. महदिदम्
५. तावदेनम्
६. सम्यगभिहितम्

परियोजनाकार्यम्

अस्य पाठस्य कर्तुः दण्डिमहाकवेः जीवनकालम् इतररचनाः विरुदानि जानन्तु । तथैव केषाञ्चन संस्कृतकवीनां जीवनविशेषान् सङ्गृह्य भित्तिपत्रे लिखन्तु ।

अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेवातिरिच्यते ।

शब्दाः

तकारान्तः पुंलिङ्गो मरुत् शब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा विभक्तिः	मरुत्	मरुतौ	मरुतः
सम्बोधनप्रथमा विभक्तिः	हे मरुत्	हे मरुतौ	हे मरुतः
द्वितीया विभक्तिः	मरुतम्	मरुतौ	मरुतः
तृतीया विभक्तिः	मरुता	मरुद्भ्याम्	मरुद्भिः
चतुर्थी विभक्तिः	मरुते	मरुद्भ्याम्	मरुद्भ्यः
पञ्चमी विभक्तिः	मरुतः	मरुद्भ्याम्	मरुद्भ्यः
षष्ठी विभक्तिः	मरुतः	मरुतोः	मरुताम्
सप्तमी विभक्तिः	मरुति	मरुतोः	मरुत्सु

एवं जक्षत् , जाग्रत् , ददत् , दधत् ,शास्त्रकृत् , भिभ्यत् ,शासत् इत्यादयः ।

चकारान्तः स्त्रीलिङ्गो वाक्छब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा विभक्तिः	वाक्,वाग्	वाचौ	वाचः
सम्बोधनप्रथमा विभक्तिः	हे वाक्,हे वाग्	हे वाचौ	हे वाचः
द्वितीया विभक्तिः	वाचम्	वाचौ	वाचः
तृतीया विभक्तिः	वाचा	वाग्भ्याम्	वाग्भिः
चतुर्थी विभक्तिः	वाचे	वाग्भ्याम्	वाग्भ्यः
पञ्चमी विभक्तिः	वाचः	वाग्भ्याम्	वाग्भ्यः
षष्ठी विभक्तिः	वाचः	वाचोः	वाचाम्
सप्तमी विभक्तिः	वाचि	वाचोः	वाक्षु

एवं त्वक् शब्दः ।

नकारान्तः पुंलिङ्गो राजन् शब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा विभक्तिः	राजा	राजानौ	राजानः
सम्बोधनप्रथमा विभक्तिः	हे राजन्	हे राजानौ	हे राजानः
द्वितीया विभक्तिः	राजानम्	राजानौ	राज्ञः
तृतीया विभक्तिः	राज्ञा	राज्भ्याम्	राजभिः
चतुर्थी विभक्तिः	राज्ञे	राज्भ्याम्	राज्भ्यः
पञ्चमी विभक्तिः	राज्ञः	राज्भ्याम्	राज्भ्यः
षष्ठी विभक्तिः	राज्ञः	राज्ञोः	राज्ञाम्
सप्तमी विभक्तिः	राज्ञि, राजनि	राज्ञोः	राजसु

एवं महिमन् , सुत्रामन् इत्यादयः ।

नकारान्तः नपुंसकलिङ्गो नामन् शब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा विभक्तिः	नाम	नाम्नी, नामनी	नामानि
सम्बोधनप्रथमा विभक्तिः	हे नाम	हे नाम्नी, हे नामनी	हे नामानि
द्वितीया विभक्तिः	नाम	नाम्नी, नामनी	नामानि
तृतीया विभक्तिः	नाम्ना	नामभ्याम्	नामभिः
चतुर्थी विभक्तिः	नाम्ने	नामभ्याम्	नामभ्यः
पञ्चमी विभक्तिः	नाम्नः	नामभ्याम्	नामभ्यः
षष्ठी विभक्तिः	नाम्नः	नाम्नोः	नाम्नाम्
सप्तमी विभक्तिः	नाम्नि, नामनि	नाम्नोः	नामसु

एवं धामन्, दामन्, व्योमन् इत्यादयः ।

अकारान्तः पुलिङ्गः सर्वशब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा विभक्तिः	सर्वः	सर्वी	सर्वे
सम्बोधनप्रथमा विभक्तिः	हे सर्व	हे सर्वी	हे सर्वे
द्वितीया विभक्तिः	सर्वम्	सर्वी	सर्वान्
तृतीया विभक्तिः	सर्वेण	सर्वाभ्याम्	सर्वैः
चतुर्थी विभक्तिः	सर्वस्मै	सर्वाभ्याम्	सर्वेभ्यः
पञ्चमी विभक्तिः	सर्वस्मात्	सर्वाभ्याम्	सर्वेभ्यः
षष्ठी विभक्तिः	सर्वस्य	सर्वयोः	सर्वेषाम्
सप्तमी विभक्तिः	सर्वस्मिन्	सर्वयोः	सर्वेषु

एवं विश्व-कतर-कतम-अन्य-इतर इत्यादयः ।

अकारान्तः स्त्रीलिङ्गः सर्वशब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा विभक्तिः	सर्वा	सर्वे	सर्वाः
सम्बोधनप्रथमा विभक्तिः	हे सर्वे	हे सर्वे	हे सर्वाः
द्वितीया विभक्तिः	सर्वाम्	सर्वे	सर्वाः
तृतीया विभक्तिः	सर्वया	सर्वाभ्याम्	सर्वाभिः
चतुर्थी विभक्तिः	सर्वस्यै	सर्वाभ्याम्	सर्वाभ्यः
पञ्चमी विभक्तिः	सर्वस्याः	सर्वाभ्याम्	सर्वाभ्यः
षष्ठी विभक्तिः	सर्वस्याः	सर्वयोः	सर्वासाम्
सप्तमी विभक्तिः	सर्वस्याम्	सर्वयोः	सर्वासु

एवं विश्वा-कतरा-कतमा-अन्या-इतरा इत्यादयः ।

अकारान्तः नपुंसकलिङ्गः सर्वशब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा विभक्तिः	सर्वम्	सर्वे	सर्वाणि
सम्बोधनप्रथमा विभक्तिः	हे सर्वम्	हे सर्वे	हे सर्वाणि
द्वितीया विभक्तिः	सर्वम्	सर्वे	सर्वाणि
तृतीया विभक्तिः	सर्वेण	सर्वाभ्याम्	सर्वैः
चतुर्थी विभक्तिः	सर्वस्मै	सर्वाभ्याम्	सर्वेभ्यः
पञ्चमी विभक्तिः	सर्वस्मात्	सर्वाभ्याम्	सर्वेभ्यः
षष्ठी विभक्तिः	सर्वस्य	सर्वयोः	सर्वेषाम्
सप्तमी विभक्तिः	सर्वस्मिन्	सर्वयोः	सर्वेषु

मकारान्तः पुंलिङ्गः इदम् शब्दः

प्रथमा विभक्तिः	अयम्	इमौ	इमे
द्वितीया विभक्तिः	इमम्, एनम्	इमौ, एनौ	इमान्, एनान्
तृतीया विभक्तिः	अनेन, एनेन	आभ्याम्	एभिः
चतुर्थी विभक्तिः	अस्मै	आभ्याम्	एभ्यः
पञ्चमी विभक्तिः	अस्मात्	आभ्याम्	एभ्यः
षष्ठी विभक्तिः	अस्य	अनयोः, एनयोः	एषाम्
सप्तमी विभक्तिः	अस्मिन्	अनयोः, एनयोः	एषु

मकारान्तः स्त्रीलिङ्गः इदम् शब्दः

प्रथमा विभक्तिः	इयम्	इमे	इमाः
द्वितीया विभक्तिः	इमाम्, एनाम्	इमे, एने	इमाः, एनाः
तृतीया विभक्तिः	अनया, एनया	आभ्याम्	आभिः
चतुर्थी विभक्तिः	अस्यै	आभ्याम्	आभ्यः
पञ्चमी विभक्तिः	अस्याः	आभ्याम्	आभ्यः
षष्ठी विभक्तिः	अस्याः	अनयोः, एनयोः	आसाम्
सप्तमी विभक्तिः	अस्याम्	अनयोः, एनयोः	आसु

मकारान्तः नपुंसकलिङ्गः इदम् शब्दः

प्रथमा विभक्तिः	इदम्	इमे	इमानि
द्वितीया विभक्तिः	इदम्, एनत्	इमे, एने	इमानि, एनानि
तृतीया विभक्तिः	अनेन, एनेन	आभ्याम्	एभिः
चतुर्थी विभक्तिः	अस्मै	आभ्याम्	एभ्यः
पञ्चमी विभक्तिः	अस्मात्	आभ्याम्	एभ्यः
षष्ठी विभक्तिः	अस्य	अनयोः, एनयोः	एषाम्
सप्तमी विभक्तिः	अस्मिन्	अनयोः, एनयोः	एषु

धातवः

१. चिञ् - चयने - परस्मैपदी

लट् वर्तमाने

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	चिनोति	चिनुतः	चिन्वन्ति
मध्यमपुरुषः	चिनोषि	चिनुथः	चिनुथ
उत्तमपुरुषः	चिनोमि	चिनुवः, चिन्वः	चिनुमः, चिन्मः

अनद्यतनभूते लङ्

प्रथमपुरुषः	अचिनोत्	अचिनुताम्	अचिन्वन्
मध्यमपुरुषः	अचिनोः	अचिनुतम्	अचिनुत
उत्तमपुरुषः	अचिनवम्	अचिनुव, अचिन्व	अचिनुम, अचिन्म

विध्याशिषोः लोट्

प्रथमपुरुषः	चिनोतु, चिनुतात्	चिनुताम्	चिन्वन्तु
मध्यमपुरुषः	चिनु, चिनुतात्	चिनुतम्	चिनुत
उत्तमपुरुषः	चिनवानि	चिनवाव	चिनवाम

विधिलिङ्

प्रथमपुरुषः	चिनुयात्	चिनुयाताम्	चिनुयुः
मध्यमपुरुषः	चिनुयाः	चिनुयातम्	चिनुयात
उत्तमपुरुषः	चिनुयाम्	चिनुयाव	चिनुयाम

भविष्यति लृट्

प्रथमपुरुषः	चेष्यति	चेष्यतः	चेष्यन्ति
मध्यमपुरुषः	चेष्यसि	चेष्यथः	चेष्यथ
उत्तमपुरुषः	चेष्यामि	चेष्यावः	चेष्यामः

२. शक् - शक्तौ - परस्मैपदी

लट् वर्तमाने

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	शक्नोति	शक्नुतः	शक्नुवन्ति
मध्यमपुरुषः	शक्नोषि	शक्नुथः	शक्नुथ
उत्तमपुरुषः	शक्नोमि	शक्नुवः	शक्नुमः

अनद्यतनभूते लङ्

प्रथमपुरुषः	अशक्नोत्	अशक्नुताम्	अशक्नुवन्
मध्यमपुरुषः	अशक्नोः	अशक्नुतम्	अशक्नुत
उत्तमपुरुषः	अशक्नुवम्	अशक्नुव	अशक्नुम

विध्याशिषोः लोट्

प्रथमपुरुषः	शक्नोतु, शक्नुतात्	शक्नुताम्	शक्नुवन्तु
मध्यमपुरुषः	शक्नुहि, शक्नुतात्	शक्नुतम्	शक्नुत
उत्तमपुरुषः	शक्नवानि	शक्नवाव	शक्नवाम

विधिलिङ्

प्रथमपुरुषः	शक्नुयात्	शक्नुयाताम्	शक्नुयुः
मध्यमपुरुषः	शक्नुयाः	शक्नुयातम्	शक्नुयात
उत्तमपुरुषः	शक्नुयाम्	शक्नुयाव	शक्नुयाम

भविष्यति लृट्

प्रथमपुरुषः	शक्ष्यति	शक्ष्यतः	शक्ष्यन्ति
मध्यमपुरुषः	शक्ष्यसि	शक्ष्यथः	शक्ष्यथ
उत्तमपुरुषः	शक्ष्यामि	शक्ष्यावः	शक्ष्यामः

३. आप् - व्याप्तौ - परस्मैपदी

लट् वर्तमाने

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	आप्नोति	आप्नुतः	आप्नुवन्ति
मध्यमपुरुषः	आप्नोषि	आप्नुथः	आप्नुथ
उत्तमपुरुषः	आप्नोमि	आप्नुवः	आप्नुमः

अनघतनभूते लङ्

प्रथमपुरुषः	आप्नोत्	आप्नुताम्	आप्नुवन्
मध्यमपुरुषः	आप्नोः	आप्नुतम्	आप्नुत
उत्तमपुरुषः	आप्नुवम्	आप्नुव	आप्नुम

विध्याशिषोः लोट्

प्रथमपुरुषः	आप्नोतु, आप्नुतात्	आप्नुताम्	आप्नुवन्तु
मध्यमपुरुषः	आप्नुहि, आप्नुतात्	आप्नुतम्	आप्नुत
उत्तमपुरुषः	आप्नुवानि	आप्नुवाव	आप्नुवाम

विधिलिङ्

प्रथमपुरुषः	आप्नुयात्	आप्नुयाताम्	आप्नुयुः
मध्यमपुरुषः	आप्नुयाः	आप्नुयातम्	आप्नुयात
उत्तमपुरुषः	आप्नुयाम्	आप्नुयाव	आप्नुयाम

भविष्यति लृट्

प्रथमपुरुषः	आप्स्यति	आप्स्यतः	आप्स्यन्ति
मध्यमपुरुषः	आप्स्यसि	आप्स्यथः	आप्स्यथ
उत्तमपुरुषः	आप्स्यामि	आप्स्यावः	आप्स्यामः

४. मिल (मिल्) - सङ्गमे - परस्मैपदी

लट् वर्तमाने

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	मिलति	मिलतः	मिलन्ति
मध्यमपुरुषः	मिलसि	मिलथः	मिलथ
उत्तमपुरुषः	मिलामि	मिलावः	मिलामः

अनद्यतनभूते लङ्

प्रथमपुरुषः	अमिलत्	अमिलताम्	अमिलन्
मध्यमपुरुषः	अमिलः	अमिलतम्	अमिलत
उत्तमपुरुषः	अमिलम्	अमिलाव	अमिलाम

विध्याशिषोः लोट्

प्रथमपुरुषः	मिलतु, मिलतात्	मिलताम्	मिलन्तु
मध्यमपुरुषः	मिल, मिलतात्	मिलतम्	मिलत
उत्तमपुरुषः	मिलानि	मिलाव	मिलाम

विधिलिङ्

प्रथमपुरुषः	मिलेत्	मिलेताम्	मिलेयुः
मध्यमपुरुषः	मिलेः	मिलेतम्	मिलेत
उत्तमपुरुषः	मिलेयम्	मिलेव	मिलेम

भविष्यति लृट्

प्रथमपुरुषः	मेलिष्यति	मेलिष्यतः	मेलिष्यन्ति
मध्यमपुरुषः	मेलिष्यसि	मेलिष्यथः	मेलिष्यथ
उत्तमपुरुषः	मेलिष्यामि	मेलिष्यावः	मेलिष्यामः

५. प्रच्छ - झीप्सायाम् - परस्मैपदी

लट् वर्तमाने

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पृच्छति	पृच्छतः	पृच्छन्ति
मध्यमपुरुषः	पृच्छसि	पृच्छथः	पृच्छथ
उत्तमपुरुषः	पृच्छामि	पृच्छावः	पृच्छामः

अनद्यतनभूते लङ्

प्रथमपुरुषः	अपृच्छत्	अपृच्छताम्	अपृच्छन्
मध्यमपुरुषः	अपृच्छः	अपृच्छतम्	अपृच्छत
उत्तमपुरुषः	अपृच्छम्	अपृच्छाव	अपृच्छाम

विध्याशिषोः लोट्

प्रथमपुरुषः	पृच्छतु, पृच्छतात्	पृच्छताम्	पृच्छन्तु
मध्यमपुरुषः	पृच्छ, पृच्छतात्	पृच्छतम्	पृच्छत
उत्तमपुरुषः	पृच्छानि	पृच्छाव	पृच्छाम

विधिलिङ्

प्रथमपुरुषः	पृच्छेत्	पृच्छेताम्	पृच्छेयुः
मध्यमपुरुषः	पृच्छेः	पृच्छेतम्	पृच्छेत
उत्तमपुरुषः	पृच्छेयम्	पृच्छेव	पृच्छेम

भविष्यति लृट्

प्रथमपुरुषः	प्रक्ष्यति	प्रक्ष्यतः	प्रक्ष्यन्ति
मध्यमपुरुषः	प्रक्ष्यसि	प्रक्ष्यथः	प्रक्ष्यथ
उत्तमपुरुषः	प्रक्ष्यामि	प्रक्ष्यावः	प्रक्ष्यामः

६. कथ - वाक्यप्रबन्धे - परस्मैपदी

लट् वर्तमाने

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	कथयति	कथयतः	कथयन्ति
मध्यमपुरुषः	कथयसि	कथयथः	कथयथ
उत्तमपुरुषः	कथयामि	कथयावः	कथयामः

अनद्यतनभूते लङ्

प्रथमपुरुषः	अकथयत्	अकथयताम्	अकथयन्
मध्यमपुरुषः	अकथयः	अकथयतम्	अकथयत
उत्तमपुरुषः	अकथयम्	अकथयाव	अकथयाम

विध्याशिषोः लोट्

प्रथमपुरुषः	कथयतु, कथयतात्	कथयताम्	कथयन्तु
मध्यमपुरुषः	कथय, कथयतात्	कथयतम्	कथयत
उत्तमपुरुषः	कथयानि	कथयाव	कथयाम

विधिलिङ्

प्रथमपुरुषः	कथयेत्	कथयेताम्	कथयेयुः
प्रथमपुरुषः	कथयेः	कथयेतम्	कथयेत
उत्तमपुरुषः	कथयेयम्	कथयेव	कथयेम

भविष्यति लृट्

प्रथमपुरुषः	कथयिष्यति	कथयिष्यतः	कथयिष्यन्ति
मध्यमपुरुषः	कथयिष्यसि	कथयिष्यथः	कथयिष्यथ
उत्तमपुरुषः	कथयिष्यामि	कथयिष्यावः	कथयिष्यामः

७. युज - संयमने - परस्मैपदी

लट् वर्तमाने

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	योजयति	योजयतः	योजयन्ति
मध्यमपुरुषः	योजयसि	योजयथः	योजयथ
उत्तमपुरुषः	योजयामि	योजयावः	योजयामः

अनघतनभूते लङ्

प्रथमपुरुषः	अयोजयत्	अयोजयताम्	अयोजयन्
मध्यमपुरुषः	अयोजयः	अयोजयतम्	अयोजयत
उत्तमपुरुषः	अयोजयम्	अयोजयाव	अयोजयाम

विध्याशिषोः लोट्

प्रथमपुरुषः	योजयतु, योजयतात्	योजयताम्	योजयन्तु
मध्यमपुरुषः	योजय, योजयतात्	योजयतम्	योजयत
उत्तमपुरुषः	योजयानि	योजयाव	योजयाम

विधिलिङ्

प्रथमपुरुषः	योजयेत्	योजयेताम्	योजयेयुः
मध्यमपुरुषः	योजयेः	योजयेतम्	योजयेत
उत्तमपुरुषः	योजयेयम्	योजयेव	योजयेम

भविष्यति लृट्

प्रथमपुरुषः	योजयिष्यति	योजयिष्यतः	योजयिष्यन्ति
मध्यमपुरुषः	योजयिष्यसि	योजयिष्यथः	योजयिष्यथ
उत्तमपुरुषः	योजयिष्यामि	योजयिष्यावः	योजयिष्यामः

८. शुभ - दीप्तौ - आत्मनेपदी

लट् वर्तमाने

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	शोभते	शोभेते	शोभन्ते
मध्यमपुरुषः	शोभसे	शोभेथे	शोभध्वे
उत्तमपुरुषः	शोभे	शोभावहे	शोभामहे

अनद्यतनभूते लङ्

प्रथमपुरुषः	अशोभत	अशोभेताम्	अशोभन्त
मध्यमपुरुषः	अशोभथाः	अशोभेथाम्	अशोभध्वम्
उत्तमपुरुषः	अशोभे	अशोभावहि	अशोभामहि

विध्याशिषोः लोट्

प्रथमपुरुषः	शोभताम्	शोभेताम्	शोभन्ताम्
मध्यमपुरुषः	शोभस्व	शोभेथाम्	शोभध्वम्
उत्तमपुरुषः	शोभै	शोभावहै	शोभामहै

भविष्यति लृट्

प्रथमपुरुषः	शोभिष्यते	शोभिष्येते	शोभिष्यन्ते
मध्यमपुरुषः	शोभिष्यसे	शोभिष्येथे	शोभिष्यध्वे
उत्तमपुरुषः	शोभिष्ये	शोभिष्यावहे	शोभिष्यामहे

९. ज्ञा - अवबोधने - आत्मनेपदी

लट् वर्तमाने

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	जानीते	जानाते	जानते
मध्यमपुरुषः	जानीषे	जानीथे	जानीध्वे
उत्तमपुरुषः	जाने	जानीवहे	जानीमहे

अनद्यतनभूते लङ्

प्रथमपुरुषः	अजानीत	अजानाताम्	अजानत
मध्यमपुरुषः	अजानीथाः	अजानाथाम्	अजानीध्वम्
उत्तमपुरुषः	अजानि	अजानीवहि	अजानीमहि

विध्याशिषोः लोट्

प्रथमपुरुषः	जानीताम्	जानाताम्	जानताम्
मध्यमपुरुषः	जानीष्व	जानाथाम्	जानीध्वम्
उत्तमपुरुषः	जानै	जानावहै	जानामहै

भविष्यति लृट्

प्रथमपुरुषः	ज्ञास्यते	ज्ञास्येते	ज्ञास्यन्ते
मध्यमपुरुषः	ज्ञास्यसे	ज्ञास्येथे	ज्ञास्यध्वे
उत्तमपुरुषः	ज्ञास्ये	ज्ञास्यावहे	ज्ञास्यामहे

పదకోశ:

అకృణ్ణితమ్	=	మొక్కవోని/తిరుగులేని
అఘమ్	=	పాపమును
అఙ్ఙుల్యా	=	వేలితో
అఢనమ్	=	తిరుగుట
అతీవ	=	మిక్కిలి
అదత్వా	=	ఇవ్వక
అనాసక్త:	=	ఆసక్తిలేనివాడు
అనుజ:	=	తమ్ముడు
అనేకవారమ్	=	చాలాసార్లు
అభ్యాగత:	=	పరిచయం కల్గిన వ్యక్తి
అర్ధకిలోమితతైల -		
పోహలికా:	=	అరకిలో నూనె పొట్లాలు
అర్ధాఙ్గి	=	భర్త శరీరంలో సగభాగం అయినది (భార్య)
అవశేష:	=	మిగిలినది
అసకృత్	=	అనేకమార్లు
అస్థీని	=	ఎముకలు
	आ	
ఆమయమ్	=	రోగమును
ఆయోజితాయామ్	=	ఏర్పాటుచేయబడిన
ఆరోఘ్య	=	ఆరోపించి
ఆస్తరణాని	=	చద్దరులు/ తివాచీలు
ఆహవ:	=	యుద్ధము
	इ	
ఇక్షు:	=	చెరకు గడ
ఇత్థమ్	=	ఇట్లు
ఇన్దు:	=	చంద్రుడు
ఇహ	=	ఇక్కడ
	ई	
ईदृश:	=	ఇటువంటివాడు
	उ	
उच्चशृङ्ग:	=	ఉన్నతమైన శిఖరం గల

उत्तमाङ्गस्य	=	తలయొక్క
उत्थाय	=	లేచి
उद्धर्तनम्	=	లేపనం / సున్నిపిండి
		రాసుకోవడం
उपगत:	=	దగ్గరికి వచ్చినవాడు
उषित्वा	=	ఉండి / గడిపి
	ऊ	
ऊर्जा	=	ఉత్సాహం / సరాలలో శక్తి
ऊर्ध्वगति:	=	ఉన్నతమార్గం / ఎదగడం
	ए	
एकताम्	=	ఒకే భావనను
	औ	
औन्नत्यम्	=	ఔన్నత్యము / అభివృద్ధి
	क	
कण्डू:	=	దురద
कदलीत्वक्	=	అరటితొక్క
कदापि	=	ఎప్పుడు కూడా
कफहरम्	=	తెమడ వల్ల ఏర్పడే దోషాలను పోగొట్టేది
करकमलाभ्याम्	=	చేతులు అనే కమలము ద్వారా
करारविन्दम्	=	కమలము వంటి చేయి
करैर्निबिडं	=	చేతులతో బిగించి
कलकिलकिलम्	=	అవ్వకమైన కిలకిలారావము
कवोष्णम्	=	గోరువెచ్చని
कागदस्यूतम्	=	కాగితపు సంచి
काचकूपी	=	గాజుగ్లాసు
कुलाल:	=	కుమ్మరి
कूजितम्	=	కూత
केवलाघ:	=	పాపి
केवलादी	=	ఒంటరిగా
		(ఎవ్వరికీ పెట్టకుండా భుజించేవాడు)

केसरिणः	=	సింహాలు
कोविदा	=	పండితురాలు
कोलाहलम्	=	హడావుడిని
क्रौञ्चारिः	=	కుమారస్వామి
क्षतिः	=	గాయము
क्षयः	=	వినాశనము
क्षुत्पिपासाभ्याम्	=	ఆకలిదప్పికలచేత
क्षुधा	=	ఆకలి

ग

गण्डस्थलम्	=	కపోలం
गतानुगतिकः	=	ముందు వెళ్ళిన వారిని అనుసరించేవాడు
गर्तः	=	మార్గము గుంత
गर्तपूर्णमार्गेण	=	గుంతలతో నిండిన మార్గంతో
गरीयः	=	గొప్పది
गात्रम्	=	శరీరము
गुह्यम्	=	రహస్యం
गोरसम्	=	భూమి / తలవెంట్రుకలు

घ

घनः	=	మేఘము
-----	---	-------

च

चन्द्रकलावतंसम्	=	చంద్రుని కాంతియే ఆభరణంగా గల
चारु	=	సుందరమైన
चिरं	=	చాలాకాలం
चिरात्	=	చాలాకాలం నుండి
चिरकीर्तिः	=	చాలకాలం ఉండే కీర్తి

छ

छाया	=	నీడ
छात्रवृन्दम्	=	విద్యార్థులసమూహము

ज

जरा	=	ముసలితనము
जलप्रलयः	=	నీటి ప్రళయము / నీటి విపత్తు

ज्योत्स्नावितानम्	=	వెన్నెలచేత విస్తరింపబడిన
जित्	=	జయించునది
ज्ञातपूर्वः	=	ముందు తెలిసినవాడు
ज्योतिर्मयम्	=	కాంతితో కూడిన / కాంతిమయమైన

त

तथेति	=	ఆ విధముగానే / అలాగే అని
तदा	=	అప్పుడు
तन्द्रा	=	నిద్రమత్తు / జడత్వం
तिन्त्रिणी	=	చింతపండు
तिरोहितम्	=	అంతర్ధానము
तुल्यम्	=	సమానమైన
तूर्णम्	=	వెంటనే
तृणखण्डम्	=	గడ్డిపరకను
तृट्	=	దప్పిక
तैलम्	=	నూనె
तोयजपत्रम्	=	తామరాకు
त्यक्त्वा	=	వదిలిపెట్టి

द

दधुम्	=	కాల్పుటకు
दन्तधावनम्	=	పళ్ళుతోముకోవడము
दशाढकद्विदलगोण्यः	=	పది కందిపప్పు సంచులు
दाहः	=	మంట
दिवम्	=	స్వర్గమును
दिवि	=	ఆకాశమందు / స్వర్గమందు
दुःखितप्राणानाम्	=	దుఃఖముచేత బాధపడుతున్నవారియొక్క
दुर्देवात्	=	దురదృష్టవేశాత్తు
द्विजिह्वः	=	రెండు నాలుకలున్నవాడు(సర్పం)
द्विपः	=	ఏనుగు

ध

धनसञ्चयः	=	డబ్బుకూడబెట్టుట
धीराः	=	ధైర్యవంతులు
धृत्वा	=	ధరించి
ध्वनिग्राहकम्	=	ధ్వనిని గ్రహించే యంత్రము

న		
న:	=	మనలను / మమ్ము / మాయొక్క
నగ:	=	పర్వతము
నరాధమాన్	=	దుష్టమానవులను
నరేంద్ర:	=	రాజు
నవనీతమ్	=	వెన్న
నవమౌక్తికమ్	=	క్రోత్తముత్యం
నారङ్గత్వక్	=	నారింజతోక్క
నితరామ్	=	మిక్కిలి
నిపుణా:	=	నేర్పరులు
నిరస్య	=	నిరాకరించి
నిస్స్వార్థానుగుణేన	=	స్వార్థంలేని దానగుణం చేత
నీచైర్గతి:	=	దిగజారడము
నైజమ్	=	నిజభావమును/స్వభావమును

ప		
పङ్క:	=	బురద
పథ:	=	మార్గము
పయోద:	=	మేఘము
పయోధి:	=	సముద్రము
పరంపరా	=	ఆనవాయితీ
పరాభవ:	=	అవమానము
పరివేశ:	=	వాతావరణము
పరిహర్తవ్య:	=	విడువదగినవాడు
పల్లవమ్	=	చిగురును
పల్లీఘ	=	గ్రామాలలో
పశ్చాత్	=	తరువాత
పాञ్చాలీ	=	ద్రౌపది
పాకపాత్రాణి	=	వంటసామాగ్రి
పామ	=	చర్మరోగము(గజ్జి)
పాశ్చాత్యదేశా:	=	విదేశాలు
పిక:	=	కోకిల
పిపాసా	=	దప్పిక/దాహము
పునర్నిర్మాణన్యాస:	=	పునర్నిర్మాణ సమితి
పురత:	=	ముందు
పురస్కార:	=	సన్మానము

పురోగమ:	=	ముందడుగు
పూయిత్యా	=	నింపి
పృథివీ / పృథ్వీ	=	భూమి
పృష్టత:	=	వెనుకభాగం నుండి
ప్రక్షాల్య	=	కడిగి
ప్రచూర:	=	ప్రసిద్ధిచెందిన
ప్రదత్తమ్	=	ఇవ్వబడినది
ప్రభృతమ్	=	మిక్కిలి
ప్రాజ్ఞ:	=	పూర్ణజ్ఞాని
ప్రాత:	=	ప్రొద్దున
ప్రాప్య	=	పొంది
ప్లాస్తికమ్	=	ప్లాస్టిక్

బ		
బత !	=	అయ్యో !
బలావహ:	=	బలమును కలిగించునది
విసతన్తు:	=	తామరతూడు
బృహదవకరకण्डोल:	=	పెద్ద చెత్తబుట్ట

భ		
భగ్నాశ:	=	విరిగిన ఆశ గలవాడు
భద్రాణి	=	శుభములు
భాగస్వామిన:	=	పాలు పంచుకునేవారు
భారతీసుప్రజా:	=	భారతమాత యొక్క మంచి పుత్రులారా !
భూషణాని	=	ఆభరణములు

మ		
మజ్జామ్	=	గుఱ్ఱము
మరీచచూర్ణపొటలికా:	=	మిరపపొడి పొట్లలు
మహత్సుఖమ్	=	గొప్ప సుఖమును
మహారణమ్	=	గొప్ప యుద్ధమును
మహాగ్రహగ్రాహవిన్దపङ్క:	=	సూర్యుని కిరణములచే పోగొట్టబడిన బురదగలవాడు
మాస్తు	=	వడ్డు
మార్గపార్శ్వస్థ:	=	దారిప్రక్కన ఉన్న
మాలాగ్రథనమివ	=	పూసగ్రుచ్చినట్లు
మిథ్యాభిమాన:	=	అసత్యమైన గౌరవం / అభిమానము

మూకా	=	మూగనైన
మూర్ఖ:	=	ఏమీ తెలియని అజ్ఞాని
మృగయితృమ్	=	వెతుకుటకు
మృగేంద్ర:	=	సింహము

(య)

యత్నసాధ్యా:	=	ప్రయత్నముచేత సాధించదగినవారు
యశ:	=	కీర్తి
యూన:	=	యువకులను

(ర)

రజ్జు:	=	త్రాడు
రాష్ట్రే	=	దేశంలో
రుజా	=	రోగంచేత
రుధిరమ్	=	రక్తం

(ల)

లలాటమ్	=	నొసటిభాగమును
లఙ్ఘప్రతిష్ఠా:	=	కీర్తిపొందినవారు

(వ)

వ:	=	మిమ్ములను / మీయొక్క
వక్తృమ్	=	చెప్పటకు
వటస్య పత్రస్య	=	మర్రిఆకు యొక్క
వణిగజ్జనా:	=	వ్యాపారం చేసే వారు
వాఙ్మయమ్	=	భాష / సాహిత్యం
వాఙ్మయవిశుద్ధి:	=	పవిత్రమైన కోరిక
వాతహా	=	వాతదోషమును పోగొట్టునది
వామే	=	ఎడమభాగమందు
వారణమ్	=	నివారించుట
వారణా:	=	ఏనుగులు
విత్రమ్	=	డబ్బు
విత్రేశ !	=	కుబేర !
వీరుదామ్	=	పొదలయొక్క

(శ)

శరీరచింతా	=	శరీరానికి సంబంధించిన ఆలోచన
శశాఙ్క:	=	చంద్రుడు
శార్దూలదివ్యనఖభూషణ:	=	పులియొక్క దివ్యమైన గోరును
శిలాతలమ్	=	బండపైన
శిష్యజనా:	=	పెద్దమనుషులు

శీఘ్రమ్	=	వెంటనే
శృఙ్గాణి	=	కొమ్ములు / శిఖరములు
శైల:	=	పర్వతము
శ్రేయాंसి	=	శ్రేయస్సులను
లేశమ్	=	కొద్దిపాటి

(ష)

షడనన:	=	ఆరు ముఖములు కలవాడు (కుమారస్వామి)
-------	---	-------------------------------------

(స)

సక్రుద్ఘమ్	=	కుటుంబంతో పాటుగా
సఙ్ఘయనమ్	=	కూడబెట్టుట
సతతమ్	=	ఎల్లప్పుడూ
సత్పాత్ర:	=	మంచిస్థానం కలవాడు
సప్తత్రమ్	=	పుత్రునితో పాటుగా
సప్తజిహ్వా:	=	ఏడు నాలుకలు గలవాడు (అగ్ని)

సమంతాత్	=	సంపూర్ణంగా
సమైస్సహ	=	అందరితో కలిసి
సర్వకార:	=	ప్రభుత్వం
సర్వకారపక్షత:	=	ప్రభుత్వపక్షంనుండి
సర్వజవేన	=	అన్నిశక్తులతో
సంస్కృతి:	=	జీవనవిధానము
సాధ్యతామ్	=	సాధించబడుగాక
సార్ద్రమ్	=	తడితో ఉన్నది
సాశ్చర్యమ్	=	ఆశ్చర్యముతో కూడిన
సువర్ణమ్	=	బంగారము
సూత్రమ్	=	దారము
సౌరభమ్	=	సువాసన
స్థగితమ్	=	నిలిపివేయబయడినది
స్వప్నమ్	=	కలను
స్వలాభమ్	=	సొంతలాభమును
స్వస్థ:	=	ఆరోగ్యవంతుడు
స్మృతిపథమాగత:	=	స్మరణకు వచ్చింది

(హ)

हतः	=	చంపబడెను
हस्तगलिताम्	=	చేతినుండి జారినదానిని
हिताहारसेवी	=	మేలుచేసే ఆహారంతీసుకునేవాడు
हिमम्	=	మంచు
हैमवती	=	హిమవంతుని కూతురు (పార్వతి)

క్రియాపదకోశ:

అ	=	చేసితిమి
అకరవామ	=	చేశారు
అకుర్వన్	=	తినాలి
అఘాత్	=	చూసితిమి
అపశ్యామ	=	కట్టారు / బంధించారు
అవశ్చన్	=	
ఆ	=	గ్రహించు / స్వీకరించు
ఆదత్త్వ	=	గ్రహించుచున్నాను
ఆదదామి	=	ఆర్జించు / సంపాదించు
ఆర్జయ	=	పిలుచుచున్నాను
आह्वयामि	=	
इ	=	ప్రేరేపించుచున్నాడు.
इष्यते	=	
उ	=	లేవాలి / నిద్రనుండి మేల్కోవాలి / నిలబడాలి
उत्तिष्ठेत्	=	ప్రకటించెను
उदघोषयत्	=	మొదలు పెట్టుచున్నాడు/ది
उपक्रमते	=	కలుగుతుంది
उपजायते	=	ఉపాసిద్ధాము
उपास्महे	=	
क	=	పరిశీలించు
कलय	=	సశించుచున్నవి
क्षीयन्ते	=	
च	=	కదులుము / నడుపుము
चल	=	
ज	=	మేలుకొందాము
जागृयाम	=	మేలుకో
जागृहि	=	తెలుసుకోండి
जानताम्	=	తెలుసుకో
जानीहि	=	జీవించవలెను
जीवेत्	=	తెలుసుకోగలము
ज्ञास्यामः	=	
द	=	చూచెను
ददर्श	=	కాలుస్తాను
दहेयम्	=	ఇవ్వుము
देहि	=	కనబడుచున్నది
दृश्यते	=	
न	=	అడ్డగించుచున్నాడు / ది
निवारयति	=	ఉంచితవి
न्यसे:	=	
प	=	చూచుచున్నాడు / ది
पश्यति	=	చూడవలెను
पश्येत्	=	పుష్టినొందుచున్నాడు/ ది
पुष्णाति	=	/ బలపడుచున్నాడు/ ది
प्रकटयतु	=	ప్రకటించండి
प्रपद्ये	=	శరణు పొందుచున్నాను
प्रयाति	=	ప్రయాణంచేస్తున్నాడు / ది

प्रयामः	=	ప్రయాణంచేస్తున్నాము
प्रयाहि	=	ప్రయాణంచు / ప్రగతి మార్గంలో పయనించు
प्रवादः	=	పుకారు
प्रादुरभवत्	=	ప్రత్యక్షమైనాడు
प्राप्नोति	=	పొందుచున్నాడు / ది
प्राप्यते	=	పొందబడుచున్నది
प्रार्थये	=	ప్రార్థించుచున్నాను
प्रीणिहि	=	ప్రేమించు
प्रैयेत्	=	ప్రేరేపించవలెను
ब	=	ప్రకాశించెను
बभ्राज	=	బాధించుచున్నాడు / ది
बाधते	=	
भ	=	కాగలదు
भविष्यति	=	ప్రకాశిస్తున్నాడు
भाति	=	
म	=	అనుకొనుచున్నాడు
मनुते	=	అనుకొనుచున్నాను
मन्ये	=	
य	=	యాచించుచున్నాడు / ది
याचते	=	
र	=	ప్రకాశించెను
रराज	=	ఇష్టపడుచున్నాడు / ది
रोचते	=	నాటబడుగాక
रोष्यताम्	=	
व	=	వృద్ధింపబడుగాక
वर्धताम्	=	విస్తరింపజేయుచున్నారు
वितन्वन्ति	=	పంచుచున్నాడు ది
वितरति	=	ప్రకాశించుచున్నాడు / ది
विभाति	=	విరాజిల్లెను
विरराज	=	వరించు
वृणीष्व	=	వ్యాపింపజేస్తున్నవి
यापयन्ति	=	
श	=	సమర్థుడయ్యాడు/ య్యింది
शशाक	=	వినుచున్నాము
शृणुमः	=	
स	=	పరస్పరం కలిసి
सङ्गच्छध्वम्	=	సమస్వయంతో వెళ్ళండి
संवदध्वम्	=	కలిసి మధురంగా మాట్లాడండి
स्वीकरोति	=	స్వీకరించుచున్నాడు / ది
स्मरामि	=	స్మరించుచున్నాను
ह	=	నవ్వుచున్నాడు / ది
हसति	=	